પ્રસ્તાવના.

નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય અને ભાવરૂપ સર્વ ક્ષેત્ર અને સર્વ કાળમાં સર્વે ભગવાન તીર્થંકરોને ભાવપૂર્વક નમસ્કાર કરીને શ્રી અરિહંત પરમાત્માના ગુણનું શરણ લઈને આ સંસારના અનેક પ્રકારના કર્મજનિત ભાવોથી પીડિત થયેલા ભવ્ય જીવોને આલંબન કરવા માટે સ્વર્ગીય પ્રદેશમાં ફરીને પ્રકાશ જેમ સર્વને આનંદ આપે છે તેમ આનંદ આપનારા આ તત્ત્વભૂમિમાં પ્રકાશ અરિહંતોની સમગ્ર ભક્તિમાં પ્રવેશવા જે નિર્ણય કર્યું છે તે આજ છે કે, અનેકવિધ સાંસારિક ઉપાધિને લઈને તત્ત્વજ્ઞાનના ગહન વિષયમાં સર્વ જીવો પ્રવેશ કરી શકે, સાંસારિક ક્લેશથી પ્રસરેલ પવન અતિ આકુળતા ચંચળ ચિત્તરૂપી તરંગને ઉત્પન્ન કરે છે. જેથી તેની અંદર તાત્વિક વિષયની દૃષ્ટિ પરના સારી રીતે નિરાકૃત થતી નથી. અને તે મુગ્ધહૃદયમાં સંકલ્પ—વિકલ્પની ઊર્મિઓ ઉઠયા કરે છે. તેવું ચંચળ ચિત્ત કેમ સ્થિર થાય, આર્હત તત્ત્વોના ગહન વિષયમાં કેવી રીતે પ્રવેશ કરી શકાય? અને એ તત્ત્વનું સ્વરૂપ જાણવાથી થતા આનંદનો અનુભવ કેમ થાય, તે સર્વ જિજ્ઞાસા પૂર્ણ કરવા માટે આ તત્ત્વભૂમિનો પ્રકાશ રચેલો છે. જો કે આ સંસાર સમુદ્રને તરવાની અનેક સાધન પદ્ધતિઓ આર્હત ગ્રંથમાં દર્શાવેલી છે, તથાપિ આત્માના શુદ્ધ ગુણને પ્રગટ કરવા, તત્ત્વોના સ્વરૂપને જાણવાની સરળ યોજના આ પ્રકાશરૂપે દર્શાવવામાં અતિ ઉપયોગી થઈ પડશે.

આર્હત તત્ત્વોનું જ્ઞાન મેળવવા ઈચ્છતા જિજ્ઞાસુને ઘણું ભારે પડે છે. સૂક્ષ્મ બુદ્ધિના જિજ્ઞાસુઓના કરતાં સ્થૂલ બુદ્ધિના જિજ્ઞાસુઓ ઘણા હોય છે. ભણવું, વિચારવું, સમજવું, અને મનન કરવું એવા વિષયોથી ઘણું ભાગે દૂર હોય છે. પરંતુ તત્ત્વજ્ઞાનના ગહન વિષયમાં તેઓનો પ્રવેશ થઈ શકતો નથી. [illegible] થોડાની સમજણમાં [illegible] તેવા હેતુથી આ પ્રકાશની રચના [illegible] છે. એમાં ઘણા પ્રકારે વિવિધ [illegible] સિદ્ધાંતને અનુસરીને [illegible] આવ્યો છે તે [illegible] આ ગ્રંથનો ઉદ્દેશ [illegible] તત્ત્વજ્ઞાનના જિજ્ઞાસુ જનોને સમજાવવા તેવા હેતુઓથી [illegible]

દ્વિતીય અજીવ તત્ત્વભૂમિકામાં જ્ઞાન, કર્તા, કર્મ અને ક્રિયાની ત્રિપુટીના પ્રયોગીને દર્શન થાય છે અને તેના ભિન્ન ભિન્ન સ્વરૂપ યથાર્થ રીતે સ્પષ્ટ વર્ણન કરવામાં આવેલ છે.

તૃતીય કર્તાકર્મક્રિયા ભૂમિકામાં જ્ઞાનસામર્થ્ય, કર્તા, કર્મ અને ક્રિયાની ત્રિમૂર્તિ ચૈતન્ય અને [illegible] સમાગમનું ભાન કરવામાં આવ્યું છે.

ચતુર્થી પાપપુણ્યની ભૂમિકામાં જ્ઞાનચંદ્ર તથા પાપ પુણ્યના સ્વરૂપ આપી ઉત્તમ પ્રકારના [illegible] વાર્તારૂપમાં આપ્યા છે.

પંચમી આશ્રવ તત્ત્વભૂમિકામાં આશ્રવનું સ્વરૂપ સમજાવવાને સરોવરનું દર્શન જ્ઞાનરૂપી સુનંદ અને કર્મગજનો દેખાવ પ્રયોગીના હૃદયમાં અદ્ભુત સુબોધક થયેલા વર્ણવેલ છે.

ષષ્ઠી સંવર તત્ત્વભૂમિકામાં સંવરનું સ્વરૂપ દર્શાવી તેનાથી પ્રયોગીને અંતરાત્માનો [illegible] આપવામાં આવેલ છે.

સપ્તમી નિર્જરા તત્ત્વભૂમિકામાં—નિર્જરાનું સ્વરૂપ બતાવી સમ્યગ્ જ્ઞાન, અને સમ્યગ્ દર્શન [illegible] અને જ્યોતિરૂપ ચૈતન્યની સાથે પ્રયોગીની જ્ઞાનગોષ્ઠી વર્ણવેલી છે. તે પ્રસંગે આઠ કુંભરૂપ આઠ ગુણો તથા જ્યોતિરૂપ ચૈતન્યનું [illegible] આપેલું છે.

અષ્ટમી બંધ તત્ત્વભૂમિકામાં—[illegible] સાથે જ્ઞાનચેતના અને કર્મચેતનાના સમાગમ [illegible] આવ્યા છે.

નવમી મોક્ષદ્વાર ભૂમિકામાં— [illegible] દર્શન જ્ઞાન વિલાસને. [illegible] પૂછેલા પ્રશ્નોના ઉત્તર [illegible] રૂપનું વર્ણન કરેલું [illegible] અને તે સર્વોત્તમ [illegible] તેના [illegible] આવે છે તે [illegible] સિદ્ધ ભગવાનની [illegible] પૂર્ણ થાય છે.

अनुक्रमणिका.

આનંદ.

રા. સા. શેઠ વસનજી ત્રિકમજીનું સંક્ષિપ્ત જીવન ચરિત્ર.

મહારાવ એવા ઉપનામથી અંકિત ચંદ્રવંશી રાજાઓથી સુરક્ષિત એવા કચ્છ દેશમાં અર્હંત ધર્મના ઉપાસક કચ્છી દશા ઓશવાળ જ્ઞાતિનાં ઘણાં કુટુંબ વસે છે. તે દેશમાં આવેલા **સુથરી** નામના ગામમાં રા. સા. શેઠ વસનજી ત્રિકમજીના વડિલો વસતા હતા. તેમના પિતામહ શેઠ મુલજી દેવજી સંવત્ ૧૮૯૦ ના વર્ષમાં પ્રથમ વ્યાપાર અર્થે મુંબઈ આવ્યા હતા. તે વખતે મોહમયીનગરી વ્યાપાર લક્ષ્મીનું ઉચ્ચ શિખર બની હતી. વિદેશી વ્યાપારીઓની મોટી મોટી પેઢીઓ તે સ્થળમાં પોતપોતાના વ્યાપાર ક્ષેત્રને પ્રસારતી હતી. તે વ્યાપારીઓમાં કચ્છદેશના મરહુમ શેઠ **નરશી કેશવજી** નાયકની પેઢી વ્યાપારક્ષેત્રમાં સારી ખ્યાતિ પામેલી હતી. શેઠ વસનજીભાઈના પિતામહ શેઠ મુલજીએ પોતાના વ્યાપારનો આરંભ શેઠ નરશી કેશવજીના વ્યાપારની સાથે ભાગથી કર્યો અને તે સિવાય પોતાની સ્વતંત્રતાથી પણ બીજો વ્યાપાર કરવા માંડ્યો. પૂર્વ પુન્યના પ્રભાવથી તેમણે વ્યાપાર લક્ષ્મીની સારી વૃદ્ધિ કરી. સંવત્ ૧૯૨૨ ના વર્ષમાં જ્યેષ્ઠ માસમાં શેઠ વસનજીભાઈનો જન્મ થયો. પુત્ર જન્મથી તેમના પિતા અને પિતામહને અતિ આનંદ થયો હતો. કર્મની ગતિ વિચિત્ર છે. એક તરફ પુત્ર જન્મની વધામણી ચાલતી હતી અને બીજી તરફ તે પુત્રની માતા સુતિકાગૃહમાંજ અચાનક વ્યાધિ ગ્રસ્ત થયા. છેવટે શેઠ વસનજીભાઈને ૭ દિવસના મુકી તેઓએ સ્વર્ગવાસ કર્યો. શેઠ વસનજીભાઈના માતુશ્રીનું નામ લાખબાઈ હતું. તેઓ સ્વભાવે શાંત અને સદ્ગુણી હતા. પણ [illegible] કર્મના ઉદયથી પોતાના પુષ્પવાન્ પુત્રનો માતાને [illegible] વિયોગ થયો. [illegible] વર્ષમાં શેઠ વસનજીભાઈના પિતામહે [illegible] કેશવજી નાયકથી જુદા પડી પોતાના પુત્ર **ત્રિકમજી મુલજીના** નામથી નવીન પેઢી ઉઘાડી પોતાના વ્યાપારક્ષેત્રનો [illegible] અને ઉત્તમ પ્રકારની પ્રમાણિકતાથી [illegible] મહાજનમંડળમાં સારી પ્રતિષ્ઠા સંપાદન કરી [illegible]

[illegible] વસનજીભાઈના [illegible] પ્રશંસનીય હતી. તેમના [illegible] અને [illegible] ત્રિકમજી [illegible] અને તે ઉપરથી

ભવિષ્યમાં તેમને માટે સારી આશા બંધાની હતી. સંવત્ ૧૯૩૦ ના વર્ષમાં તેમના પ્રેમી પિતા શેઠ વિક્રમચંદભાઇનો સ્વર્ગવાસ થયો. તે વખતે શેઠ વસનજીભાઇની વય માત્ર આઠ વર્ષની હતી. પોતાના પુત્ર શેઠ વિક્રમચંદભાઇના સ્વર્ગવાસથી તેમના પિતા શેઠ મુલચંદભાઇના હૃદયને ખેદ થયો હતો, તથાપિ તેઓ ધાર્મિક જ્ઞાનના દ્વારાથી આ સંસારના ક્ષણિક સ્વરૂપને જાણતા હતા, તેમજ પોતાના ભાગ્યવાન શેઠ વસનજી વિક્રમચંદમાં અંકુર દેખાતા સદ્ગુણોને લઇને ભવિષ્યમાં તેમને માટે સારી આશા બાંધતા હતા. તેથી તેઓ પુત્રમરણના શોકાગ્નિને શમન કરનારી મનોવૃત્તિમાં શાંતિ રાખતા હતા.

શેઠ વસનજીભાઇના પિતામહ મુલચંદ શેઠ ધર્મ તરફ સારી આસ્થા ધરાવતા હતા. [illegible] કામમાં લક્ષ્મીનો વ્યય કરવાની ઉત્તમ અભિલાષા તેમના હૃદયમાં સર્વદા રહેતી હતી. તે અભિલાષાને લઇને તેમણે સંવત્ ૧૯૨૮ ના વર્ષમાં શ્રીગિરીરાજ તીર્થની યાત્રાનો મોટો સંઘ કાઢ્યો હતો. તે સંઘમાં [illegible] સાથે લીધા હતા. યાત્રાળુઓને [illegible] કરી આપવામાં અને તે પ્રસંગે ધાર્મિક [illegible] તમામ ખર્ચ કરવામાં આવ્યો હતો. જેમાં તેમને ચાલીશ હજાર [illegible] થયા હતા. સંવત્ ૧૯૩૯ ના કાર્તિક માસની [illegible] પવિત્ર આત્મા આ લોકમાંથી અંતર્ધાન [illegible] મહાન્ [illegible] શેઠ વસનજીભાઇના [illegible] પછી પવિત્રવંશ અને પિતામહ [illegible] પછી પોતાની વ્યાપારી [illegible] નામથી [illegible] હતી, તેથી [illegible] નામથી ચાલતું હતું. શેઠ વસનજીભાઇનું [illegible] શા. રૂપમશી [illegible] હતું.

[illegible]

ફરી તેમાં યથાશક્તિ અનુભવ મેળવ્યો હતો. તેમનું હૃદય જો
વ્યાપારની ચિંતામાં પ્રેરાયલું ન હોત તો તેઓ તીવ્ર બુદ્ધિના
એક સારા વિદ્વાન તરીકે પ્રખ્યાત થાત. પણ તેમના સત્કર્મનિ
અને તીવ્ર બુદ્ધિનું બળ વ્યાપાર કાર્યમાંજ રોકાયું હતું તેથી તેઓની
તેમાંજ વૃદ્ધિ પામવા લાગી. અને જનમંડળમાં તેમની વિખ્યાતિ
બીજ વિશેષ થ.

વિનય, વિવેક, ધૈર્ય, ઉદાર, ઔદાર્ય, દયા અને કરુણા વિશે
ગુણો ઉત્તમ પ્રકારની વિદ્વતાથી અપ્રતિમ થાય છે. તે ગુણો તેઃ
નજીભાઈના સંસારી જીવનના આરંભમાંથી સ્વભાવિક રીતે પ્રગટ
હતા. અને તેથી તેઓ અમદાવાદનગરીના રાજકીય અને વ્યાપારી
જમાં સારી પ્રતિષ્ઠા પામતા અને તેઓ ધનાઢ્ય કુટુંબમાં જન્મ્યા
અને શ્રીમંતાઈનો લાભ લેવાનો સમય એવા અધિક સંપાદન કરવાના ઉ
ગુણને પ્રાપ્ત કરી પોતાનું ધાર્મિક જીવન સાર્થક કરવાને સદા તત્પર રહેવા લાગ

શેઠ વસનજીભાઈએ યુવાવસ્થામાં પોતાના કુટુંબની અંદર આ સંસ
ની ધરમાગના વિવિધ પ્રસંગોમાં સુખ દુઃખનો અનુભવ કરેલો છે. તેમને
પ્રથમ વિવાહ **શા વાલજી વર્દ્ધમાનના** વિખ્યાત કુટુંબમાં જન્મેલાં **બેનબાઈ**
ની સાથે થયો હતો. **બેનબાઈ** એક પવિત્ર અને કુલીન શ્રાવિકા હતાં.
તેમના ઉદરથી **પ્રેમાબાઈ** અને **હીરબાઈ** નામે બે પુત્રીઓ અને **શામજી**
ભાઈ નામે એક પુત્ર થયા છે. [illegible]
પોતાના સૌભાગ્ય સાથે [illegible] બેનબાઈ
આરંભમાંજ [illegible] સાનંદને તજવાન.
શેઠ [illegible] વસનજીભાઈ
[illegible] **રતનબાઈની** [illegible]
પુત્રીનો જન્મ [illegible] **લક્ષ્મી** [illegible]

[illegible]

તથાપિ સ્વજનોના ગુરુથી અને સ્નેહી સંબંધીઓના આગ્રહથી તેમને ત્રીજા સંસારમાં પ્રવેશ કરવાનો વિચાર કરવો પડ્યો. જેથી શેઠ ડાહ્યાજી પસાઈઆના પુત્રી બાઈ ધોળીબાઈ સાથે તેમનો વિવાહ સંબંધ જોડાયો. જે સંબંધ તેમના પુણ્યના ઉદયથી અત્યારે ઐહિકની દૃષ્ટિએ પૂર્વ દુઃખને જરા વિસ્મરણ કરવી સુખસાધક થઈ પડ્યો છે. તથાપિ તે દીર્ઘવિચારી શેઠ આ સંસારની અનુભવેલી વિષમતાને કદિપણ ભૂલતા નથી.

શેઠ વસનજી ત્રિકમજીને તેમના પરિવારનું સાંગ સુખ મળ્યું નથી. તથાપિ તેઓ અવશિષ્ટ પરિવારથી સંતોષ માની તટસ્થવૃત્તિ વડે સંસારને દુઃખ અને સુખથી મિશ્ર જાણીને પોતાના આત્માને પ્રવૃત્તિમાર્ગમાં જોડે છે; તોપણ અંતઃકરણને નિવૃત્તિમાર્ગ તરફ પ્રેમી બનાવે છે. તેમને સર્વથી મોટાં પ્રેમાબાઈ નામે પુત્રી છે. તેઓ સારી કેળવણી પામી પિતાના કુટુંબને અલંકૃત કરે છે. સંવત ૧૯૪૧ ના વર્ષમાં તેમનો જન્મ થયેલો છે. તેમની માતા જેતબાઈનો તેમને બાલ્યવયથી વિયોગ છે, તથાપિ તે પવિત્ર અપર માતામાં માતૃબુદ્ધિ રાખી પોતાના પ્રેમી પિતાના કુટુંબમાં કેળવણી રૂપ કલ્પલતાનો આશ્રય કરી સુખે કાળ નિર્ગમન કરે છે. તેમને રામજી નામે એક લઘુ બંધુ હતા પણ તે માત્ર બે વર્ષની વયમાંજ આ દુઃખી સંસારમાંથી ચાલ્યા ગયા છે. શેઠ વસનજીભાઈને પ્રથમ પત્ની જેતબાઈના ઉદરથી હીરબાઈ નામે એક પુત્રી થયાં હતાં, તેમનો જન્મ સંવત [illegible] ના [illegible] વદી નવમીને દિવસે થયો હતો. એ પવિત્ર આત્માનુ [illegible] કુટુંબમાં સારી રીતે નિર્ગમ્યુ હતુ. પરંતુ અનંતકાળ [illegible] મહાસાગરમાં એ આત્મા તરંગવત્ માત્ર નિમગ્ન થઈ ગયા છે. એ અતુલ્ય [illegible] વિયોગનો શોકાનલ અદ્યાપિ તે [illegible] સંતપ્ત થયા કરે છે. પવિત્ર [illegible] પ્રતિ [illegible] આનંદમંદિર [illegible] ઉપરથી [illegible] વસનજી [illegible] સ્મરણમાં આવે છે.

શેઠ વસનજીભાઈના [illegible] મેઘજી અને લક્ષ્મી નામે [illegible] કુટુંબમાં વિદ્યમાન છે. સંવત્ [illegible]

ધરણભાઈનો જન્મ થયેલ છે. સંવત્ ૧૯૫૩ ના આશ્વિન માસમાં દીપો-
ત્સવીને દિવસે બ્હેન લક્ષ્મીનો જન્મ થયેલ છે. મેઘજીભાઈ તથા લક્ષ્મી
બ્હેન બાલ્યવય છતાં સ્વભાવે સુશીલ અને નમ્ર છે. તેમને સદ્‌ગુણી
બનાવવાને તેમના પ્રેમી પિતાએ ઉત્તમ પ્રકારની કેળવણી આપવાની સારી
યોજના કરેલી છે. તે બન્ને બાળક પોતાના માયાળુ માતાપિતાની શીત-
ળ છાયા નીચે કેળવણીરૂપ કલ્પવૃક્ષનું સેવન કરે છે.

શેઠ વસનભાઈના તૃતીય પત્ની રાધાબાઈ અત્યારે [illegible] ઉપર
વિદ્યમાન છે. તેમણે પોતાના નરમ અને શાંત સ્વભાવથી શેઠના કુટું-
બને સુશોભિત બનાવેલું છે. કેળવણીપ્રિય અતિશય [illegible] ધરાવનાર વા-
[illegible] ધાર્મિક અને સાંસારિક કેળવણી પામ્યા છે. તથાપિ તેઓ જ્ઞાન-
નો વધારો કરવાને સર્વદા ઉત્સુક છે. વિદ્વાન પતિ સાહેબના વિયોગ દુઃ-
ખનું [illegible] શેઠના સુખી કુટુંબમાં ચાલુ રહે છે. અને તેથી તેમના કેટ-
[illegible] [illegible] તમામ પ્રસરી રહ્યો છે.

સંવત ૧૯[illegible] ના માર્ગશીર્ષ માસની કૃષ્ણ પ્રતિપદાને દિવસે વિદ્યા-
વંતા રાધાબાઈએ **અભિચંદ** નામના પુત્રને જન્મ આપ્યો છે. તે બાળક
હજુ માતાના ઉત્સંગમાં [illegible] તથાપિ તેનામાં ચપળતા અને
[illegible] ઉત્તમ થવાનું સ્વાભાવિક રીતે અત્યારથીજ દર્શન
[illegible] અનુભવમાં આવે છે. આ
[illegible]
[illegible] તે સમાગમ
[illegible]

શમાં પોતાને ખર્ચે એક ભવ્ય જિનાલય બંધાવ્યું છે, ને પાછળ તેઓએ દશ હજાર રૂપીઆનો સદ્વ્યય કર્યો છે. સંવત્ ૧૯૩૪ ના વર્ષમાં એ જિનાલયમાં પ્રભુની પ્રતિષ્ઠા કરવામાં આવી તે સમયે આસપાસના ઘણાં ગામોમાંથી કચ્છી જૈન પ્રજાનો મોટો સમુદાય એકઠો થયો હતો. તેમનો સત્કાર કરવા માટે એ શેઠે સારી લાગણી દર્શાવી હતી. સર્વના આતિથ્યને માટે ભોજન વગેરેની સારી ગોઠવણ કરી હતી. એ પ્રસંગે લક્ષ્મીનો સદુપયોગ કરવાથી તેમની ધર્મકીર્તિ આખા કચ્છ દેશમાં પ્રસરી હતી.

સંવત્ ૧૯૫૨ ના વર્ષમાં ઉદાર શેઠ વસનજીભાઇએ સ્વજ્ઞાતિના ગરીબ બંધુઓને ઓછે ભાવે અનાજ આપવાની એક મોટી દુકાન ઉઘાડી હતી અને તે કેટ વર્ષ સુધી ચાલુ રાખી તે પાછળ પાંચ હજાર રૂપીઆની મોટી રકમ ખર્ચી હતી. જેને માટે તેઓ સ્વજ્ઞાતિજનોમાં પૂર્ણ પ્રશંસા પામ્યા હતા. જ્યારે મોહમયીનગરીમાં મરકીનો ભયંકર રોગ પ્રસર્યો, ત્યારે એ દયાળુ શેઠે મરકીથી પીડાતા લોકોને શાંતિ આપી સારવાર કરવા માટે બંદર ઉપર એક ખાસ ઔષધાલય સ્થાપી મરકીથી પીડાતા બંધુઓને સારો લાભ આપ્યો હતો. અને તે શુભ કાર્ય ત્રણ વર્ષ સુધી ચલાવી તે પાછળ રૂપીઆ ચાળીશ હજારનો જંગાવર ખર્ચ કર્યો હતો. જેમાં કોઇની પણ મદદ ન હતી. આથી પ્રસન્ન થઇ નામદાર સરકારે તેઓને પ્રમાણપત્ર આપેલું છે. જેની અંદર શેઠ વસનજીભાઇના પરોપકારી વૃત્તિની પ્રશંસા કરવામાં આવી છે.

નવા છપનના ભયંકર દુકાળમાં સંકટમાં આવી પડેલા લોકોને મદદ આપવામાં શેઠ વસનજીભાઇએ સારી સહાય આપી હતી. પોતાની જન્મભૂમિ કચ્છ સુથરીમાં અનાજની દુકાન કાઢી ઘણાં ગરીબ કુટુંબોને તેમણે સારો આશ્રય આપ્યો હતો. અને તેથી તેમણે ઘણાં દીનજનની અંતરની આશીષો લીધી હતી. આ શુભ કાર્યની પાછળ તેમણે ઉદારતાથી પંદર હજાર રૂપીઆનો ખર્ચ કર્યો હતો.

આ તેમની ઉત્તમ સખાવતની સુગંધ ચારે તરફ પ્રસરવાથી તથા તેમની વ્યવહારની અને પરોપકાર વગેરે ઉત્તમ ગુણોની પરીક્ષાની પિછાન કરી નામદાર સરકારે તેમને જે. પી. (મુંબઇના અમલદાર) ની ઉત્તમ પદવી આપી હતી અને પાછળથી ગવર્નમેન્ટનું બિરુદ નવાજી શેઠ વસનજીભાઇના સન્માનમાં મોટો વધારો કર્યો હતો. આ પદવી અને સન્માન મેળવનારામાં શેઠ વસનજીભાઇ આખી કચ્છી જૈનકોમમાં પહેલાજ છે. આવું સારું સન્માન પામ્યા છતાં પણ શેઠ

વસનજીભાઈનું જીવન અતિ સરલ, શુદ્ધ, સાદું અને સ્વચ્છ રહેલું છે. એક ખરા સદ્‌ગૃહસ્થને ઘટતી સર્વ નમ્રતા, સાદાઈ અને સત્ય પ્રીતિ તેમનામાં રહેલી છે. ધંધામાં પ્રતિષ્ઠા, સ્વદેશીઓમાં માન, લોકપ્રીતિ અને મહાન્ સંપત્તિ એ સર્વની પરિસીમાએ પહોંચ્યા છતાં પોતે કેવળ અહંકાર શૂન્ય છે. નાના મોટા સર્વ સાથે એકસરખા ભાવથી વર્તે છે. તેઓની સખાવતનો પ્રવાહ પ્રકાશ વગર ગુપ્ત-રીતે વધારે ચાલે છે. તેમની કેટલીએક સખાવતો પ્રકાશમાં આવતી નથી તેમ તેને પ્રકાશિત કરવાને તેઓ ઇચ્છતા પણ નથી. કીર્તિદાનના કરતાં ગુપ્ત દાનને તેઓ વધારે માન આપે છે.. એવા ગુણોથી તેઓનું જીવન ઉત્તમ પ્રકારનું ગણાય છે.

શેઠ વસનજીભાઈની નાની મોટી ઘણી સખાવતો પ્રખ્યાત છે. ધાર્મિક અને સાંસારિક કેવું પણ લોકોપયોગી કાર્યમાં તેમની લક્ષ્મીનો હીસ્સો આપ્યા વગર રહેલો નથી. તેઓ ગરીબો તેમજ શ્રીમંતો તરફ એક સરખી નજરે જુવે છે. દુકાળના સંકટ વખતે રૂના વેપારીઓએ ઉભા કરેલા ફંડમાં શેઠ વસનજી-ભાઈએ સારો હિસ્સો આપ્યો હતો. શેઠ વસનજીભાઈએ મરહુમ પેહેલા સર દીનશાહ પીટીટના મિત્ર હોવાથી તેમની યાદગિરીના ફંડમાં સારો ભાગ લઈ ત્રણ હજાર રૂપીઆ અર્પણ કર્યા હતા. સર જમશેદજી હોસ્પીટલનાં નરસિંગ ફંડમાં છસો રૂપીઆ, લેડી નોર્થકોટ હિંદુ ઓરફેનેજના ફંડમાં એક હજાર રૂપીઆ, એદલવાળી હોસ્પીટલના ફંડમાં પાંચસો રૂપીઆ. ફરગ્યુશન કોલેજમાં ત્રણસો રૂપીઆ અને જખમી થયેલા જાપાનીઓની સારવાર માટેના ફંડમાં બારસો ને બાવન રૂપીઆ શેઠ વસનજીભાઈ તરફથી આપવામાં આવ્યા છે.

શેઠ વસનજીભાઈની ધાર્મિક સખાવત પણ ઉત્તમ પ્રકારની છે. જૈન દેરાસરના જીર્ણોદ્ધાર માટે તેમને બે હજાર રૂપીઆ આપેલા છે. તે સિવાય બીજી ઘણી રીતોમાં તેઓની ન્યાયદ્રવ્યનો સદુપયોગ થાય છે. સંવેગી અને ગોરજી એવા બે પક્ષ મુનિ વર્ગમાં અર્વાચીન કાળમાં ઉભા થયેલા છે. સંવેગી મુનિઓ પોતાના ત્યાગ માર્ગના શુદ્ધ અનુયાયી કહેવાય છે, ત્યારે ગોરજીઓ તેમ-નાથી ઉતરતી રીતે પ્રવર્તિ કરનારા કહેવાય છે. એ ગોરજીના શિષ્યો જૈન સંપ્રદા-યના હોવાથી જો કોઇ રીતે સુધારી શકાય તો ભવિષ્યમાં સારો લાભ થાય, આવા પવિત્ર હેતુથી શેઠ વસનજીભાઈએ ગોરજીઓના શિષ્યોને સુધારવાને સાડા સાત હજાર રૂપીઆની મોટી રકમ અર્પણ કરી છે.

શેઠ વસનજીભાઈ આરોગ્યતા તથા ઔદ્યોગિકતાના મોટા હિમાયતી છે. તે સાથે જ્ઞાનક્ષેત્રને પુષ્ટિ આપવામાં તેઓ સર્વદા ઉત્સુક રહે છે. "જૈનોના

ન વિદ્યાનો ઉદ્ધાર થાય અને પૂર્વાચાર્યોના ઉપયોગી લેખો જ્ઞાનભંડારમાં
દ પામી વંચાય" એવા ઉત્તમ હેતુથી તેમણે પ્રાચીન પુસ્તકોનો ઉદ્ધાર
ને દશ હજાર રૂપીઆની મોટી રકમ અર્પણ કરી છે. એ મહાન્ કાર્યને
નારા અમારા જૈન ધર્મ વિદ્યા પ્રસારક વર્ગના તેઓ સ્થાપક થયા છે અને
વૃક્ષરૂપ કલ્પવૃક્ષને ઉત્તેજનરૂપ જળનું સિંચન કરી તેને નવપલ્લવિત કરવા
ઉત્સુક રહે છે.

શેઠ વસનજીભાઈ જેવા સખાવતમાં આગળ છે, તેવાજ તેઓ પ્રગત
ગી કાર્યોમાં ઉમંગથી ભાગ લેનારા છે. દક્ષતા, સભ્યતા અને
ણિક નર તરીકે તેઓએ સારી પ્રતિષ્ઠા મેળવી છે, તેથી તેઓ સર્વ રીતે
ના વિશ્વાસપાત્ર બન્યા છે. તેઓ બોમ્બે જનરલ રીલીફ ફંડના કમીટી
ના સભાસદ છે. અને માંગરોળ જૈન સમાજના પ્રતિનિધિ છે. શેઠ
નાથાના ચેરીટી ફંડના, કુમાર દેરાસરના, સિદ્ધક્ષેત્રમાં સ્થપાએલ વીર-
પાઠશાળા તથા પોતાના પવિત્ર નામથી અંકિત જૈન બોર્ડીંગ કે જેના માટે
સ હજાર રૂપીઆની ગંજાવર રકમ અર્પણ કરી છે તેના તેઓ માનવંતા
છે. એ ઉપરાંત કેટલીએક મીલોના તેઓ ડીરેક્ટર છે. આવી ઉત્તમ
ઠા પ્રાપ્ત કરી તેમણે પોતાના માનવ જીવનની સફળતા કરેલી છે.

"માણસ વિદેશમાં ગમે તેટલી પ્રતિષ્ઠા પ્રાપ્ત કરે, પણ જ્યાંસુધી તે
માં કે સ્વવતનમાં પોતાની ઉદારતા કે સખાવત પ્રસારે નહીં, ત્યાંસુધી તે
ઠા પૂર્ણ કહેવાતી નથી." આ નીતિસૂત્રને સમજનારા શેઠ વસનજીભાઈએ
ના કુટુંબની જન્મભૂમિ કચ્છ—સુથરી વગેરે ગામોમાં સારાં સારાં કાર્યો
ાં છે. અને તેથી તેઓ કચ્છપતિ મહારાજ **શ્રી સર ખેંગારજી** સવાઈ
દુર છ. ના. આગળ ઉની આબરૂના પ્રજામાં પ્રકાશી નીકળ્યા છે. મહા-
ના તેમને પ્રેમની દૃષ્ટિએ નીહાળે છે અને તેઓની યોગ્યતા પ્રમાણે તેઓને
આપે છે.

જ્ઞાનરૂપી કલ્પલતાને પલ્લવિત કરવાને શેઠ વસનજી ભાઈએ પોતાના
સુથરીમાં પોતાના સ્વર્ગવાસી પત્નીઆના નિર્મળ નામથી **ખેતબાઈ**
પાઠશાળા અને રતનબાઈ જૈન કન્યાશાળા સ્થાપી છે. તેમજ
ના વિદ્યમાન સૌભાગ્યવતા પત્ની વાલબાઈના નામથી **જશાપુર** ગામમાં
બીજી જૈન પાઠશાળા પણ સ્થાપિત કરેલી છે. તે શિવાય કચ્છી
જનમાં જ્ઞાનવૃદ્ધિ કરવાને નાની નાની જૈનશાળાઓ કચ્છ દેશમાં

શ્રી

તત્ત્વ ભૂમિમાં પ્રવાસ.

પ્રથમ ભૂમિકા.

(જીવ તત્ત્વ ભૂમિકા).

સર્વ પૃથ્વી ઉપર ફરી ફરી શાંત થઇ ગયેલો અને પોતાની ધારણા સફળ ન થવાથી ખેદ પામતો, એક જૈન મુસાફર ઘાટા અરણ્યમાં ઉભો ઉભો નીચે પ્રમાણે વિચાર કરતો હતો:—

"અહા! શું મારી ઇચ્છા સફળ નહીં થાય; શું આ પૃથ્વીમાંથી બધાં તત્ત્વો ચાલ્યાં ગયાં હશે! અથવા અદૃશ્ય તત્ત્વો દૃશ્યરૂપ નહીં થતા હોય, જો તત્ત્વોનું પ્રત્યક્ષ દર્શન નહીં થાય તો મારો અભિગ્રહ અપૂર્ણ રહેશે, અને તેથી આખરે અનશનથીજ આ જીવનની સમાપ્તિ લાવવી પડશે.

પછી વિષયી અથવા સંસારી જનોનો સંબંધ તને અત્યંત દુઃ[illegible] દાયક લાગશે. તારી નિર્મળ વૃત્તિમાં પ્રતીતિ થશે કે—"જેઓ રા[illegible] દિવસ દુઃખ ધર્મોવાળા પૌદ્ગલિક સુખને માટે આતુર થઈ વિષ[illegible] નાંજ ધ્યાન ધરતા હોય તેઓમાં સુખરૂપતા ક્યાંથી હોય? જેઓ જ્ઞાન અને શક્તિના અંતરને રાત્રી દિવસ [illegible] હોય છે તેમનામાં[illegible] તે હોય છે, માટે વિષયી જનોનો સંબંધ સ્પૃહણીય નથી; આવો નિશ્ચય થવાથી તું તારી મનોવૃત્તિને સન્માર્ગ તરફ રાખ્યા કરીશ."

આ પ્રમાણે તે જૈન મુસાફર વિચાર કરતો હતો ત્યાં કોઈએ આકાશવાણીથી જણાવ્યું—"ભદ્ર, ચિંતા કર નહીં, તારી ધારણા સફળ કરવાને મેં ઉત્તમ યોજના કરી છે. આ અરણ્યમાંથી તું પસાર થઈ જા. પછી એક સુંદર નગર આવશે તેમાં તું પ્રવેશ કરજે. તેની અંદર પ્રવેશ કરતાંજ તને જુદા જુદા તત્ત્વ પ્રત્યક્ષરૂપ મળ્યા કરશે. જે તત્ત્વ જે રૂપે તારી આગળ આવે તેને તું પ્રશ્ન કરજે. એટલે તે તત્ત્વ તને પોતાનું શુદ્ધ સ્વરૂપ જણાવશે. પછી તેનું શુદ્ધ સ્વરૂપ સમજી તું તારા હૃદયમાં તે સ્વરૂપનો અનુભવ કરજે."

આવી રીતે અદૃશ્ય વાણી સાંભળી તે મુસાફર ઘણો પ્રમુદિત થઈ ગયો. પોતાની મનોવાંછના સફળ થશે એવું માની તેની અંત-[illegible] આશા ફલિત [illegible] તે ત્યાંથી [illegible] કરવા લાગ્યો.

[illegible]

આ નગરને જોતાંજ તે જૈનયોગી મુસાફર હૃદયમાં અત્યંત આનંદ પામ્યો, અને તેની અંદર પેસવાની હોંશ વધારવા લાગ્યો; જ્યાં નગરના મુખ્ય દ્વાર આગળ આવ્યો ત્યાં નીચે પ્રમાણે એક ભાષા દોહો લખેલો તેના જોવામાં આવ્યો :—

દોહા.

वस्तु विचारत ध्यावतैं, मन पावै विश्राम ।
रस स्वादन सुख ऊपजे, अनुभव याको नाम ॥१॥

આ દોહો વાંચતાંજ તે મુસાફર વિચારમાં પડયો. વાહ! આ પવિત્ર ભૂમિનો પ્રભાવ અહીંથી જણાઈ આવે છે. આ દોહો મેં પૂર્વે જાણ્યો નથી, પણ મારા જૈન ગુરૂએ જે ઉપદેશ આપ્યો હતો તે ઉપદેશ આ વખતે સ્મરણ માર્ગમાં આવે છે. અનુભવ એ શબ્દનો અર્થ હું સમજ્યો હતો, પણ તેનું આવું સ્પષ્ટીકરણ મારા હૃદયમાં કદિ પણ થયું ન હતું. આ દોહાનો અર્થ મને બરાબર સ્ફુરી આવ્યો છે. "અજાણી વસ્તુ જાણવાને મનમાં વિચાર કરવાથી તથા તેનું ચિંતવન કરવાથી મનમાં જ્યારે ઠીક લાગે ત્યારે સત્ય સમજ્યાના રસનો સ્વાદ પ્રાપ્ત થાય, અને તેથી જે સુખ ઉપજે તે અનુભવ કહેવાય છે."

અહા! અનુભવનો કેવો ગૂઢાર્થ છે? અનુભવનો પ્રભાવ અદ્ભૂત અને દિવ્ય છે. અનુભવી વિદ્વાનો અનુભવને ચિંતામણિ રત્ન કહે છે, કેટલાએક તેને રસાયન કૂપિકા માને છે. ગીતાર્થ મહાશયો એટલે સુધી કહે છે કે, "અનુભવ એ મોક્ષનો માર્ગ છે, અને મોક્ષનું સ્વરૂપ છે." આ પ્રમાણે વિચારી અનુભવના સ્વરૂપનું મનન કરતો તે મુસાફર આગળ ચાલ્યો ત્યાં એક દિવ્ય સ્વરૂપી પુરૂષ તેને સામો મળ્યો તે પુરૂષે પેલા મુસાફરને પુછયું—"ભદ્ર, તું કયાં જાય છે? મુસાફરે આનંદપૂર્વક ઉત્તર આપ્યો." મહાશય, હું આ નગરની અંદર જાઉં છું. "ભદ્ર, આ નગર શું છે, અને તું તેમાં શામાટે જાય છે? તેણે ઉંચે

સ્વરે જણાવ્યું:" મહાનુભાવ, આ નગર તત્ત્વનું દેખાય છે, બીજુ હું કાંઈ જાણતો નથી આપ કૃપા કરી મને વિશેષ માહીતી આપો. તે દિવ્ય પુરૂષે વિનયથી કહ્યું—"ભદ્ર, આ નગર તત્ત્વભૂમિ કહેવાય છે. આ પવિત્ર ભૂમિમાં જે અધિકારી હોય તેનાથીજ પ્રવેશ થઈ શકે છે, એ ઉપરથી મુસાફરે કહ્યુ—"મહાનુભાવ, આ તત્ત્વભૂમિમાં પ્રવેશ કરવાને કેવો અધિકારી જોઇએ? દિવ્ય પુરૂષે જણાવ્યું તે અધિકારીની પરીક્ષા હું પોતેજ કરૂં છું. પથિકે પુન: કહ્યું, મહાશય! ત્યારે મારી પરીક્ષા પણ આપજ કરશો? મહાશયે કહ્યું, હા, હું પોતેજ તારી પરીક્ષા કરીશ. આ પ્રમાણે કહી તે દિવ્ય પુરૂષે ક્ષણવાર ધ્યાન કર્યું. અને પછી તેણે પેલા મુસાફરને પ્રશ્ન કર્યો. ભદ્ર, જો તું આ તત્ત્વભૂમિમાં પ્રવેશ કરવાની ઇચ્છા રાખતો હો તો પ્રથમ તારે અનુભવની જરૂર છે. અનુભવ વિના આ ભૂમિમાં કોઇ પણ પ્રવેશ કરી શકતો નથી, તેથી આ ભૂમિના પ્રવેશદ્વાર આગળ અનુભવને માટે એક રસ્તો આપેલો છે. જે તારા વાંચવામાં આવ્યો હશે. હવે તને એટલુંજ પુછવાનું છે કે, અનુભવથી શો લાભ થાય છે? અને અનુભવનો મહિમા કેવો છે! તે વિષે તું વર્ણન કરી બતાવ. એ અનુભવના મહિમાનું વર્ણન કરવાથી આ તત્ત્વભૂમિમાં પ્રવેશ કરવાને તું અધિકારી છે કે નહીં? એ વાત જણાઇ આવશે. જ્યારે એ પરીક્ષામાં તું પસાર થઈશ તો પછી તને આ તત્ત્વભૂમિમાં પ્રવેશ કરવાની આજ્ઞા આપવામાં આવશે." તે દિવ્ય પુરૂષના આવા વચનો સાંભળી તે જૈન મુસાફર કિંચિત્ હસીને બોલ્યો—મહાનુભાવ, સાંભળો—"અજ્ઞાત વસ્તુ જાણવાને મનમાં વિચાર તથા ચિંતવન કરતા [illegible] જ્યારે મનના [illegible] અને સત્ય સ્વરૂપ નિશ્ચય તે વખતે જે [illegible] ઠીક લાગે તેનાથી જે શુભ [illegible] તે અનુભવ કહેવાય છે. એ અનુભવનો આનંદ એ પ્રકારનો [illegible] આલ્હાદ [illegible] કોઈ વિષય તથા [illegible] બીજો [illegible] આનંદ ઉપજે તે આલ્હાદ કહેવાય [illegible] અનુભવ થતા જે [illegible] તથા જ્ઞાનનો અનુભવ થતા જે આનંદ ઉપજે તે [illegible] કહેવાય છે તેના બીજા નામ ધ્યાનાનુભવાનંદ તથા ભાવાનુભવાનંદ

આ કવિતા બોલી તે દિવ્ય પુરૂષે નમન કર્યું, તે સાથેજ જ્ઞાની મુસાફર પણ નીચેની કવિતા બોલ્યો :—

सवैया.

"जो अपनी दुति आप विराजत,
है परधान पदारथ नामी.
चेतन अंक सदा निकलंक,
महा सुखसागर को विसरामी.
जीव अजीव जिते जगमें,
तिनको गुन ज्ञायक अंतरजामी:
सो शिवरूप बसै शिवथानक,
ताहि विलोकनमें शिवगामी ॥ १ ॥"

આ કવિતા ગાઈ મુસાફરે આકાશ તરફ જોઈ ધ્યાનપૂર્વક વંદના કરી.

દિવ્ય પુરૂષે કહ્યું. ભદ્ર, એ કવિતાનો આશય જણાવ.

મુસાફર આનંદપૂર્વક બોલ્યો—"જે પોતાથી પોતે ભાસી રહ્યો છે. બીજો પદાર્થવડે જેનો ભાન થતો નથી. જે કોઈ પ્રધાન પદાર્થ સિદ્ધ છે. જેનું ચેતનરૂપ લક્ષણ છે. જે સદા નિષ્કલંક તથા નિરંજન છે. જે મહાસુખસાગરમાં વિશ્રામ લે છે. એટલે કે એકઠામ સ્થિર અદ્ભુત અનાદિ સ્વભાવમાં રમી રહ્યો છે. આ જગતના જીવ અજીવ આદિ પદાર્થોના જે ગુણજ્ઞાયક છે. જે અંતર્યામી છે. જે વચનના વિષયથી અતીત છે. જે સિદ્ધરૂપે લોકાગ્ર ભાગે સિદ્ધસ્થાનમાં રમી રહ્યા છે. અને મુનિગામી જેને જ્ઞાન દ્રષ્ટિએ જોઈ નમસ્કાર કરે છે. ૧"

કર્યો તે આત્મિકના શુદ્ધ સ્વરૂપનું ભાન થઈ આવ્યું. તરતજ [illegible] નીચેની કવિતા ઉત્સાહથી બોલ્યા :—

" जोग धरै रहि जोग सुं भिन्न,
अनंत गुनातम केवल ज्ञानी.
तासु हृदै द्रहसों निकसी,
सरिता सम व्हैं श्रुतसिंधु समानी.
यातें अनंत नयातम लच्छन,
सत्य स्वरूप सिद्धांत बखानी.
बुद्ध लखै न लखै दुरबुद्धि,
सदा जगमांहि जगै जिनवानी." ॥१॥

આ કવિતા સાંભળી એ [illegible] અંતરમાં અતિશય આનંદ પામી [illegible] અને તેણીએ ઊંચે સ્વરે કહ્યું—"ભદ્ર ! તારું કલ્યાણ [illegible] આ [illegible] તારી કવિતા સાંભળી [illegible] કવિતાનો [illegible] થયો છે. [illegible] સાંભળવાની માંગી [illegible]

[illegible]

મન, વચન અને કાયાના ત્રણ યોગને શાસ્રુ કરે છે, ત્રણે યોગથી અલિપ્ત રહે છે. જેનો આત્મા અનંતતાને લીધે કેવળ જ્ઞાની રૂપ છે; જે કેવળ જ્ઞાનીના મુખમાંથી નદીરૂપે નીકળી શાસ્રરૂપ સમુદ્રમાં જઇને જે જિનભગવતે અનંતા નયસ્વરૂપ લક્ષણ સત્ય સ્વરૂપમાં વખાણેલી છે, બુદ્ધિવંત તત્વદર્શી પુરૂષો જેને જાણે, અને દુર્બુદ્ધિ મિથ્યા મતિ જેને લખી શકતા નથી શકતા નથી, એવી શ્રી જિનવાણી આ જગત્માં રહેલી છે."

વ્યાખ્યાન કહી તે પવિત્ર મુસાફરે નિવેદન કર્યું કે, ! એવા સ્વરૂપવાળા તમે પોતેજ છો, અને આ જગતુ ઉપકારી છો. તમે અનંત જીવોનો ઉદ્ધાર કરેલો છો. દ્વાદશાંગીમાં પણ તમેજ વાસ કરીને રહેલા પ્રસાદથી આ જગત્ ઉપર આગમરૂપ કલ્પવૃક્ષ નવ રહેલું છે, એ કલ્પવૃક્ષની શીતળ છાયામાં રહી ભવ્ય ધ સુખનો અનુભવ કરે છે, અને પોતાના આત્માનો .

ના આવા વચનો સાંભળી જિનવાણી પ્રસન્ન થઇ અને સ્વરે કહ્યું.

" तत्वभूमेः सुपथिक.
तत्वमार्गानुसारकः ।
भव त्वं भव्यभावेन.
श्रेयःश्रेणिमवाप्नुहि ॥१॥

તત્વ ભૂમિના મુસાફર ! તુ ભવ્યપણાથી તત્વ માર્ગને થા. અને કલ્યાણની પરંપરાને પ્રાપ્ત કર." આ પ્રમાન ઉચ્ચારતી જિનવાણી ત્યાંથી ચાલી ગઇ. નિર્મળ તેને વંદના કરી આગળ ચાલ્યો—થોડે દૂર જતાં એક

તેજસ્વી ચૈતન્ય સ્વરૂપ પુરૂષ તેના જોવામાં આવ્યો. તે પુરૂષ[illegible] દેખાવ વિચિત્ર હતો. ક્ષણે ક્ષણે તેના પરિણામીરૂપ થતાં હતા[illegible] અને તેથી તેનામાં એક જુદા પ્રકારની સ્થિતિ દેખાતી હતી. તે[illegible] જોઈ આપવાં જૈન મુસાફરે પ્રશ્ન કર્યો. "ભદ્ર, તમે કોણ છો?" તેણે વિનયથી ઉત્તર આપ્યો. "હું જીવ છું."

મુસાફર—તમે જીવ છો એ શી રીતે જાણવું?

જીવ—શુદ્ધ નિશ્ચયનયે અતીત, અનાગત અને વર્તમાન કાળમાં હું શુદ્ધ ચેતનામય પિંડ છું. અને એજ મારી મૂર્તિ છે.

મુસાફર—હે જીવાત્મા! જો તમે શુદ્ધ ચેતનામય પિંડમૂર્તિ છો, તો તમારો શુદ્ધ સ્વભાવ છોડીને વિભાવમાં કેમ પરિણમો છો?

જીવ—કર્મ નિમિત્તે પરવસ્તુ છે. તેનું પરિણમન થયું. તેથી તેની જડતા સ્ફુરાયમાન થઈ. તે જડતા મારામાં પ્રસરી રહી છે. તેથી મારામાં વિપરીત દેખાય છે.

મુસાફર—જ્યારે તમારો એવો શુદ્ધ સ્વભાવ હતો ત્યારે તમે પર વસ્તુની પરિણતિ કેમ ગ્રહણ કરી?

જીવ—[illegible] ચેતન આત્માને આદિત [illegible] સમીન

મુસાફર—[illegible] શી રીતે આદિત [illegible]

જીવ—[illegible]

મુસાફર—[illegible] શી રીતે [illegible]

જીવ—[illegible]

તેનાથી રહેલ વિભાવ નાશ પામી જાય છે અને, તેના શુદ્ધ સ્વભાવનું જ્ઞાન તેને સારી રીતે પ્રાપ્ત થાય છે.

એ જીવના આ વચનો સાંભળી જૈન મુસાફર હૃદયમાં આનંદ પામી ગયો અને પોતાના હૃદયમાં જીવના સ્વરૂપનું મનન કરતો તે ત્યાંથી આગળ ચાલ્યો. થોડે દૂર જતાં એક તેજસ્વી પુરૂષ તેને સામે મળ્યો. તેનું સ્વરૂપ જ્ઞાનના તેજથી પ્રકાશિત હતું, એક હાથમાં લિખિત પુસ્તક રહેલું હતું, અને બીજા હાથમાં મષીપાત્રી તથા લેખની રહેલા હતા. તે પુરૂષને જોઇ મુસાફરે વંદના કરી. અને અંજલી જોડી તેને પુછ્યું.

મુસાફર—મહાનુભાવ. તમે કોણ છો ? તે પુરૂષે ગંભીર સ્વરથી જણાવ્યું. જે પુરૂષ તને પહેલા મળ્યો હતો, તેનું શુદ્ધ સ્વરૂપ મારાથી ઓળખાય છે. તે ઉપરથી જાણી લે કે, "હું કોણ છું ?" મુસાફર પ્રસન્ન થઇને બોલ્યો—મહાનુભાવ. મે તમને ઓળખી લીધા છે. તમે સર્વ પદાર્થોને દર્શાવનારા અને જ્ઞાનરૂપ ચક્ષુથી વિશ્વવિલોકન કરાવનારા આગમ છો. તમારો પ્રભાવ દિવ્ય અને અદ્‌ભુત છે. તમારા સ્વરૂપને યથાર્થ જાણનારો અને સર્વદા તમારી જ સેવા કરનારો પુરૂષ કદિપણ અધોગતિને પામતો નથી. આ વિશ્વમાં તમારા સેવનથી જે આનંદ મળે છે, જે સુખાનુભવ પ્રાપ્ત થાય છે, અને જે સત્કીર્તિ સંપાદિત થાય છે. તે આનંદ સુખાનુભવ, અને સત્કીર્તિ બીજાથી કદિપણ પ્રાપ્ત થતાં નથી. મહાનુભાવ. કૃપા કરી તમારૂં શુદ્ધ સ્વરૂપ મને જણાવશો.

આગમ—ભદ્ર. હું આગમ છું. મારૂં રૂપ જ્ઞાન છે. હું નિશ્ચયનયમાં એક રૂપે દેખાઉં છું. અને વ્યવહારનયની અપેક્ષાએ અનેક રૂપે દેખાઉં છું. વ્યવહારનયના નયનો વિશેષ મોટો છે. એજ નયમાં આ બધું વિશ્વ ભરમાયું છે અને એજ ભ્રમથી આ વિશ્વમાં વાદવિવાદ ઉત્પન્ન થયો છે. એ જગતનો વાદવિવાદ મટાડવાને હું વચ્ચે પ્રમાણિક સાક્ષીરૂપ છું. હું શ્રી જિનેશ્વરનો કહેવાઉં છું. તેથી મારી સાક્ષી પ્રમાણિક ગણાય છે. મારામાં સ્યા-

...કાર મત કહેલા છે. એ સ્યાદ્વાદનું નામ લેવાથી સર્વ પદાર્થોનું લક્ષણ સર્વને શોધાવે છે. 'સ્યાત્' એટલે ક્યારેક દ્રવ્ય દ્રષ્ટિએ જોઈએ ત્યારે એ નય સાચો અને કોઈ વાર પર્યાયદ્રષ્ટિએ જોઈએ ત્યારે એ નય સાચો. એવી રીતે કહેવાથી મારૂં સ્યાદ્વાદ સ્વરૂપ પ્રતિપાદન થાય છે.

મુસાફર—મહાનુભાવ, આપના સ્વરૂપમાં મને એક પ્રશ્ન ઉત્પન્ન થાય છે, તે જો આપની ઇચ્છા હોય તો પુછું ?

આગમ—ખુશીથી પુછો.

મુસાફર—ભદ્ર, તમે જે સ્યાદ્વાદનું સ્વરૂપ બતાવ્યું, એવા સ્યાદ્વાદ સહિત જિનાગમ પ્રમાણ છે, એમ જો માનીએ તો એ સ્યાદ્વાદ સર્વના હૃદયમાં કેમ રૂચતો નથી ?

આગમ—જે પુરૂષનો અનાદિ કાળનો મિથ્યાદર્શનનો મોહ ગયો હોય, તેવા પુરૂષના હૃદયમાં હું જિનાગમ સ્યાદ્વાદથી પ્રમાણભૂત થયો છું. પણ જેઓનું હૃદય મિથ્યાદર્શનના મોહથી યુક્ત છે, તેઓને એ સ્યાદ્વાદ રૂચિકર લાગતો નથી.

મુસાફર હૃદયમાં ખુશી થઈને બોલ્યો—મહાનુભાવ, સ્યાદ્વાદના આગમનાને શું ક્યાં મળે ? તે મને કૃપા કરી સમજાવો.

આગમે આનંદ થઈ કહ્યું, "ભદ્ર, જે પદ નયના જેવું નથી. કારણકે નય તો એકાંતમાર્ગી છે. અને તે અનેકાંત છે. તેથી તે પૂર્વાપરને શી રીતે મદદ કરી શકે ? કારણકે, તે પૂર્વાપર અખંડિત. અનાદિ પુરાતન અને અનંત તેજવાળું છે. તેવા પદને સ્યાદ્વાદ પ્રાપ્ત થયેલ છે.

આગમના આવા વચનો સાંભળી મુસાફર હર્ષ પામ્યો, અને તે બોલ્યો—મહારાજ, હવે હું સ્યાદ્વાદનું ખરૂં સ્વરૂપ સમજ્યો છું. મારા હવે નિશ્ચય અને વ્યવહાર નયનું જે નિશ્ચય સ્વરૂપ થાય તો હું મારા આત્માને વિશેષ કૃતાર્થ થયેલો માનીશ.

કૃપા કરી તમારા સ્વરૂપનું સ્પષ્ટીકરણ કરી મને વિશેષ આનંદ આપો. જેવો હું તમારા સ્થૂલ સ્વરૂપને જાણું છું, તેવો સૂક્ષ્મ સ્વરૂપને જાણતો નથી.

નિશ્ચયનય—તારે શું પૂછવું છે ?

મુસાફર—પ્રથમ તો મારા મનમાં એવી શંકા થાય છે કે, નિશ્ચય અને વ્યવહાર બન્ને નયને લીધે આગમ કહ્યો છે, તો તે બન્ને નયમાં કાર્યની સિદ્ધિ કરનારો કયો નય ? તે મને સમજાવો.

મુસાફરના તેવા વચન સાંભળી નિશ્ચયનય કાંઈપણ બોલ્યો નહીં. અને તે વિચારમાં પડ્યો એટલે વ્યવહારનયે વિનયથી જણાવ્યું, ભદ્ર, આ નિશ્ચયનય કે જે મારો સજાતીય છે, પણ તે મારાથી ચઢીઆતો છે; તથાપિ તે વિનીત હોવાથી પોતાની પ્રશંસા કરતાં શરમાય છે, માટે તેને વિષે હું પોતે કહું તે તું લક્ષમાં રાખજે.

જેમ કોઈ પુરૂષ પર્વત ઉપરથી નીચે પડતો હોય અને બીજો પુરૂષ તેનો હાથ મજબુત ઝાલી રહી તેને પડતો અટકાવી રાખે, તો તે પુરૂષ તેનો હિતકારી કહેવાય છે. તેવી રીતે પ્રાણીઓને જ્યાંસુધી મોક્ષ સુખની પ્રાપ્તિ થઈ નથી, ત્યાંસુધી વ્યવહાર ભલો છે. એટલે ચોથા ગુણઠાણાથી માંડીને બારમા શૈલેશીકરણ ગુણઠાણા સુધી વ્યવહારનું આલંબન લેવું પડે છે. તેથી એ વ્યવહાર આલંબન પ્રમાણભૂત છે. તથાપિ પરમાર્થ જ્ઞાનદર્શન ચારિત્રનું શુદ્ધપણું ચેતનમાંજ સધાય છે. બીજાથી સધાતું નથી. અને જે જીવ છે તે પોતાનાજ ગુણમાં વ્યાપી રહ્યા છે અને કર્મ વિગેરે જડ જીવ સત્તા રહિત છે. તેની સાથે જીવ વ્યાપક થતા નથી અને જે હું વ્યવહાર છું, તે તો બીજાની છાયામાં રહેનારો છું એટલે પરની નિશ્રા વિના મારાથી રહી શકાતું નથી. વ્યવહારનય જે હું તેના કરતા આ નિશ્ચયનય શુદ્ધ છે અને તેથી તે મારાથી ચઢીઆતો છે.

પછી મુસાફરે નિશ્ચયનયની સામે જોયું. એટલે તેના ઉપકારને [illegible]ારે નિશ્ચયનય નીચે પ્રમાણે બોલ્યો—

ભદ્ર, હવે તારા જાણવામાં આ શું હશે કે, હું શુદ્ધ નિશ્ચયનય

: હવે મારાથી સમ્યગ્દર્શન કેવી રીતે પ્રગટે છે? તે ધ્યાનપૂર્વક
ભિળ.

મારા નિશ્ચયનયની અપેક્ષા લેવાથી જે ચેતનામય પદાર્થ છે.
પોતાની સત્તાએ પોતે એકલોજ છે, અને પોતાના જ્ઞાનાદિક ગુણના
ર્યાયના જે અવસ્થાના ભેદ છે, તેને ગ્રહણ કરીને તે રહેલો છે.
પર દ્રવ્ય વિગેરેનું વિશેષ જ્ઞાન તે વિજ્ઞાન કહેવાય છે અને તેનો
પૂર્ણઘન એટલે પિંડ તે વ્યવહાર નયમાંજ દેખાય છે અને એજ
વહારનયથી નવતત્ત્વરૂપ લઈ ધર્માસ્તિકાય વગેરે પાંચ દ્રવ્યમાં
કત્ર થઈને રહે છે અને એવોજ વ્યવહારમાં શુદ્ધ નિશ્ચય કેવળના
ચ દ્રવ્ય અને નવતત્ત્વ તેથી ભિન્ન છે. એમ જાણી લેવું. એવી
ય દૃષ્ટિથી જે બીજી ઉપાધિનો આશ્રય ગ્રહણ કરે નહીં, તે
રેખરો સમ્યગ્દર્શની કહેવાય છે અને જે સમ્યગ્દર્શન છે, તે
ત્મસ્વરૂપ છે.

નિશ્ચયનયના આવા તાત્વિક વચનો સાંભળી જૈન પ્રવાસી
સન્ન થઈ ગયો, પણ તેના હૃદયમાં એક શંકા ઉત્પન્ન થઈ તેથી
બોલ્યો :—

મહાનુભાવ, આપે કહ્યું કે, પંચ દ્રવ્ય અને નવ તત્ત્વ જીવદ
થી જુદા છે, તે કેવી રીતે?

નિશ્ચયનયે ઉમંગથી ઉત્તર આપ્યો—ભદ્ર. તે ઉપર એક
મિનું દૃષ્ટાંત છે, તે સાંભળ, જેથી તારી શંકા નિર્મૂળ થઈ જશે.
મ અગ્નિમાં ઘાસ. કાષ્ટ, વાંસ, અને છાણાં વિગેરે અનેક પ્રકારનાં
ણા બાળીએ છીએ. તે કંઈણા જ્યારે બળી રહે ત્યારે જેવી
ણાની આકૃતિ હોય. તેવા આકારનો અગ્નિ દેખાય છે; તેથી
પણ તે અગ્નિને નાના પ્રકારનો કહીએ છીએ, પણ તે અગ્નિ નાના
ારનો નથી. બધા અગ્નિનો દાહક સ્વભાવ સરખો છે, અનેતેવી
તે સેનાં તે બધો અગ્નિ એક રૂપજ છે, તેવી રીતે પંચદ્રવ્ય કે
વ તત્ત્વમાં જે જીવ છે, તે વિવિધ પ્રકારે રહેલો છે. તે નાના
ારનો દેખાય છે. પણ તે એકજ છે પણ તેની સાથે મિશ્રિત

થવાથી ને જીવ અશુદ્ધ થયેલ છે. તેમાં જે અશુદ્ધરૂપ થયેલો જીવ તેનું નામ આ વ્યવહારનય છે અને જે હાલું નવે તત્ત્વમાં એકજ ચેતનાશક્તિ વિચારીએ ને જીવ શુદ્ધ સ્વરૂપ છે, તેનું નામ હું પોતે નિશ્ચયનય છું. મારા નિશ્ચયનયના સ્વરૂપથી નવ તત્ત્વનો પ્રપંચ અમુખ્ય રાખી જે અલક્ષ્યરૂપ જીવ છે ને સર્વન અભેદરૂપે પ્રાપ્ત કરાય છે, તે મારા શુદ્ધ નિશ્ચયનયનું સ્વરૂપ છે.

પ્રવાસી આ સાંભળતાંજ ઘણો પ્રસન્ન થઈ ગયો અને તેણે નિશ્ચયનયને વંદના કરી પુનઃ વિનતિ કરી—મહાનુભાવ, આપે જે દ્રષ્ટાંત આપ્યું, તેથી મને આપના સ્વરૂપનું યથાર્થ ભાન થઈ આવ્યું છે. હવે ફરીવાર બીજું કોઈ દ્રષ્ટાંત આપો તો આપનો મોટો ઉપકાર થશે.

નિશ્ચયનયે આનંદપૂર્વક કહ્યું, ભદ્ર, શુદ્ધ જીવ વ્યવસ્થાને માટે બીજું એક મનન કરવા યોગ્ય દ્રષ્ટાંત છે, તે એક ચિત્તે સાંભળ—જેમ કોઈએ સોનામાં રૂપું, ત્રાંબું, સીસું, જસત, કથીર વગેરે દશ ધાતુ મેળવી. ત્યારે તે સોનું જુદી જુદી [illegible] નામથી ઓળખાય [illegible] ત્યારે [illegible] સોનાની [illegible] નથી [illegible] અનુ-

[illegible]

નિશ્ચયનય [illegible]

રામ છત છે. 'આત્મારામ' એ શબ્દ સાંભળતાંજ જૈન પ્રવાસી ખુશી ખુશી થઇ ગયો. તે પવિત્ર પ્રવાસીના મુખ ઉપર ખુશીના ચિન્હ જોઇ નિશ્ચયનયે ફરીથી કહ્યું, ભદ્ર, તને આ [illegible] સ્વરૂપની ખબર છે?

મુસાફર—હા, મેં જ્યારે આ નગરભૂમિમાં પ્રવેશ કર્યો ત્યારે પ્રથમજ અનુભવનો મેળાપ થયો હતો. અને તે વખતે તેણે પોતેજ મને અનુભવનો અનુભવ કરાવ્યો હતો.

નિશ્ચયનય—ત્યારે તે અનુભવને આ(ની) (નગરની) સાથે કેવો સંબંધ છે? તે તું જાણું છે?

મુસાફર—મહાનુભાવ, એ મારા જાણવામાં નથી. આપ કૃપા કરીને મને તે જણાવો.

નિશ્ચયનય—સાંભળ. તે ઉપર એક બોધક દૃષ્ટાંત છે. જેમ [illegible] ઉપરથી પાણીનાં ઝરણાં પ્રગટી [illegible] છે [illegible] નામ પામી જાય છે, અને [illegible] તરફ [illegible] [illegible] (નિશ્ચયનયના) [illegible] [illegible] અનુભવ હોય છે, [illegible] [illegible] નથી. અને તેમાં [illegible] [illegible] નથી [illegible] અને અનુભવમાં કેટલેક [illegible] [illegible] અને કે [illegible] [illegible] એટલે નગરી [illegible] [illegible] ચિન્હો હોય છે. [illegible] [illegible] નથી તેમજ એમ [illegible] નથી. કારણકે, [illegible] કે [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] આ [illegible] નિશ્ચય છે

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

રામ રૂપ છે. 'આત્મારામ' એ શબ્દ સાંભળતાંજ જૈન પ્રવાસી ખુશી ખુશી થઇ ગયો. તે પવિત્ર પ્રવાસીના મુખ ઉપર ખુશીના ચિન્હ જોઇ નિશ્ચયનયે ફરીથી કહ્યું, ભદ્ર, તને અનુભવના લક્ષણની ખબર છે?

મુસાફર—હા, મેં જ્યારે આ તત્ત્વભૂમિમાં પ્રવેશ કર્યો ત્યારે પ્રથમજ અનુભવનો મેળાપ થયો હતો. અને તે વખતે તેણે પોતેજ મને અનુભવનો અનુભવ કરાવ્યો હતો.

નિશ્ચયનય—ત્યારે તે અનુભવને મારી (નયની) સાથે કેવો સંબંધ છે? તે તું જાણે છે?

મુસાફર—મહાનુભાવ, એ મારા જાણવામાં નથી. આપ કૃપા કરીને મને તે જણાવો.

નિશ્ચયનય—સાંભળ, તે ઉપર એક સુબોધક દ્રષ્ટાંત છે. જેમ સુર્યમંડળના ઉદયથી પૃથ્વીમાં તડકો પ્રસરી જાય છે, અને અંધકાર નાશ પામી જાય છે, અને ચારે તરફ તેજનો ઉદ્યોત્ થઇ રહે છે. તેમ શુદ્ધ મારા (નિશ્ચયનયના) બળવડે જ્યાં સુધી અંતરાત્માને વિષે પરમાત્માનો અનુભવ રહે છે, ત્યાંસુધી કોઈ પોતપોતાના મતનો પક્ષપાત રહેતો નથી. અને તેમાં નયનો અંશ પ્રાપ્ત થતો નથી. કારણકે, નય અને અનુભવમાં કેટલોએક તફાવત છે—જેનાથી વસ્તુનું સાધન કરાય તે નય અને જે સિદ્ધ વસ્તુમાં પ્રવર્ત્તે તે અનુભવ કહેવાય છે. એટલે નયથી વસ્તુનું સાધન કરાય છે અને અનુભવતો સિદ્ધ વસ્તુનો હોય છે. તે ઉપરથી સિદ્ધ થયું કે, અનુભવમાં નયનો લેશ નથી તેમજ એમાં પ્રત્યક્ષ પરોક્ષ વગેરે પ્રમાણનો પ્રવેશ પણ નથી. કારણકે, જે પ્રમાણ હોય તે અસિદ્ધનું સાધન કરે પણ જે સિદ્ધ વસ્તુ હોય તેને શું સાધે?

વળી નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય અને ભાવ એ ચાર નિક્ષેપો છે;

તેણે આવી વિનયથી તે શાંત પુરૂષને પુછ્યું. મહાનુભાવ, આપ કોણ છો ? આપના મુખની વાણીએ મારા હૃદયમાં અમૃત રસ રેડ્યો છે. એ રસિક કવિતાનો ભાવાર્થ મારા સમજવામાં આવ્યો છે. તથાપિ તેની વ્યાખ્યા સાંભળવાની મારી પ્રબળ ઇચ્છા થઇ છે. તે પ્રભાવિક પુરૂષે હાસ્ય કરતાં જણાવ્યું. ભદ્ર. તને જોઇ મને સંતોષ થાય છે. તથાપિ તારા પવિત્ર હૃદયની પરીક્ષા કરવાને મારી ઇચ્છા છે. તેથી હું કોણ છું ? તે તું પોતેજ જાણી લે. તારા પવિત્ર અને તત્ત્વજ્ઞાની હૃદયમાં મારા શુદ્ધ સ્વરૂપનું ભાન થઇ આવશે.

તે પુરૂષના આવાં વચન સાંભળી જૈન મુસાફર હૃદયમાં વિચાર કરવા લાગ્યો. ક્ષણવાર વિચાર કરી તેણે પ્રગટપણે જણાવ્યું, મહાનુભાવ, આપનું સ્વરૂપ મારા જાણવામાં આવી ગયું છે. આપના મુખમાંથી જે કવિતા પ્રગટ થઇ હતી. તે સાભળતાંજ મને આપના સ્વરૂપની સ્ફુર્તિ થઇ આવી હતી. આપ પોતે હિતોપદેશ છો. અને આ જગતની જૈન પ્રજાના મોટા ઉપકારી છો. હમેશાં આપનો નિવાસ મહાપુરૂષોના મુખમાં હોય છે. પૂર્વે તીર્થંકરોએ, ગણધરોએ, અને સૂરીશ્વરોએ આપના અદ્દશ્ય સ્વરૂપને વારંવાર પ્રગટ કરેલું . તે અદ્દશ્ય રૂપને આજે પ્રત્યક્ષ જોઇ મને અતિશય આનંદ ઉપજે છે. પૂર્વના પુણ્યબળ વિના આપના પ્રત્યક્ષ દર્શન થતાં નથી. કોટી ગમે દ્રવ્ય આપવાથી ચક્રવર્તી અને રાજાઓની સમૃદ્ધિનું દાન કરવાથી જે ઉપકાર થતો નથી, તે ઉપકાર આપનું દાન કરવાથી થાય છે. ઉત્કૃષ્ટ દાન છે. એ મહા તીર્થંકરના [illegible] દાનના [illegible] ઉત્કૃષ્ટ દાનની ભાવે પ્રભાવ થાય [illegible] હે મહાનુભાવ. આપના મુખની વાણીના પ્રસાદ [illegible] હવે આપ [illegible] મારી બુદ્ધિ [illegible].

[illegible] આ વચન સાંભળી હિતોપદેશ [illegible] થયો. [illegible] ભદ્ર. [illegible]

તેણે આવી વિનયથી તે શાંત પુરૂષને પુછયું. મહાનુભાવ, આપ કોણ છો ? આપના મુખની વાણીએ મારા હૃદયમાં અમૃત રસ રેડયો છે. એ રસિક કવિતાનો ભાવાર્થ મારા સમજવામાં આવ્યો છે. તથાપિ તેની વ્યાખ્યા સાંભળવાની મારી પ્રબળ ઇચ્છા થઇ છે. તે પ્રભાવિક પુરૂષે હાસ્ય કરતાં જણાવ્યું. ભદ્ર. તને જોઇ મને સંતોષ થાય છે. તથાપિ તારા પવિત્ર હૃદયની પરીક્ષા કરવાને મારી ઇચ્છા છે. તેથી હું કોણ છું ? તે તું પોતેજ જાણી લે. તારા પવિત્ર અને તત્ત્વજ્ઞાની હૃદયમાં મારા શુદ્ધ સ્વરૂપનું ભાન થઇ આવશે.

તે પુરૂષના આવાં વચન સાંભળી જૈન મુસાફર હૃદયમાં વિચાર કરવા લાગ્યો. ક્ષણવાર વિચાર કરી તેણે પ્રગટપણે જણાવ્યું, મહાનુભાવ. આપનું સ્વરૂપ મારા જાણવામાં આવી ગયું છે. આપના મુખમાંથી જે કવિતા પ્રગટ થઇહતી. તે સાંભળતાંજ મને આપના સ્વરૂપની સ્ફુર્તિ થઇ આવી હતી. આપ પોતે હિતોપદેશ છો. અને આ જગત્‌ની જૈન પ્રજાના મોટા ઉપકારી છો. હમેશાં આપનો નિવાસ મહાપુરૂષોના મુખમાં હોય છે. પૂર્વે તીર્થંકરોએ. ગણધરોએ. અને સૂરીશ્વરોએ આપના અદૃશ્ય સ્વરૂપને વારંવાર પ્રગટ કરેલું . તે અદૃશ્ય રૂપને આજે પ્રત્યક્ષ જોઇ મને અતિશય આનંદ ઉપજે છે. પૂર્વના પુણ્યયોગ વિના આપના પ્રત્યક્ષ દર્શન થતા નથી. [illegible] આપવાથી ચક્રવર્તી અને [illegible] થી જે ઉપકાર થતે નથી. તે [illegible] ઉત્તમ દાન છે. એ મહા [illegible] ઉત્તમ દાનની આગે [illegible] મુખની વાણીના [illegible] નથી [illegible]

[illegible]

સદ્ગુરુ ભવ્ય જીવોને હિતોપદેશ આપે છે—હે ભવ્ય જીવો! જાગ્રત થાઓ, તમે તમારા મોહબંધને તોડી નાખો, અને તમારો પોતાનો જે સમકિત ગુણ છે, તેનું ગ્રહણ કરો, અને તે ગુણ લઈને તમારા શુદ્ધ અનુભવનો ખેલ ખેલો. જે આ તમારું અદૃશ્ય શરીર છે, તે માત્ર પુદ્ગલનો પિંડ છે, અને તેની સાથે રહેલ કર્મ પણ એક પૌદ્ગલિક પિંડ છે. એ પુદ્ગલ પિંડનો જે રાગદ્વેષાદિ ભાવ તે તેનો સ્વભાવ છે, પણ એ વસ્તુની સાથે તમારો મેળાપ નથી; કારણકે, તે વસ્તુ જડ છે, ને પ્રગટ છે, તેથી તે દેખવામાં આવે છે, અને તમે તો ચેતન અને અદૃશ્ય છો, તેથી પુદ્ગલ પિંડની અને તમારી ભિન્નતા જળ અને તેલના જેવી છે.

હિતોપદેશના મુખથી આ વ્યાખ્યાન સાંભળી તે પ્રવાસી આનંદસાગરમાં મગ્ન થઈ ગયો. તેને જોઈ હિતોપદેશ બોલ્યો—ભદ્ર, તું હવે જ્ઞાતા પુરૂષ થયો. હવે તારો કેવો વિલાસ છે? તે તું નીચેની કવિતાથી સમજી લે:—

सवैया.

" कोउ बुद्धिवंत नर, निरखै शरीर घर,
भेद ज्ञान दृष्टिसों विचारै वस्तु वासतो ।
अतीत अनागत वर्त्तमान मोहरस,
भिग्यो चिदानंद लखै, बंधमें विलासतो ॥
बंधको विदारि, महा मोहको सुभाउ डारि,
आतमको ध्यान करि, देखो पर गासतो ।
करम कलंक पंक, रहित प्रगट रूप,
अचल अबाधित, विलोकै देव सासतो ॥१॥

આ કવિતાના શ્રવણે પ્રવાસીને અખંડાનંદમાં ઝુકાવી દીધો. તે વખતે તે પવિત્ર પુરૂષ નેત્ર મીંચી ધ્યાનસ્થ થઈ ગયો. ક્ષણવારે

જાગ્રત થઈ વિનીત ભાવથી બોલ્યો—હે વિશ્વહિતકારી. હિતોપદેશ, તમારી આ વાણીએ મને એક દિવ્યરસમાં મગ્ન કરી દીધો છે. હવે કૃપા કરી તેનું વ્યાખ્યાન કરી સંભળાવો.

હિતોપદેશ હર્ષિત થઈને બોલ્યો—કોઈ બુદ્ધિવંત સમ્યગ્દૃષ્ટિ પુરૂષે પોતાના શરીરને એક ઘરરૂપે જોવું અને પછી તેની અંદર વિચાર કરી જડ ચેતનનો ભિન્ન ભિન્ન સ્વભાવ જાણી લેવો. તે સાથે વસ્તુ સ્વભાવનો વિચાર કરવો. અતીત. અનાગત અને વર્ત્તમાન કાળે મોહરસમાં ભિન્ન થઇ કર્મબંધમાં વિલાસ કરતાં પોતાના ચિદાનંદ પરમાત્માને ઓળખવો. તે પછી તે અનુક્રમે બંધને વિદારતો જાય છે, કાર્ય કરી મોહના સ્વભાવને મુકતો જાય છે. પોતાના આત્માનું ધ્યાન કરતો જાય છે. અને અનુભવમાં પ્રકાશમયરૂપને અવલોકતો જાય છે. પછી તે કર્મરૂપ કલંક તથા કાદવથી રહિત પ્રગટરૂપ, અચલ, અબાધિત અને શાશ્વત એવો નિરંજન પરમાત્મા પોતેજ છે. એવું તે દેખી શકે છે.

આ પ્રમાણે વ્યાખ્યાન કરી હિતોપદેશે વિશેષમાં જણાવ્યું કે, ભદ્ર, હવે તારે જીવ અને ગુરૂના અભેદને માટે વિચાર કરવો. જે વિચાર આ પ્રમાણે છે. [illegible] અનુભવ એ [illegible]

[illegible]

કૃપા કરી ક્ષણવાર ઉભા રહો, અને મારો કાંઇ વિશેષ ઉપકાર કરો. તમે આ જગતના ઉધ્ધારક અને મહોપકારી છો.

પ્રવાસીનાં આ વચનો સાંભળી હિતોપદેશે કહ્યું, હે જ્ઞાના પુરૂષ, તું નિર્ભય થઇ આ તત્ત્વ ભૂમિમાં પ્રવાસ કર. અહીંથી થોડે જતાં તને એક બીજો જ્ઞાના પુરૂષ મળશે. અને તે તારા હૃદયને ઘણોજ સંતોષ આપશે.

મુસાફરે ચિંતાગ્રસ્ત થઇને કહ્યું. મહાનુભાવ. આપે જે સૂચના આપી તેને માટે હું આપનો ઉપકાર માનું છું, તથાપિ આપના દર્શનને માટે મારૂં હૃદય વિશેષ આતુર રહે છે. તો આપનું દર્શન મને પુન: થશે કે. નહીં? તેવી મારી પ્રબળ જિજ્ઞાસા છે. તે આપ પૂર્ણ કરો. હિતોપદેશે કહ્યું. ભદ્ર, નિશ્ચિંત રહે આ તત્ત્વભૂમિમાં દરેક પ્રદેશની અંદર હું વારંવાર ભમ્યા કરૂં છું. હજુ પણ તને હું ઘણે સ્થાને મળ્યા કરીશ. અને તારા નિર્મળ આત્માને અનુપમ આનંદ આપ્યા કરીશ.

આ પ્રમાણે કહી હિતોપદેશ ત્યાંથી આગળ પસાર થયો. તેની સ્થૂળ દ્રવ્યમૂર્તિ અદ્રશ્ય થઇ હતી. પણ તેની ભાવ મૂર્તિ પ્રવાસીના હૃદયના દ્રશ્યમાન થઇ રહી હતી. તેની દ્રવ્ય અને ભાવ બન્ને મૂર્તિને નમન કરી તે પ્રવાસી આગળ ચાલ્યો. ત્યાં બીજો જ્ઞાન પુરૂષ નીચેની કવિતા બોલતો તેની સામે આવ્યો—

सवैया.

अपनेई गुन पर जायमें प्रवाहरूप.
परिनयौ तिहुंकाल अपने आधारसौं ।

अंतर बाहिर परकासवान एकरस,
खिन्नता न गहै भिन्न रहै सौं विकार सौं ॥
चेतना के रस सरवंग भरी रह्यो जीव,
जैसैं लौंन काकर भर्यो है रस खारसें ॥
पूरन सरूप अति उज्वल विज्ञानघन,
मोकों होहु प्रगट विसेष निरवारसों ॥ ९ ॥

આ કવિતા સાંભળી મુસાફર તેના ભાવાર્થ સમજી ગયો. તેથી આનંદિત થઈ બોલ્યો— "મહાનુભાવ, આપ કોણ છો? આપની [કવિ]તાએ મારા હૃદયને સ્પર્શ કરી દીધું છે. ને કવિતાના ભાવ [ઉપ]રથી મેં આપને ઓળખી લીધા છે. આપ પણ એક જ્ઞાતા પુરૂષ છો. આપના ચિંતવનનું સ્વરૂપ મારા સમજવામાં આવી ગયું છે."

મુસાફરનાં આ વચનો સાંભળી તે જ્ઞાતા પુરૂષે કહ્યું, "ભદ્ર, તેં મને ઓળખી લીધો. એ વાતની મને પ્રતીતિ આવે છે. તથાપિ તારી જ્ઞાનાનંદ અને અનુભવિક વાણી સાંભળવાની મારી ઇચ્છા છે. તેથી આ મારી કવિતાનું વ્યાખ્યાન તું પોતે કરી બતાવ."

"આપની આજ્ઞા [illegible] શિરોધાર્ય [illegible]" એમ કહી મુસાફરે નીચે [illegible] પોતાના [illegible] ચિંતવન [illegible] કહ્યું—"જ્ઞાતા પુરૂષ [illegible] [illegible] બતાવ્યું [illegible] આત્મા [illegible] જ્ઞાનમય [illegible] તે [illegible] વર્તમાન— [illegible] અવસ્થાન [illegible] [illegible] જ્ઞાનાદિ ગુણની [illegible] આશ્રય વિના

[illegible] તેથી [illegible] ચેતન [illegible] [illegible] થઈ

અંતર તથા બાહેરની વસ્તુને જાણી તે બાહેર
કાર્યમાં અભિન્ન થઈ અને આ સંસારના વિકારથી
પ્રદેશને વિષે તે ચેતના રસવડે ભરપૂર થઇ રહ્યા

આ પ્રમાણે મુસાફરના મુખનું વ્યાખ્યાન સાંભ
હૃદયમાં સંતોષ પામી ગયા અને તેના મનમાં
યોગ્યતાને માટે ઉંચા વિચાર બંધાઈ ગયા. ત
પ્રવાસીની પરીક્ષા કરવાને બોલ્યા—ભદ્ર, તમારૂ
સાંભળી મને સંતોષ થયો છે. તથાપિ તમારા મુખની
સાંભળવાની ઇચ્છાથી હું તમને એક પ્રશ્ન કરૂં છું.
આપો.

પ્રવાસીએ વિનયથી જણાવ્યું. મહાનુભાવ, હું
કોણ માત્ર છું. તમારા ગહન પ્રશ્નનો પ્રત્યુત્તર મારા
આપી શકાય ! તથાપિ જો આપની ઇચ્છા હોય તો
કરો. પણ જે હું યથામતિ કહું. તે અંગીકાર કરી
પુરૂષ બોલ્યા—ભદ્ર. તમે જે આત્માના સ્વરૂપનું
યથાર્થ છે. પણ તે વિષે એક નુતન દૃષ્ટાંત આપી તે
મને પુષ્ટ કરો. પ્રવાસીએ ક્ષણવાર વિચારીને કહ્યું,
બીજું કોઇ ઉત્તમ દૃષ્ટાંત મારા હૃદયમાં સ્ફુરી આવતુ
એક વ્યવહારિક દૃષ્ટાંત મને સ્ફુરી આવ્યુ છે. તે આપ
"જેમ સુજ્ઞના કંઠના બાહ્ય રસથી ભરેલા છે તેવી રીતે
ચેતના રસથી ભરપૂર થઈ રહ્યા છે." આ દૃષ્ટાંત સાં
પુરૂષ પ્રસન્ન થઇ ગયા. તેણે હર્ષપૂર્વક જણા
પ્રવાસી. તારો અનુભવ ઘણો પ્રશંસનીય છે. તું
સિદ્ધાવસ્થાનો અધિકારી થઇ શકીશ." પ્રવાસીએ પ્રેમ
હે ઉપકારી, જો આપની ઇચ્છા હોય તો. મારા હૃદય
પ્રશ્નો ઉદ્ભવ્યા છે. તે હું આપને નિવેદન કરૂં. જે
નિઃશંક થઇ જાય.

ત્યાના પુરૂષે પ્રસન્નતાથી જણાવ્યું, "ભદ્ર,

હું તારી સાથે પરિચય રાખવાને ખુશી છું. તારી સાથે વા
લાપ કરવાથી મને અનુપમ આનંદ આવે છે."

પ્રેમાગીએ વિનયથી પૂછ્યું ? દ્રવ્ય પર્યાયનો અભેદ કેવી રી
થાય ?

જ્ઞાતા—વિજ્ઞાનઘન એ દ્રવ્ય છે અને તેનો જ્ઞાતા તે પર્યાય છે.
તેથી વિજ્ઞાન અને જ્ઞાતા એકજ છે. જ્યાં સર્વ કર્મનો ક્ષય થાય
એવો જે ધ્રુવ ધર્મ એટલે નિશ્ચળ સ્વભાવ. તે સિદ્ધપણું કહેવાય
છે અને તે પરસાધ્ય છે. જે તીર્થંકર સાધુઓ શુદ્ધ ઉપયોગ સહ
મન, વચન અને કાયયોગમાં મલિન થઈ પર્યાય સહ રહ્યા છે.
તેઓ સાધુ કહેવાય છે. એ સાધુપણું તે પ્રત્યક્ષ સ્વરૂપ છે. અને
સાધ્યપણું તે પરોક્ષ સ્વરૂપ છે. એ બન્ને અવસ્થાને લઈને એક
જ્ઞાન ઘન છે. મોક્ષને ઇચ્છનાર સાધુ સાધ્ય બન્નેને એક
...નના સંબંધથી એવે. તે બન્ને પદમાં વિજ્ઞાન ઘન એક છે.
અને બન્ને પદની એકતામાં ભિન્ન ભેદ રહે છે. આ ઉપરથી સિદ્ધ
થાય છે કે. સર્વેના દ્રવ્ય પર્યાયનો અભેદ કહેલો છે.

પ્રેમાગી—...... તે અભેદ વ્યવસ્થા ... નયના બળથી
જાણવી ?

જ્ઞાતા—[illegible]
[illegible]

જ્ઞાતા—જ્ઞાન, દર્શન અને ચારીત્ર એ ત્રણ વ્યવહારનયથી છે. કારણકે આત્મ દ્રવ્ય એક રૂપ છે અને જ્ઞાન, દર્શન અને ચરિત્ર એ ત્રણ ભેદભાવના પરિણામ છે. એ ઉપરથી એકમાં ત્રણ ભેદ થયા: તેથી એ વ્યવહારથી સમલરૂપ થઇ ગયું.

પ્રવાસી—એ વાત તો સમજવામાં આવી, હવે તેમાં નિશ્ચય-નય ઉતારી સમજાવો.

જ્ઞાતા—ભદ્ર, આત્માને વિષે અનેક શક્તિ તથા અનેક પર્યાય દેખાય છે, પણ તે ખરી રીતે નથી. તે તો વ્યવહારનયની અપેક્ષાએ દેખાય છે. અને જે વ્યવહારનયની અપેક્ષાએ દેખાય તે સમળ કહેવાય છે, તેને જ્યારે નિશ્ચયનયની અપેક્ષાએ વિચારીએ, ત્યારે તે શુદ્ધ, નિરંજન અને એકજ જાણવામાં આવે છે.

પ્રવાસી—માહાનુભાવ, ઘણો સારો ખુલાસો કર્યો, હવે કૃપા કરી શુદ્ધ અનુભવ વિષે કાંઇ વિવેચન કરો તો મારા મનને અતિ આનંદ થાય. અને આ તત્ત્વભૂમિનો પ્રવાસ સફળ થાય.

જ્ઞાતા—ભદ્ર, તારી તાત્વિક પ્રીતિ જોઇ મને અતિશય આનંદ થાય છે. શુદ્ધ સ્વરૂપને માટે એક નીચેનો ભાષા દોહો પ્રખ્યાત છે, તેને તું હમેશાં મનન કરી બુદ્ધિમાં સ્થાપિત કરી રાખજે:—

" एक देखिये जानिये. रमिरहिये एक ठौर;
समल विमल न विचारिये. यहै सिद्धि नहि और. " ?

ભદ્ર. તેની વ્યાખ્યા નીચે પ્રમાણે છે:—

" જે એક શુદ્ધ ચેતનામય રૂપજ દેખવું, તે દર્શન, તેવી રીતે જાણવું, તે જ્ઞાન અને તેમાં જે રમી રહેવું. તે ચારિત્ર. તે નયની અપેક્ષાએ સમળ કે વિમળ રૂપ વિચારવું નહીં. એજ સિદ્ધ કહેવાય છે, તે સિવાય બીજા સ્વરૂપમાં સિદ્ધ નથી."

પ્રયાગ માર્ગને કલ્યાણ રૂપ બનાવજો. ભદ્ર. અહીંથી તું થોડે દૂર જઈશ. ત્યાં તને એક સુંદર બાગ મળશે. તેને તું ગુરુનાથી ઓળખી લેજે.

આ પ્રમાણે કહી તે આના પુરૂષ આગળ ચાલતો થયો, અને જિન મુસાફર ત્યાંથી આગળ ચાલ્યો. થોડે દૂર જતાં એક સુંદર બાગ નીરખી પણ એવાની એવની તેને યાદી આવી—

सवैया.

"गुरुज्ञानी कहे ऐसा ज्ञान, सुनो मेरी सीख,
केहु हानि वैसेडूके क्यों काज कीजिए।
[illegible] सुजन [illegible] को [illegible],
[illegible] [illegible] संग [illegible] कीजिए॥
[illegible] [illegible] ध्यान [illegible],
[illegible] [illegible] कीजिए।
[illegible] [illegible] की [illegible],
[illegible] [illegible] [illegible] कीजिए. ॥ ? ॥

[illegible]

[illegible]

કરી તથા મોહનો અંત લાવી અનંતકાળ સુધી જીવ
પ્રકારથી સિદ્ધ થઇ શકાય છે.

પ્રવાસીના મુખથી આ પ્રમાણે વ્યાખ્યાન સાંભળી
શિક્ષા પ્રસન્ન થઈ ગઇ. તેણી આનંદા થઇ બોલી—ભદ્ર
તાત્વિક બુદ્ધિનો વિલાસ જોઈ મને ઘણોજ સંતોષ
હવે જે તમારી ઇચ્છા હોય તે કાંઈ માગી લ્યો. હું ત
વાને તૈયાર છુ.

પ્રવાસીએ નમ્રતાથી કહ્યું. મહાનુભાવા, મારે અ
કોઇ પદાર્થની ઇચ્છા નથી. જો આપ પ્રસન્ન થયાં હો
આ તત્વભૂમિના પ્રવાસમાં સહાયભૂત થાઓ.

પરમાર્થ શિક્ષા પ્રસન્નવદને બોલી—ભદ્ર, જાઓ.
થોડે દૂર જતાં તમે કોઇ એક કીલ્લાવાળુ શાખાનગ
જોશો, તે તમને જડચેતનના ભિન્ન ભાવમાં દૃષ્ટાંતરૂપ
આ પ્રમાણે કહી તે પરમાર્થ શિક્ષા ત્યાંથી અદૃશ્ય થ
ગઇ. જ્યારે તે મનોહરાનુ સુદરરૂપ જોવામાં આવ્યું ન
જૈનપ્રવાસી ત્યાંથી આગળ ચાલ્યો—

મુસાફરે આગળ ચાલી જોયુ. ત્યાં એક સુંદર
નગર આકાશ તરફ જોવામાં આવ્યુ. તે નગરનો કીલ્લો
અને ઉંચો હતો. કીલ્લાની ઉપર કાંગરીવાળા કાંગરાએ
હતાં. તેની ચારે તરફ બગીચાની સુદર શોભા આવી
તેની બાહેર ચારે તરફ ઉંડી ખાઈ ખોદેલી હતી. તેને ન
હતા. અને દરેક દરવાજે જુદા જુદા ચોકીદારો બેઠ
આકાશ તરફ રહેલા આ નગરને જોઇ જૈન મુસાફર
પડયો—અહા ! આ શું હશે ! આ તત્વભૂમિમા આવે
કેનો હશે ? પવિત્ર બુદ્ધિવાળી પરમાર્થ શિક્ષાએ જે નગર
હતી, તે પ્રમાણે આ નગરની રચના છે. પણ તે આકાશ ત
છે અને તેમાં પ્રવેશ કરવાનું કાંઈ પણ સાધન જોવામાં આ
આ નગરમાં પેસવાનો માર્ગ ક્યાં હશે ! તે પણ જણાતુ ન
આ સત્ય નગર હશે કે ગંધર્વ નગર હશે ? તે મારો મન
તો નથી."

આવું વિચારી તે પ્રવાસી ઉભો રહ્યો. ત્યાં આકાશમાંથી અદૃશ્ય વાણી ઉત્પન્ન થઈ—"હે પ્રવાસી, આ નગર સત્ય નથી. માત્ર બોધને માટે તને દર્શાવવામાં આવ્યું છે, આ નગરનો ઉપનય તું તારા શરીર ઉપર ઉતારજે. આ નગર તે એક શરીર સમજજે. તેને જે નવ દરવાજા છે, તે તેની નવ ઇંદ્રિયોના દ્વાર જાણજે. દરેક દરવાજે જે ચોકીદાર બેઠા છે, તે તે ઇંદ્રિયોના વિષયો છે. તે નગર સર્વથી ભિન્ન દેખાય છે, તે ઉપરથી સમજી લેજે કે, આ શરીર ચિદાનંદ પરમાત્માથી ભિન્ન રહેલું છે.

આ પ્રમાણે બોધનાં વચનો ઉચ્ચારી તે અદૃશ્ય વાણી વિરામ પામી ગઈ. તેના સુબોધક વચનો સાંભળી પ્રવાસીને વિશેષ પ્રસન્નતા પ્રાપ્ત થઈ. ચિદાનંદ આત્મા અને શરીરની ભિન્નતા જાણી તેની તત્ત્વદૃષ્ટિમાં વિશેષ પ્રકાશ પડી ગયો. તે અદૃશ્ય વાણી કોની હશે? તેને માટે તેના મનમાં શંકા થઈ પણ છેવટે આ તત્ત્વ ભૂમિનો કોઈ ચમત્કાર હશે એવું માની અને હૃદયમાં સંતોષ પામી તેણે પોતાનો પ્રવાસ આગળ ચલાવ્યો.

તત્ત્વ ભૂમિની સુંદર રચના જોતો જોતો પ્રવાસી આગળ ચાલ્યો, ત્યાં એક ચૈતન્ય સ્વરૂપ તેના જોવામાં આવ્યું. તેને જોતાંજ પ્રવાસીના હૃદયમાં પરમાનંદ પ્રગટ થઈ આવ્યો. તેના આનંદ સાગરના ઊર્મિઓ ઊછળવા લાગ્યા અને જાણે નિર્મળ દૃષ્ટિ ઉપર અમૃતનું સિંચન થતું હોય તેવો ઉત્તમ અનુભવ તેને પ્રાપ્ત થવા લાગ્યો. તે શીતળ અને શાંત સ્વરૂપનું દર્શન કરી પ્રવાસીએ પ્રેમપૂર્વક પ્રશ્ન કર્યો—હે શાંત મૂર્તિ શુદ્ધ સ્વરૂપ આપ કોણ છો? આપની શુદ્ધ પ્રકાશમય પ્રતિમાનું અવલોકન મને અતુળ આનંદ ઉત્પન્ન કરે છે. આપના સ્વરૂપની આસપાસ રહેલું આ મંડળ મારા અંતરની પ્રતિમા ઉપર સારો પ્રકાશ પાડે છે.

મહાનુભાવ, કૃપા કરી તમારા સુંદર અને શાંત સ્વરૂપનું મને જ્ઞાન આપો.

તે ચૈતન્ય સ્વરૂપમાંથી નીચે પ્રમાણે ધ્વનિ ઉત્પન્ન થયો:—

હે તત્ત્વપ્રેમી પ્રવાસી, તું મારા સ્વરૂપને સમજે છે, તથાપિ તારી આગળ મારા સ્વરૂપનું સ્પષ્ટીકરણ કરવાની આવશ્યકતા છે, તેથી હું કહું, તે સાંભળ. હું પોતે વસ્તુ સ્વરૂપ છું. મારા સ્વરૂપને ખરો અનુભવી જાણી શકે છે. તે સિવાય જેવા તેવા પુરૂષથી મારૂં સ્વરૂપ જાણવામાં આવતું નથી. મારૂં સ્વરૂપ જાણવાને માટે હૃદયમાં ઘણી શંકાઓ થયા કરે છે. પણ જ્યારે હૃદય તત્ત્વ જ્ઞાનથી ભરપૂર થાય, ત્યારેજ મારૂં સ્વરૂપ જાણવામાં આવે છે.

પ્રવાસીએ પ્રેમ દર્શાવી કહ્યું, મહાનુભાવ, કૃપા કરી તમારા એ સ્વરૂપનુ મને ભાન કરાવો. મારા અંતરની એજ ઇચ્છા છે. અને એ ઇચ્છાને આધીન થઈનેજ હું આ તત્ત્વ ભૂમિનો પ્રવાસી થયો છું. મારા ઉપકારી પૂર્વ મિત્રે તેને માટેજ આ પ્રયાસ કર્યો છે. હે દયાનિધિ. મારા ઉપર કૃપા કરો અને મને આપનું યથાર્થ સ્વરૂપ જણાવો.

વસ્તુસ્વરૂપ હાસ્ય કરતાં કહ્યું. ભદ્ર, મારૂં સ્વરૂપ જાણવાની ઇચ્છાવાળાએ પ્રથમ જીવની સ્થિતિ જાણવી જોઇએ. કારણકે. કર્મનાં ફળ સુખદુઃખને ભોગવનારો જીવ એ કર્મનાં જાળમાંથી ક્યારે મુક્ત થઈ શકે ? એ વાત તેની સ્થિતિ જાણવાથી લક્ષ્યમાં આવે છે. અનુપમ મહિમાને ધારણ કરનારો જીવ આ શરીરમાં કેવી રીતે પમાય છે ? તે જાણવાને માટે એક ઉત્તમ દૃષ્ટાંત અપાય છે. જે કોઈ મોટા દ્રવ્યના નિધિ જમીનમાં દટાઇ રહેલો હોય, તે કોઈના જાણવામાં આવતો નથી. પણ જ્યારે કોઈ તે ધનના નિધિને ખોદી જમીનમાંથી બાહેર કાઢે ત્યારે નેત્રવાળા માણસના દેખવામાં આવે છે. એટલે તેના પ્રત્યક્ષ અનુભવ થાય છે. તેવી રીતે આ જીવ અનાદિ કાળથી જડ એવા પુદ્ગલ દ્રવ્યરૂપ જમીનમાં દટાઈ રહેલો

કર્મનો સંયોગી જીવ અનાદિ કાળનો છે. તે સંગના મમત્વથી ઉલટા ભાવમાં વહી રહ્યો હતો. જ્યારે તેને સિદ્ધાંતના યોગથી જડચેતનની ભિન્નતાનું જ્ઞાન થયું, ત્યારે તે પોતાના સ્વરૂપને તથા પરના પુદ્ગળના સ્વરૂપને સમજ્યો. અને તે પરના રૂપથી જુદો થયો અને તેણે પોતાના સ્વરૂપનું ગ્રહણ કર્યું.

જીવને જડ-પુદ્ગળનો યોગ તે પારકા વસ્ત્રના જેવો છે. જે સિદ્ધાંતથી એ જ્ઞાન થયું, તે સિદ્ધાંત પેલા વસ્ત્રના માલેકના જેવો સમજવો. જેમ પેલાને તે વસ્ત્ર પારકું છે એવું જ્ઞાન થયું, એટલે તે વસ્ત્રને તેણે છોડી દીધું, તેવી રીતે જીવને જ્યારે પોતાના સ્વરૂપનું અને પરના સ્વરૂપનું જ્ઞાન થયું, ત્યારે પોતે તે પરરૂપથી જુદો થયો એટલે તેને પરરૂપનો ત્યાગ કર્યો અને પોતાના સ્વરૂપનું તેણે ગ્રહણ કર્યું હતું.

હે પ્રિય પ્રવાસી, હવે તેને માટે હું તને એક નીચેની કવિતા કહું તે તું ધ્યાન દઈને સાંભળજે. એ કવિતા તને નિશ્ચયનયના સ્વરૂપનું ભાન કરાવશેઃ—

अडिल्ल छंद.

"कहै विचच्छन पुरुष सदा हों एक हों;
अपने रससों भर्यो आपनी टेक हों ।
मोह कर्म मम नांहि नांहि भ्रम कूप है,
शुद्ध चेतना सिंधु हमारो रूप है. ॥ १ ॥

પ્રવાસી તે સાંભળી પ્રસન્ન થઈ બોલ્યો મહાનુભાવ, મેં આ કવિતાનો ભાવાર્થ મારી બુદ્ધિ પ્રમાણે ગ્રહણ કર્યો છે,

કાળનો રહેલો છે, તે તત્કાળ દૂર થઈ જાય છે. એટલે પોતે ઈંટોની ભઠ્ઠીમાં ગાળેલા સુવર્ણની જેમ શુદ્ધ ચેતન નિર્મળ સ્વરૂપે પ્રકાશરૂપ થઇ જાય છે.

પ્રિયમુસાફર, તે ઊપર એક નટીનું દ્રષ્ટાંત સમજવા જેવું છે. જેમ કોઈ નાચનારી સ્ત્રી વસ્ત્રાભરણથી સુશોભિત થઇ આડો પડદો રાખી રંગભૂમિ ઊપર આવી ઊભી રહે, પણ જ્યાંસુધી તે અંતરપટ દૂર કર્યું ન હોય, ત્યાંસુધી તે લોકોના જોવામાં આવતી નથી. પણ જ્યારે તે અંતરપટ દૂર કરે એટલે તે લોકોના જોવામાં આવે છે અને તેના 'શરીરનું તથા વસ્ત્રભરણનું સૌંદર્ય જોઇ લોકોના મન રંજન થાય છે. તેવી રીતે આ જ્ઞાનનો સાગર આત્મા આડા મિથ્યાત્વ રૂપ પડદામાં છુપી રીતે રહેલો છે, તે મિથ્યાત્વ રૂપ અંધિનો પડદો જ્યારે દૂર થઈ જાય છે, ત્યારે તે આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ પ્રગટ થાય છે. જે સ્વરૂપ જ્ઞાનરૂપ સાગરથી ભરપૂર છે. તેનાથી તે આ ત્રણ લોકને ભરી રહ્યો છે અને તે ત્રણે લોક તેને વિષે ભાસી રહ્યા છે.

વસ્તુસ્વરૂપના મુખથી આ વ્યાખ્યાન સાંભળી પ્રવાસી અત્યંત પ્રસન્ન થઈ ગયો. તેના હૃદયમાં અને રોમેરોમ તાત્વિક હર્ષ વ્યાપી રહ્યો. આ અનાદિ વિશ્વ અને તેમાં રહેલા જડ ચેતન પદાર્થો તેની દિવ્ય તથા તાત્વિક દ્રષ્ટિ આગળ ખુલ્લી રીતે દેખાવા લાગ્યા. પછી તે પ્રવાસીએ વસ્તુસ્વરૂપના ચરણમાં વંદના કરી અને અંજળિ જોડી તેની સ્તુતિ કરી.

તે પ્રવાસી તાત્વિક પ્રેમમાં મગ્ન થઇ અંજળિ જોડી ઉભો રહ્યો અને તે વખતે દિવ્ય તેજને ધારણ કરનાર વસ્તુસ્વરૂપ મુખથી

જ્ઞાન—જ્ઞાનના આરાધનાથી.

પ્રતાપસી—જ્ઞાનનું આરાધન કેવી રીતે કરવું?

જ્ઞાન—જ્ઞાન પંચમીએ અથવા બીજા પવિત્ર કલ્યાણકાદિ દિવસોમાં.

પ્રતાપસી—બીજું શું ન કરવું?

જ્ઞાન—મારી આશાતના ન કરવી.

જ્ઞાનના આ ઉત્તર સાંભળી પ્રતાપસીએ અંજલિ જોડી કહ્યું. મહાનુભાવ, આપના (જ્ઞાન) ગુરુનો મહિમા જે સમાધિશતકને અનુસરીને સંદેશ છે, તેનું વર્ણન કરી મારા અંતરાત્માને પ્રસન્ન કરો.

જ્ઞાને હાસ્યપૂર્વક કહ્યું, ભદ્ર, તે જ્ઞાન ગુરુનો મહિમા જે સમાધિ શાસ્ત્રમાં દર્શાવેલ છે, તે સાવધાન થઈને સાંભળ.

જ્ઞાન ગુરુના ઉપાસક પુરુષે પ્રથમ આત્માના વિચારનો ત્યાગ કરવો. અજ્ઞાન દશાના આવેશ તથા ગાઢ ધ્યાનથી થતું સંકલ્પ વિકલ્પ [illegible] આત્માને વિષે વિચાર ઉત્પન્ન થાય [illegible] આત્માના વિચારના ત્યાગ કરી અંતરંગ સ્થાને સ્થિર [illegible] આ ભાવ પરિણામથી મનને સ્થિર કરી [illegible] તે [illegible] એમ [illegible] કરવાથી [illegible] આવું નામ વિશેષ [illegible] અવશ્ય પ્રાપ્તિ [illegible] જ્ઞાન ગુરુનો વિશેષ પ્રસાદ થશે.

હે પ્રતાપસિંહ, એ જ્ઞાન ગુરુના આશીર્વાદ મળવાથી [illegible] આપશે.

લોહાની જણાય છે, સોનેરી જણાતી નથી. તેવી રીતે આ અંતરાત્મા પુદ્ગળની અંદર રહેલો છે. જ્યારે પુદ્ગળ અને તેનું સ્વરૂપ જાણવામાં આવે ત્યારે તે નિર્મળ રૂપે જણાયછે. એકજ આત્મા વ્યવહારનય વડે બાહ્યાત્મા અને અંતરાત્મા કહેવાય છે, પણ નિશ્ચયનયથી તે પરમાત્મા છે.

હે પ્રિય પ્રવાસી—જીવ અને અજીવ-પુદ્ગળના સબંધ કેવી રીતે છે? તે સાંભળ—વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શ રૂપ—એ પુદ્ગળના સ્વભાવ છે, તેને જીવ નવી નવી રીતે ધારણ કરે છે, તેથી જીવ બહુરૂપ ધારી કહેવાય છે. જે પુદ્ગળ છે તે કર્મ છે પણ તે વસ્તુના વિચાર કરવાથી એ કર્મ અજીવ છે. અને જે ચિદ્રુપ ચિદાનંદ છે, તે સર્વત્ર એક સ્વરૂપ છે ને અજીવથી ભિન્ન છે.

પ્રવાસીએ જાણીતિહિને પુછ્યું, "મહાશય, મારી બુદ્ધિ પ્રમાણે હું સમજ્યો છું. તથાપિ વિશેષ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાને હું આપને પુછું છું કે, જડ-પુદ્ગળના સંયોગથી જીવને જડપણું કેમ પ્રાપ્ત ન થાય?

ગાને ઉત્તર આપ્યા—ભદ્ર. તે ઉપર એક દૃષ્ટાંત છે, તે સાંભળ—જેમ ઘડો માટીના છે. પણ તેમાં જો ઘી રહ્યું હોય તો તે ઘીના ઘડો પણ કહેવાય છે; પણ વસ્તુતાએ ઘડાનું રૂપ માટીનું છે. ઘીનું નથી. તેવી રીતે વર્ણ. ગંધ. રસ અને સ્પર્શ વગેરે નામ કર્મ (પુદ્ગલ) અજીવરૂપ-જડ છે. તેના સંયોગથી જીવને જડપણું પ્રાપ્ત થતું નથી. વસ્તુતાએ જીવ-અજીવ જુદા છે.

જ્ઞાનના મુખમાંથી આ દૃષ્ટાંત સાંભળી પ્રવાસી અત્યંત ખુશી ખુશી થઈ ગયો, તેવામાં નીચે પ્રમાણે એક કાવ્યના અદ્દશ્ય ધ્વનિ તેના સાંભળવામાં આવ્યો.

ચેતન સ્વરૂપે મેઘ ધ્વનીથી જણાવ્યું, ભદ્ર, જો તારી એવી ઇચ્છા હોય તો સાંભળ—હું પોતે ચેતન સ્વરૂપ છું અનુભવિ મહાત્માઓ મને નિરાબાધ, અલક્ષ, સહજ સ્વભાવ, અચળ, અનાદિ, અનંત અને નિત્ય કહે છે. કોઈ પણ રીતે મારો બાધ (ખંડન) થતો નથી. તેથી હું નિરાબાધ છું. ઇંદ્રિયોના જ્ઞાનથી હું લક્ષ્ય થતો નથી. તેથી હું અલક્ષ્ય-અલક્ષ છું. હું પોતેજ મારા સ્વરૂપનો જ્ઞાતા છું, બીજા કોઈ મને જાણતા નથી, તેથી હું સહજ સ્વભાવ છું. મારું સ્વરૂપ કદિ પણ ચળ અસ્થિર નથી. તેથી હું અચળ છુ મારાથી કોઈ આદિ નથી અને મારો અંત પણ નથી તેથી હું અનાદિ અને અનંત છું. અને નિત્ય પણ છું.

ચેતન સ્વરૂપનાં આ વચન સાંભળી પ્રવાસી આનંદ સાગરમાં તરવા લાગ્યો. પછી તેણે વિનયથી જણાવ્યું, 'મહાશય, મને તમારૂં સ્વરૂપ સ્પષ્ટતાથી સમજાવો. ચેતન સ્વરૂપે સાનંદ થઈ જણાવ્યું—ભદ્ર, મારૂં લક્ષણ ચેતન છે. અને અજીવનું લક્ષણ અચેતન છે. તે ઉભય પદાર્થ જુદા જુદા છે. જેના ઘટમાં સમકિત દ્રષ્ટિનું અજવાળું પડ્યું છે. તે વિચક્ષણ પુરૂષ તે બન્ને જીવ-અજીવને ભિન્ન ભિન્ન જાણે છે. આ જગતમાં જે અનાદિકાળના મૂર્ખ અને મોહાંધકારમાં મગ્ન થઈ રહેલા છે. તે લોક જડચેતનને એક માને છે અને જીવને મૂર્તિમાન માને છે. પણ તે મિથ્યાત્વીઓ આખરે પોતાની યુક્તિમાંજ પરાજિત થઈ જાય છે.

હે ભદ્ર, તું દીર્ઘ વિચાર કરનારો અધિકારી જ્ઞાતા છું, માટે તારી મનોવૃત્તિમાં આ મારૂં યથાર્થ કથન નિઃશંકપણે સ્થાપિત થયું હશે. તથાપિ જો તારા હૃદયમાં જરા પણ શંકા રહેતી હોય તો, તેનું સ્પષ્ટીકરણ કરવા મને પ્રશ્ન કરી દર્શાવજે.

ાવસ્થા ધારણ કરે છે અને સર્વ પદાર્થને પોતાનામાં પ્રતિબિંબિત
છે. —

આ પ્રમાણે ચેતન સ્વરૂપના સુબોધક વચનો સાંભળી
વાસીના હૃદયમાં ચિદાનંદનો આનંદ પ્રગટ થઈ ગયો અને
નો આનંદાનુભવ અધિકપણે વધવા લાગ્યો. પછી ચેતન સ્વરૂપે
ાનંદપૂર્વક જણાવ્યું કે, હે પ્રવાસી, હવે હું જાઉં છું. તને આ
વાસમાં ઘણીવાર મારૂં દર્શન થયા કરશે. આ ભૂમિકાનો પ્રવાસ
રા તાત્વિક જીવનને સુધારવામાં મુખ્ય સાધન થઈ પડશે. અને
તારા હૃદયના સંદેહના પડદાને સત્વર દૂર કરી શકશે.

આ પ્રમાણે કહી ચેતન સ્વરૂપ અદૃશ્ય થઈ ગયું અને તત્ત્વ
મી જૈન પ્રવાસીએ પોતાનો પ્રવાસ આગળ વધાર્યો.—

પ્રવાસી જેવામાં થોડે દૂર ગયો, ત્યાં આકાશમાર્ગે ત્રિમૂ-
ર્તિનુ સ્વરૂપ તેના જોવામાં આવ્યું. "આ ત્રણે મૂર્તિઓ શેની
શે?" એમ પ્રવાસી પોતાના હૃદયમાં વિચાર કરતો હતો, ત્યાં
ાકાશમાંથી નીચે પ્રમાણે અદૃશ્ય વાણી પ્રગટ થઈ:—

હે પ્રિય તત્વ ભૂમિના પ્રવાસી, જે આ ત્રિમૂર્તિ તારા જોવામાં
ાવે છે, તે ત્રિમૂર્તિ કર્તા, કર્મ અને ક્રિયાની છે. તે ત્રણે મૂર્તિનો
ંબંધ જીવની સાથે છે. તે સબંધ કેવી રીતે છે? તે તારે
ાણવાનુ છે. તેમ વળી એ સંબંધ અજીવને વિષે કેવી રીતે રહે
? એનો પણ તત્વબુદ્ધિએ વિચાર કરવાનો છે.

આ અદૃશ્ય ધ્વનિ સાંભળી પ્રવાસીએ તે દિશા તરફ જોઈને
ચે સ્વરે કહ્યું, "મહાનુભાવ, આપ જો કૃપા કરી પ્રત્યક્ષ દર્શન
ાપો તો મને ઘણો લાભ થાય. વળી આ ત્રિમૂર્તિમાંથી જો કોઈ

તૃતીય ભૂમિકા.

(કર્ત્તા કર્મ ક્રિયા ભૂમિકા.)

તત્ત્વજ્ઞાનનો પ્રેમી જૈનપ્રવાસી આગળ ચાલ્યો, ત્યાં એક [illegible] સુંદર દરવાજો જોવામાં આવ્યો. તેના વિશાળ દ્વાર ઉપર વિવિધ જાતની રચનાઓ ગોઠવેલી હતી. ચારે તરફ રંગબેરંગી આયનાઓ આવેલા હતા, અને જુદાં જુદાં વસ્તુસ્વરૂપને દર્શાવનારાં ચમત્કારી ચિત્રો આળેખેલાં હતાં.

પ્રવાસી એ ભૂમિકાનું મહાદ્વાર જોઈ સાનંદાશ્ચર્ય થઈ ગયો, "जिनाय नमः" એ વાક્યનો ઉચ્ચાર કરી તેમાં તેણે પ્રવેશ કર્યો, ત્યાં નીચે પ્રમાણે એક મનોરંજક કવિતા તેના સાંભળવામાં આવી:—

सवैया.

प्रथम अज्ञानी जीव कहे मैं सदीव एक,
दूसरो न और मैं ही करता करमको;
अंतर विवेक आयो आपापर भेद पायो,
भयो बोध गयो मिटी भारत भरमको।
भासे छहों दरबके गुणपर जाय सब,
नासे दुख लख्यो मुख पूरन परमको;

છે, એટલે તેના કર્ત્તાપણા રૂપ મિથ્યાત્વનો ભ્રમ ટળી જાય છે, જ્યારે ભ્રમનો નાશ થયો તો પછી તેને છ દ્રવ્યના ગુણ પર્યાય આત્માને વિષે ભાસે છે. ક્ષણે ક્ષણે અવસ્થાના ભેદ તે પર્યાય કહેવાય છે. પછી તે જે પૂર્ણ પુરૂષ આત્મા છે તેને તે જોઇ શકે છે, એટલે 'કર્મનો કર્ત્તા પુદ્ગળ પિંડ છે' એવું તેના માનવામાં આવે છે, અને પોતે અકર્ત્તા છે એવું સમજે છે. તે પછી "જ્ઞાયકતા (જાણનારપણું) વેદકતા (વેદકપણું), અને ચેતનતા (ચેતનપણું) ઇત્યાદિ જે આત્મિક ધર્મ છે, તે સ્વભાવનો હું પોતે કર્ત્તા છું, એમ તે માને છે. એટલે 'હું કર્મનો અકર્ત્તા અને પોતાના સ્વભાવનો કર્ત્તા છું' એમ તે કહેવા લાગે છે."

આ પ્રમાણે વ્યાખ્યાન સાંભળી પ્રવાસીનું હૃદય પ્રબુદ્ધ થઇ ગયું. તેના વિદગ્ધ હૃદયમાં 'જીવમાં કર્ત્તા ધર્મ કેવી રીતે લાગુ પડે છે?' એ વાત જાણવામાં આવી. તે પછી પ્રવાસીએ પ્રસન્ન વદને જણાવ્યું. "હે અદૃશ્ય મહાત્મા, તમે મારો મોટો ઉપકાર કર્યો છે. તમારા આ વ્યાખ્યાને મારા હૃદયમાં વિશેષ પ્રકાશ પાડ્યો છે. પૂર્વે મિથ્યાત્વીઓના પ્રસંગથી કર્ત્તાને માટે મારા વિરુદ્ધ વિચાર બંધાયા હતા અને પછી સમકિતના લાભથી મારા તે વિચાર શિથિલ તો થયેલા હતા પણ તેની અંદર અનેક જાતની શંકાઓએ સ્થાન કર્યું હતું. તે બધી શંકાઓ આજે નિર્મૂળ થઇ ગઇ છે. અને મારા હૃદયમાં આર્હત ધર્મના શુદ્ધ સિદ્ધાંતે પ્રવેશ કર્યો છે અને શુદ્ધ તત્ત્વના ઉત્તમ વિચારે મારી મનોવૃત્તિ ઉપર સારી રીતે અસર કરી છે. હે દયાળુ દેવ, મારી ઉપર કૃપા કરી કોઇ દર્શન આપો અને હજુ તે વિષે વિશેષ બોધ આપો."

પ્રવાસીનાં આ પ્રીતિ વચનોનો સ્વીકાર થયો અને ગગનમાંથી અદૃશ્ય ગિરા પાછી નીચે પ્રમાણે પ્રગટ થઇ.

ગથી અંધકારનો નાશ થઇ જાય છે, તેમ કર્મનો કર્તા માનવાનો વિપરીત ભાવ નાશ પામી જાય છે. એવી રીતે જ્યારે જીવને અપ્રમત્ત દશા પ્રાપ્ત થાય, ત્યારે તે આત્મ સ્વભાવનો સાધક થાય. તે વખતે કર્મનો કર્તા કેમ થાય? અને તે પુદ્ગળરૂપી કર્મને કેવી રીતે કરે? એ જાણવાનો ઉપયોગ રહેતો નથી."

આ પ્રમાણે કહી તે ધ્વનિ શાંત થઇ ગયો. ક્ષણવાર પ્રવાસી બીજા ધ્વનિની આશા રાખી ઉભો રહ્યો. ત્યાં આ પ્રમાણે અંદરથી શબ્દનો આવીર્ભાવ થયો—"પ્રિય મુસાફર, તારો પ્રવાસ આગળ ચલાવ. તને આટલી સૂચના આપી હું હવે આગળ જાઉં છું. થોડે જતાં તને એક વ્યક્તિ સામી મળશે. તેનાથી તને ઘણો લાભ થશે." આ શબ્દો સાંભળી જૈનપ્રવાસી આગળ ચાલ્યો. તત્વભૂમિની [illegible] રચનાને અવલોકતો અને તેથી હૃદયમાં આત્માનંદને અનુભવતો તે વિવિધ વિચાર કરતો ચાલતો હતો. ત્યાં [illegible] તેના જોવામાં આવી. પ્રવાસીએ [illegible] મહાશય, આપ કોણ છો? આપની [illegible] હૃદયમાં અતિશય આનંદ ઉપજે [illegible] આકૃતિનાં આવું અનુપમ સૌંદર્ય છે [illegible] આકૃતિનાં કેવું સૌંદર્ય હશે? તે અવ[illegible] જિજ્ઞાસાની ઇચ્છા પૂર્ણ કરો અને [illegible]."

[illegible] વાણી વિલાસ પ્રગટ થયો— [illegible] આર્હત ધર્મના અમણી પુરૂષ [illegible] આત્મશ્લાઘા કરતાં લજ્જા આવે [illegible] પ્રગટ કરવાને માટે તે કામ કરવું [illegible] જાણવાથી મારા (જ્ઞાનમાર્ગના

निर्जे सुजात्त झीनो अनुजांके रसत्तीनों,
कीनो व्यवहार दृष्टि निहचैमें राखी है;
जरमकी दोरी तोरी, धरमको जयो घोरी,
परमसों प्रीतिजोरी करमको साखी है ॥ १ ॥

આ કવિતા ઉચ્ચાર્યા પછી જ્ઞાનસામર્થ્યે પોતાની મેળેજ તેનું વ્યાખ્યાન કરવા માંડયું—

"આ સંસારમાં જીવ અનાદિકાળથી અજ્ઞાનીજ છે, તે અજ્ઞાનને લઇને તે કહે છે કે, 'શુભ અશુભ કર્મનો કર્તા હું પોતેજ છું અને કર્મની ક્રિયાનો પક્ષપાતી પણ હુંજ છું.' જ્યારે તેના અંતરમાં સારી મતિનો ભાસ થાય છે,, ત્યારે તે મન, વચન તથા કાયાના યોગથી ઉદાસ થાય છે, એટલે તે યોગને તે પરરૂપ સમજે છે. જ્યારે એ યોગની મમતા મટી જાય છે, ત્યારે મન વચન અને કાયાના યોગની બુદ્ધિનો તે ત્યાગ કરે છે, અને દ્રવ્યબુદ્ધિ રાખીને આત્માનો જે નિર્ભય સ્વભાવ છે, તેનું ગ્રહણ કરે છે અને તે પછી તે સ્વભાવના અનુભવ રસમાં મગ્ન થઇ રહે છે. જો કે તે જીવ સર્વ વ્યવહારમાં તો પ્રવૃત્તિ કરી રહ્યો છે અને દૃષ્ટિમાં શ્રદ્ધા તો નિશ્ચયમાં રાખી રહ્યો છે. તથાપિ તે જ્યારે સમજતો થયો. ત્યારે તે ભ્રમની દોરી તોડી નાંખે છે, એટલે છદ્મસ્થપણાનો ત્યાગ કરી દે છે. અને આત્મિક ધર્મ જે પોતાનો મૂળસ્વભાવ છે, તેને ધારણ કરે છે, અને પછી પરમ પદની સાથે પ્રેમ બાંધી એટલે સિદ્ધિપદ ઉપર પ્રીતિ રાખી કર્મનો સાક્ષી થઇને રહે છે અર્થાત્ જે પુદ્ગળ કર્મને કરે છે, તેનો સાક્ષી થઇ રહે છે."

હે મિત્ર પ્રવાસી, આ પ્રસંગે તને સમરસ ભાવનું સ્વરૂપ કહ્યું, તે સાંભળ—તે બન્ને નયને સમાન ભાવે રાખી સમકિતસહિત સમરસ ભાવમાં રહેનાર પુરૂષ સર્વ રીતે પ્રશંસાપાત્ર છે. તેવા પુરૂષ બન્ને નયનું યથાર્થ સ્વરૂપ જાણી તેઓનો પક્ષપાત તજી સમરસભાવમાં રહે છે, અને સર્વ નયના વિસ્તારમાં જે ચેતનાની એકતા છે તેને આબાદ રાખી મહામોહના ભ્રમનો નાશ કરી શુદ્ધ વિજ્ઞાનઘના અનુભવનો અભ્યાસ કરી તે ક્ષપકશ્રેણીપર આરોહણ કરે છે. પછી ત્યાં કેવલ પરમાત્માના બળનો પ્રકાશ કરી સુખના રાશિરૂપ એવા મોક્ષપદને વિષે મળી જાય છે.

વળી હે પ્રવાસી, સમરસ ભાવને પામેલો પુરૂષ કેવો વિચાર કરે છે? તે તારે અવશ્ય જાણવા યોગ્ય છે—તે કહું છું કે, જેમ કોઈ બાજીગર ચોકમાં ઢોલ વગાડી ભાતભાતના રૂપ ધારણ કરી પોતાની ચાતુરીની વિદ્યા બતાવે છે. અને તેને લોકો સાચી માને છે, તેવી રીતે હું અનાદિ કાળથી મિથ્યાત્વની સંગતમાં મગ્ન બની જેવા કર્મ અજ્ઞાનની યોનિમાં આવી તેને જે મેં પોતાની માની લીધી હતી તે હાલ મને જ્ઞાનની કળા પ્રાપ્ત થવાથી [illegible] રૂપ [illegible] છે. તેથી પોતાની અને પરની સત્તાની [illegible] [illegible] છે. વળી જે જ્ઞાનકળાના ઉદય થવાથી [illegible] [illegible] થાય છે. વળી પોતાની [illegible] શુદ્ધિ [illegible] [illegible] [illegible] નાટક [illegible] [illegible] [illegible] છે. [illegible] [illegible] કરી [illegible] [illegible] અનુભવ થાય છે. તે આનંદ અવર્ણનીય છે. તે આનંદ [illegible] થતા નથી. [illegible] શુદ્ધ અનુભવમાં [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] નાચવાની [illegible] છે—

જ્ઞાનભાવ અને મિથ્યાત્વભાવ એક કહેવાય નહીં. જે રાગ દ્વેષ મોહ વગેરે ભાવ છે તે જ્ઞાનમાં હોતા નથી, તેથી જ્ઞાન કર્મથી જુદું છે, તેથી સિદ્ધ થયું કે, જે જ્ઞાતા હોય તે કર્તા હોઈ શકે નહીં.

વળી મારા હૃદયમાં સ્ફુરે છે કે, પુદ્ગળદ્રવ્યરૂપ કર્મ અને રાગ દ્વેષાદિક ભાવ એ બન્ને મળીને એક રૂપ થાય નહીં. એ બન્ને ભાવ ભિન્ન સ્વરૂપમાં છે, પણ તે જીવમાં કાંઇ રહેતા નથી, કારણકે, જે કર્મપિંડ છે તે પુદ્ગળરૂપી છે અને રાગદ્વેષાદિભાવ તે તો મૂઢ જીવનો ભ્રમ છે. અસંખ્ય જીવ તેની એકતા લેતો રહ્યો છે, અને પુદ્ગળ અનંતતાને લેતા રહ્યા છે, તો કર્મના કર્તાપણાને એ બન્ને સમપ્રકૃતિ કેમ ધારણ કરશે? આ જગતમાં સર્વ કોઇ પોતપોતાના સ્વાભાવિક વિલાસમાં મગ્ન થઈ રહ્યા છે. જેવો પોતાનો સહજ સ્વભાવ છે તેવોજ તે પરિણમી રહ્યો છે. એ ન્યાયની વાત છે, તેથી "જડરૂપી કર્મનો કર્તા જીવ છે" એવું બોલનારો જીવ ગહન મોહથી વિકળ છે.

પ્રવાસીનાં આ વચન સાંભળી શુદ્ધાનુભવ પ્રસન્ન થઈને બોલ્યો—હે જ્ઞાની મુસાફર, તારામાં મારા સ્વરૂપનું જ્ઞાન જોઈ હું પ્રસન્ન થઈ ગયો છું. તારા અને મારા સમાગમની કૃતાર્થતા થઈ ગઈ છે. હવે હું જાઉં છું. મને પ્રસન્ન થઈને રજા આપ.

પ્રવાસી ગદગદ સ્વરે બોલ્યો—મહાનુભાવ, આપના વિના મારાથી શી રીતે રહેવાશે? આપના પવિત્ર સમાગમનો અપૂર્વ આનંદ અનુભવી મારૂં હૃદય આનંદમય થઈ રહ્યું છે.

શુદ્ધાનુભવે પ્રેમપૂર્વક કહ્યું. ભદ્ર, તું ચિંતા રાખીશ નહીં. હું મારા સ્વગત સ્વરૂપથીજ તારાથી જુદો છું, પણ મારૂં સૂક્ષ્મ સ્વરૂપ તારામાં હમેશાં વાસ કરીને રહેશે. તું સદા શુદ્ધાનુભવી થઈ મારા અપૂર્વ આનંદનો ભોક્તા રહ્યા કરીશ.

" જીવ ભ્રમરૂપ મળના ભારને ધારણ કરતો નથી. તે જ્ઞાનનાજ રસમાં રમનારો એટલે જ્ઞાનાપણામાં રહેનારો છે. જે જ્ઞાનાવરણાદિક કર્મ તથા રાગદ્વેષાદિક છે તે પુદ્ગળની સામગ્રી છે. એ જીવના અસંખ્યાત પ્રદેશને વિષે એવી શક્તિ પ્રગટપણે રહેલી છે, કે જે શક્તિ અવર્ણનીય છે. તે શક્તિના પ્રભાવથી જીવ જ્ઞાનવિલાસમાં ગંભીર, ધીર અને નિર્મળ મતિમાન થઇ સ્થિરતા સાધી રહેલો છે. આવું પ્રમોદ યુક્ત સમ્યગ્જ્ઞાન જ્યાંસુધી ઘટ પિંડમાં પ્રકાશમાન થઇ રહ્યું છે, ત્યાંસુધી તે અન્યાયના સ્વરૂપને જોતો નથી. તે નગરમાં ધર્મરાજની જેમ જ્યાં ત્યાં નીતિનેજ જોવે છે."

પ્રિય પ્રવાસી, આ વાત તારા ઘટપિંડમાં સ્થાપન કરી રાખજે. હવે હું તારાથી જુદો પડું છું.—આટલું કહી તે દિવ્યમૂર્ત્તિ શુદ્ધાનુભવ ત્યાંથી પ્રસાર થઇ ચાલ્યો ગયો. જૈનપ્રવાસી પ્રેમ દૃષ્ટિથી તેનું અવલોકન કરી રહ્યો.

સાનુસાર પછી જૈનમુસાફરે પોતાનો પ્રવાસ આગળ ચલાવ્યો. ત્યાં તત્ત્વભૂમિની ત્રીજી ભૂમિકાનો છેડો આવ્યો. પ્રવાસીએ પોતાની દૃષ્ટિ આગળ પ્રસારી ત્યાં એક સુંદર ગોપુરદ્વાર જોવામાં આવ્યું. તેની રમણીયતા દિવ્ય હતી. ચારે તરફ દિવ્ય શોભાનો પ્રકાશ પડી રહ્યો હતો. જે જોતાંજ જૈનપ્રવાસીના હૃદયમાં હર્ષની લહરીઓ ઉછળવા લાગી.

તૃતીય ભૂમિકા.

સમાપ્ત.

ચતુર્થ ભૂમિકા.

(પાપ પુણ્યની ભૂમિકા.)

ઉછળતા આનંદ સાગરમાં મગ્ન થયેલો અને પોતાના નવનવા પ્રવાસની અદ્ભૂત આશાને ધારણ કરતો જૈનપ્રવાસી તે મનોહર દ્વારને જોઇ ઉભો રહ્યો, તેણે પોતાની દૃષ્ટિ આકાશ તરફ નાંખવા માંડી. તેવામાં ગોપુરના શિખર ઉપરથી નીચે પ્રમાણે એક ગાથા સાંભળવામાં આવી:—

कवित्त.

"जाके उदै होत घट अंतर,
बिनसै मोह महातम रोक;
शुभ अरु अशुभ करमकी दुविधा,
मिटै सहज दीसै इक थोक;
जाकी कला होत संपूरन,
प्रतिभासै सब लोक अलोक;
सो प्रबोध शशि निरखि बनारसि,
सीस नमाइ देत पग धोक.

તે પુણ્યના ઉદયથી શાતા થાય છે, તેનો સ્વાદ મિષ્ટ છે. એટલે પાપ અને પુણ્ય—એ બન્નેમાં રસભેદ પણ રહેલો છે.

પાપકર્મ સંક્લેશરૂપ તથા તીવ્રકષાયરૂપ છે અને પુણ્ય કર્મ શુદ્ધરૂપ અને મંદકષાયરૂપ છે—એથી તે બન્નેનો સ્વભાવ પણ જુદો જુદો થયો.

પાપકર્મથી નરક અને તિર્યંચની ગતિ થાય છે અને પુણ્યકર્મથી મનુષ્યગતિ અને દેવગતિ પ્રાપ્ત થાય છે. એ રીતે પાપ તથા પુણ્યના ફળમાં પણ ભેદ છે. આ પ્રમાણે કારણ, રસ, સ્વભાવ અને ફળમાં ભિન્નતા—એ પાપ પુણ્યની સમાનતા શી રીતે ઘટે ?

જ્ઞાનચંદ્ર—મિત્ર પ્રવાસી, સાંભળ—

પાપ અને પુણ્ય—બન્નેનો બંધ થાય છે. તો જ્યાં બંધ હોય ત્યાં મુક્તિ હોયજ નહીં. એટલે તે બન્ને સમાન થયા. પાપ કટુ રસમાં છે અને પુણ્ય મધુર રસમાં છે—એ બન્ને રસ કાંઈ પાપ પુણ્યના નથી પણ પુદ્ગલના છે. એટલે તે બન્ને સરખા થયા. વળી સંક્લેશ પરિણામને લીધે પાપ છે અને વિશુદ્ધ સ્વભાવથી પુણ્ય છે. એટલે તે બન્નેની સમાનતા થઈ. પાપનું ફળ નરકની ગતિ અને પુણ્યનું ફળ સ્વર્ગની ગતિ—એ બન્ને કર્મજ આ જગતના જીવની ચેષ્ટાના છે. તેથી પણ તેની સમાનતા છે. હે ભદ્ર, જે પાપ પુણ્યના કારણ, રસ, સ્વભાવ અને ફળના ભેદ માને છે, તે મિથ્યા મતિમાં લીન છે. જ્યારે તેને જ્ઞાનદૃષ્ટિથી જોશે ત્યારે તે દ્વૈતભાવ—ભેદ દેખાશે નહીં. કારણ કે તે બન્નેને વિષે આત્માનું અવલંબન નથી. તેથી તે બન્ને બંધરૂપે જોયા છે. વળી તે બન્ને કર્મ ક્રિયાથી બંધાય છે. જ્ઞાનમાર્ગમાં તેઓનો વિનાશ છે. અને જ્યારે તેઓનો અભાવ જોવામાં આવે ત્યારે તે બન્નેની ઉપર સમાન ભાવ માનશે. તેને માટે એક વિદ્વાન જ્ઞાની કવિ નીચેની કવિતા કહે છે.

આનંદચંદ્ર—શ્રી [illegible] [illegible].

પ્રભાવતી—મહાનુભાવ, આપના કહેવા ઉપરથી એટલું સમજાયું [illegible] શુભક્રિયાને લીધે [illegible] કે [illegible] કેવળ શુભક્રિયાને લીધે [illegible] [illegible] તે કેવી રીતે થાય? તે મને સમજાવો.

આનંદચંદ્ર—શ્રીમતી, જે [illegible] છે, તે [illegible] [illegible] જે ક્રિયા છે, તે [illegible] છે. [illegible] [illegible] [illegible] જ્યાંસુધી આત્માને અનુભવ [illegible], ત્યાંસુધી શુભક્રિયા કરવી [illegible] [illegible] છે. [illegible] નામ અધ્યાત્મના [illegible] છે. જ્યારે તે [illegible] [illegible] ત્યારે [illegible] [illegible] ત્યાં અધ્યાત્મ [illegible] છે.

પ્રભાવતી—મહાનુભાવ, [illegible] [illegible] [illegible].

આનંદચંદ્ર—[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] તથા [illegible] [illegible] છે.

सोरठा.

[illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] ।

[illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ॥ [illegible] ॥

" [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] સ્વરૂપનું [illegible] [illegible] જ્ઞાન, દર્શન તથા ચારિત્ર [illegible] [illegible] [illegible] સિદ્ધ થાય છે. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છે. "

इतनो विशेष जु करमधारा बंधरूप,
पराधीन प्रकृति विविध बंधकरनी." ॥ ? ॥

કવિતા સાંભળી જ્ઞાનચંદ્રે પ્રેમથી કહ્યું, એની સાથે વ્યાખ્યા કહી જાવ. કે જેથી રસભંગ ન થાય.

પ્રવાસી નીચે પ્રમાણે બોલ્યો:—

" જ્યાંસુધી આઠ કર્મનો સર્વથા નાશ થયો નથી, ત્યાંસુધી મુક્તિ હોતી નથી. ત્યાંસુધી અંતરાત્માના સ્વરૂપમાંથી બે ધારા વહે છે. એક જ્ઞાનની ધારા. અને બીજી શુભાશુભ કર્મની ધારા. બન્નેની પ્રકૃતિ જુદી જુદી છે. તેમજ બન્નેના ક્ષેત્ર પણ જુદા જુદા છે. તેમાં એટલું વિશેષ છે કે, જે કર્મધારા છે. તે બંધરૂપ છે અને [illegible] તેની શક્તિ પરાધીન છે. એટલુંજ નહીં પણ તે પ્રકૃતિ [illegible]—એવા વિવિધ જાતના બંધને કરનારી છે. અને જે જ્ઞાનધારા છે. તે મોક્ષરૂપ હોવાથી મોક્ષની કરનારી છે. દોષમાત્રની હરનારી છે અને આ ભવસમુદ્રને તારનારી નાવિકા સમાન [illegible] સાંભળી જ્ઞાનચંદ્ર અતિ આનંદમાં આવી [illegible] હાથ પ્રવાસીના મસ્તક પર મુક્યો. [illegible] પૂરું કરી બોલ્યો—એટલે જ્ઞાનચંદ્ર [illegible] નલિન પુરુષ. તું હવે બોલ્યો છે. [illegible] હવેથી તું કદિ પણ અમારી પાસે [illegible] પ્રવાસીની પાસે પણ જરૂર નહીં.

[illegible] અદૃશ્ય થઈ ગયો.

[illegible] આકાશ તરફથી આવતું [illegible] જ્ઞાનચંદ્ર અને પ્રવાસી ચકિત

મઈ મથા. ને ચખને ને દિવ્ય નેત્રમાંથી નીચેનું કાવ્ય સંભળાયું:—

सवैया.

" समुझै न ज्ञान कहै, करम कियेसों मोक्ष,
ऐसे जीव विकल मिथ्यातकी गहलमें;
ज्ञान पक्ष गहै कहै आतमा अबंध सदा,
बरतै सुछंद तेउ बूडे हैं चहलमें;
जथा जोग करम करै पै ममता न धरै,
रहै सावधान ज्ञान ध्यानकी टहलमें;
तेई भवसागरके ऊपर ह्वै तरै जीव,
जिन्हको निवास स्यादवादके महलमें ॥ १ ॥

આ કવિતા સાંભળી આનંદ થયું. [illegible] આત્માનો ઉદ્ધાર થયો. આ દિવ્ય તેજનું ધ્યાન તારા હૃદયની અંદર [illegible] આત્માનું ધ્યાન કરાવે.

અર્વાચીન જૈનસૂત્રોથી પુષ્ટ મહાનુભાવ [illegible]
પૃ. ૭

[illegible]

[illegible]

રહ્યો. તેણે જ્ઞાનચંદ્રને વંદના કરી. પછી જ્ઞાનચંદ્ર અને સ્યાદ્વાદ બન્ને આનંદથી ભેટી પડ્યાં. આ દેખાવ જોઈ પ્રવાસીનું શરીર રોમાંચિત થઈ ગયું. અને તેના નેત્રમાંથી આનંદનાં અશ્રુ વર્ષવા લાગ્યાં.

જ્ઞાનચંદ્રે પોતાના મિત્ર સ્યાદ્વાદને તે પ્રવાસીનું ઓળખાણ કરાવ્યું. પ્રવાસીને-પૂર્ણ અધિકારી તથા નિર્મળ હૃદયનો જોઈ સ્યાદ્વાદને સંતોષ થયો. પ્રવાસીએ વંદના કરી કહ્યું, મહાનુભાવો, તમે બન્ને મહાશયોનાં સાથે દર્શન કરી હું પૂર્ણ કૃતાર્થ થયો છું. હે મહાનુભાવ સ્યાદ્વાદ, તમે કૃપા કરી મને યોગ્ય સદ્બોધ આપો.

સ્યાદ્વાદે સાનંદવદને જણાવ્યું, ભદ્ર, જે ધ્વનિરૂપ કવિતા અને તેનું વ્યાખ્યાન આ મારા પરમ મિત્ર જ્ઞાનચંદ્રે કરી બતાવ્યું છે, તેમાં મારા સ્વરૂપનો કેટલોએક બોધ આવી ગયો છે. તથાપિ મારું ખરેખરું શુદ્ધ સ્વરૂપ હું તને બીજે પ્રસંગે જણાવીશ. કારણકે હજુ તારો પ્રવાસ લાંબો છે અને તેમાં તારે ઘણું ઘણું જોવાનું અને જાણવાનું છે. તે જોયા અને જાણ્યા પછી તને મારા સૂક્ષ્મ સ્વરૂપનો વિશેષ બોધ થઈ શકશે. આ વખતે તને માત્ર આ જ્ઞાનચંદ્રની સાથે મારું દર્શન કરાવવાની મારી ઈચ્છા હતી. તે મેં પરિપૂર્ણ કરી છે. હવે હું મારા મિત્ર જ્ઞાનચંદ્રને સાથે લઈ અહીંથી બીજા પ્રદેશમાં જવાને ધારું છું. ભદ્ર, તારું કલ્યાણ થશે. અને આ તારો તત્ત્વભૂમિનો પ્રવાસ સર્વ રીતે સફળ થશે. ભદ્ર, હવે અમે જઈએ છીએ. તું નીચેની કવિતા તારા હૃદયમાં સ્થાપિત કરજે :—

सवैया.

जैसैं मतवारो कोउ कहै और करै,
औरै तैसे मूढ़ प्रानी विपरीतता धरतु है;

अशुभ करम बंध कारन बखानै मानै,
मुकतिके हेतु शुभ रीति आचरतु है;
अंतर सुदृष्टि जई मूढता बिसरी गई,
ज्ञानको उद्योत भ्रम तिमिर हरतु है;
करनसौं भिन्न रहै आतम सरूप गहै,
अनुभौ आरंभि रस कौतुक करतु है ॥ १ ॥

આ પ્રમાણે કવિતા કહ્યા પછી તરતજ તેની વ્યાખ્યાનો આરંભ કર્યો—

"કોઈ મતવાળો પુરૂષ કહે કાંઇ અને કરે કાંઇ, તેમ મૂઢ પ્રાણી વિપરીત ભાવ ધારણ કરે છે. એટલે અશુભ કર્મને બંધનું કારણ સમજે છે અને શુભ કર્મને મુક્તિનું કારણ સમજે છે. જ્યારે જ્ઞાનીને અંતર દૃષ્ટિ થાય એટલે તેની મૂઢતા મટી જાય છે, અને તેનામાં જ્ઞાનનો ઉદ્યોત થવાથી ભ્રમરૂપ અંધકારનો નાશ થઇ જાય છે. ત્યારે તેના સમજવામાં આવે છે કે, મુક્તિનું કારણ શુભ કર્મ નથી. પછી તે જ્ઞાની મમતાનો ત્યાગ કરી અને આત્માનુંજ સ્વરૂપ ગ્રહણ કરી આત્માના અનુભવના આરંભ રસનું કૌતુક કરે છે."

વિનયવાસી. આ પદને તારા હૃદયમાં સ્થાપિત કરજે. એટલે તારા આત્મસ્વભાવનું [illegible] ધારણા કરશે. એ મહાત્મ્યથી તારો આત્મા અનિર્વચનીય આનંદને અનુભવશે અને તને તારો પ્રવાસ [illegible] પડશે. વિનયવાસી, હવે અને [illegible] આ [illegible] તારે સમાધિ સ્વરૂપમાં રાખી પાપ પુણ્ય તથા આત્માનું સ્વરૂપ વિચાર્યા કરજે.

[illegible] તેણે કહ્યું, મહાનુભાવ, તમે [illegible]

મારો પરમ ઉપકાર કર્યો છે. તથાપિ મારી એક. પ્રાર્થ
અંગીકાર કરવા કૃપા કરશો.

જ્ઞાનચંદ્ર તથા સ્યાદ્વાદે એકીસાથે કહ્યું, ભદ્ર. ક
ર્થના છે ?

પ્રવાસીએ નમ્ર વચને જણાવ્યું. હે મહોપકારી ગ
મારી એટલી પ્રાર્થના છે કે. તમારે ફરીવાર મને દર્શન ઓ
જેથી મારા આત્માને વિશેષ અવલંબન મળે.

બન્નેએ ઉમંગથી જણાવ્યું. ભદ્ર. ખુશી થા. આ ત
ભૂમિના પ્રવાસમાંજ પુનઃ અમે તારા દૃષ્ટિમાર્ગમાં આવ
પછી તું કદિ પણ અમારાથી જુદો રહીશ નહીં. તાર
અમારા બન્નેની એટલે જ્ઞાન તથા સ્યાદ્વાદની સ્થિતિ
"આટલું કહી તેઓ બન્ને ત્યાંથી પસાર થઈ ગયા. જ
એકી નજરે તેમની સામું જોઈ રહ્યો."

ચતુર્થ ભૂમિકા.
સમાપ્ત.

લાગતી હતી. તેને કોઈ પ્રવાસી સ્થિર થઈ ઉભો રહ્યો—ત્યાં નીચે પ્રમાણે આકાશવાણી પ્રગટ થઈ:—

सवैया.

"जे जे जगवासी जीव थावर जंगमरूप.
ते ते निज वश करी राखे बल तोरिके;
महाअभिमानी ऐसो आश्रव अगाध जोधो.
रोपि रनथंभ ठाढो भयो मूछ मोरिके;
आयो तिहि थानक अचानक परम धाम.
ज्ञान नाम सुभट सवायो बल फोरिके;
आश्रव पछार्यो रनथंभ तोरि डार्यो ताहि.
निरखी बनारसी नमत कर जोरिके." ॥ १ ॥

આ કવિતા સાંભળતાંજ પ્રવાસીના હૃદયમાં વિશેષ આશ્ચર્ય થઈ આવ્યું. તેણે પોતાની સૂક્ષ્મ બુદ્ધિથી વિચાર કર્યો, ત્યાં તેના જાણવામાં આવ્યું કે, "આ કવિતા ઉપરથી જણાય છે કે, આ શાંત સ્થાનમાં [illegible] સુભટ ને જ્ઞાનરૂપી સુભટ [illegible]. આ આકાશવાણી મને [illegible] સ્થાનને માટેજ ઉત્કંઠિત પામી છે અને આ [illegible] [illegible] સૂચના આપી છે. હવે મારે આ મહાવીરને પુછવું [illegible] અને આ હૃદયની [illegible] શાંત કરવી જોઈએ." આવ વિચારી પ્ર[illegible] પ્રેમપૂર્વક [illegible]—મહાવીર [illegible] [illegible] અને જે આકાશવાણી થઈ તે સાંભળ[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] આવ્યો— [illegible] તે મારા [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] પ્રશ્ન કેમ [illegible] અને જે આકાશવાણી થ[illegible] હતી. તેનુંજ

થાય છે. જેમ આ નીકના પ્રવાહ સરોવરમાં આવી મળે છે, તેવી રીતે આશ્રવ એક કર્મની નીક છે. તે દ્વારા કર્મ પ્રાણીમાં આવે છે. એટલે જેમ આ સરોવરમાં નીકની આવક છે. તેવીજ રીતે આશ્રવથી કર્મની આવક થાય છે. તેથી આ બધો દેખાવ આશ્રવના સ્વરૂપને સારી રીતે સ્પષ્ટ કરે છે.

ભદ્ર, આ મંડલમાં રહેલા આશ્રવનો પરાભવ કરવાનેજ હું જાઉં છું. મારા દિવ્ય સામર્થ્યથી તે અભિમાની યોદ્ધાનો અધઃપાત થશે.

પ્રવાસી સાનંદાશ્ચર્ય થઈ બોલ્યો—મહાનુભાવ, હવે આ બધા દેખાવનું સ્વરૂપ મારા જાણવામાં આવ્યું છે. 'આપનો સદા વિજય થાઓ.' તથાપિ મારે એક વિનંતી કરવાની છે, જો આપની ઇચ્છા હોય તો જાહેર કરૂં ?

જ્ઞાન સુભટ પ્રસન્ન મુખે બોલ્યો—ભદ્ર, ખુશીથી જાહેર કર. પ્રવાસીએ નમ્રતાથી જણાવ્યું, મહાશય જ્ઞાનવીર, આ મંડલના બે ભાગ દેખાય છે, તેનું શું કારણ હશે ? અને આશ્રવ યોદ્ધો આ મંડલના કેવી રીતે નડતો હશે ? એ બધી વાત સ્પષ્ટ રીતે સમજાવો.

જ્ઞાન સુભટ ઉંચે સ્વરે બોલ્યો—ભદ્ર, જે આ મંડલના બે ભાગ દેખાય છે, તેનું કારણ એ છે કે, આશ્રવ ચીન્હા બે સ્વરૂપ છે. એક દ્રવ્યરૂપી આશ્રવ અને બીજો ભાવરૂપી આશ્રવ. તે બન્ને નામરૂપે એક છતાં પોતાના લક્ષણ સ્વરૂપથી જુદા છે. પુદ્ગલ દ્રવ્ય [illegible] નાખી જાય છે. તે દ્રવ્યરૂપી આશ્રવ કહેવાય છે અને દ્રવ્ય આશ્રવના [illegible] આ ભાન [illegible] વિનાશનો વિનાશ થાય તે ભાવરૂપી આશ્રવ કહેવાય છે. તે બન્નેના સ્વરૂપ જુદા જુદા હોવાથી તેઓ આ મંડલના બે જુદા જુદા ભાગમાં રહ્યા છે.

પ્રવાસીએ વચમાં પ્રશ્ન કર્યો—મહાનુભાવ, તમે તે અન્ને આશ્રવનો પરાભવ કરી શકશો? જ્ઞાનવીર હસીને બોલ્યો—ભદ્ર, તું મારા સ્વરૂપને જાણે છે, છતાં આવો વિચિત્ર પ્રશ્ન કેમ કરે છે? હું પોતે જ્ઞાન સ્વરૂપ છું. એ મારો શુદ્ધ ઉપયોગ કર્યો હોય તો મારૂં બીજું નામ સમ્યગ્ જ્ઞાન છે. મારી કેવી શક્તિ છે, તેને માટે એક વિદ્વાન્ કવિ નીચેની કવિતા કહે છે.

> "सम्यक्पद्दति सो कहिये जाहिं,
> दर्वित भावित आश्रव नासैं;
> ज्ञान कळा मगटै तिहि थानक,
> अंतर बाहरि और न भासे ॥ १ ॥"

"એ કવિતાનો ભાવાર્થ એવો છે કે, જેનાથી દ્રવ્ય આશ્રવ અને ભાવ આશ્રવનો નાશ થાય, તે સમ્યગ્ જ્ઞાન કહેવાય છે. જ્યારે એ સમ્યગ્ જ્ઞાનની કળા હૃદયમાં પ્રગટ થાય, ત્યારે અંતર ભાવાશ્રવમાં અને બાહેર દ્રવ્યાશ્રવમાં બીજું કાંઇ ભાસતું નથી. અર્થાત્ સર્વત્ર સમ્યગ્ જ્ઞાનજ જોવામાં આવે છે."

આ કવિતા અને તેનો ભાવાર્થ સાંભળી પ્રવાસી અતિશય ખુશી થઈ ગયો અને તેણે આનંદમય વાણીનો ઉચ્ચાર કર્યો. મહાનુભાવ, હવે હું આશ્રવના સ્વરૂપને સમજી ગયો છું. તથાપિ મારા હૃદયમાં નિરાશ્રવ થવાની ઉત્કંઠા પ્રગટ થાય છે. તે સ્થિતિ કેવી હશે? અને મારો આત્મા તેવી સ્થિતિમાં કયારે આવશે? હે દયાળુ પરમાત્મા! એ મારો મનોરથ સફળ કરો.

જ્ઞાનવીર આનંદપૂર્વક બોલ્યો—ભદ્ર, તારો આ તત્ત્વભૂમિનો પ્રવાસજ તારો મનોરથ સફળ કરશે. જે સ્થિતિની તું ઇચ્છા રાખે

ने स्थिति निराश्रय ज्ञाना पुरुषनी छे, अने तेने माटे एक
नसीर कविए नीचेनी कविता आपेली छे:—सांभळ.

चोपाई.

"जो दरवाश्रवरूप न होई,
जहं भावाश्रव भाव न कोई;
जाकी दशा ज्ञानमय कहिये,
सो ज्ञानार निराश्रव कहिये." ॥१॥

એ બોધક કવિતાની એવી વ્યાખ્યા છે કે, "જે દ્રવ્યાશ્રવના
રૂપમાં હોય નહીં, જેનામાં ભાવાશ્રવનો કોઈ જાતનો ભાવ ન
ય અને જેની દશા જ્ઞાનમય હોય, તે નિરાશ્રવ—આશ્રવર
ત જ્ઞાના પુરૂષ કહેવાય છે." ૧

ભદ્ર, એવા નિરાશ્રવ પુરૂષોનું સામર્થ્ય અદ્ભુત છે. જેટલા
િણામો પ્રગટપણે મનના વિષયમાં આવી શકે છે, એટલા પરિ
ામને તેઓ મનથી સંભારે છે—જાણે છે. પોતાની અહંબુદ્ધિવડે
અશુભ પરિણામ ઉપજે છે. તે પરિણામ ઉપરથી તેઓ મમતાને
ી દે છે. જેનું સ્વરૂપ મનથી જાણી શકાય નહીં અને જેને
દ્ધિનો પ્રચાર લાગે નહીં એવા ભવિષ્યના જે અશુભ પરિણામ
, તેનો નાશ કરવાને તેઓ ઉદ્યમ કરે છે અને જે પરવસ્તુનો પરિ
ામ અતીતકાળમાં થયો છે, વર્તમાનકાળે છે. અને ભવિષ્યકાળે
વાનો છે, તેનું તેઓ પતન કરે છે અને તેનાથી મોક્ષની ઇચ્છા
ખી તેઓ આ ભવસાગરને તરી જાય છે. તેવા જ્ઞાની પ્રાણીઓ
રેખરા નિરાશ્રવ ગણાય છે.

જ્ઞાનવીરના મુખથી આ વચનો સાંભળી જૈનપ્રવાસીના હૃદયમાં શંકા ઉત્પન્ન થઈ આવી. તથાપિ પ્રવાસી દક્ષિણ્યતાના ગુણથી ક્ષણવાર બોલ્યો નહીં એટલે જ્ઞાનવીર તેનો હૃદયભાવ જાણી તરત બોલ્યો—"ભદ્ર, તારી મુખાકૃતિ સૂચવે છે કે, તારૂં હૃદય શંકિત થયું છે. જો કોઇ જાતની શંકા ઉદ્ભવી હોય તો ખુશીથી પુછ. તારૂં પ્રશ્ન સાંભળી તેનું સમાધાન કરવાને હું અત્યંત ખુશી છું."

જ્ઞાનવીરનાં આ વચનોએ પ્રવાસીને ઉત્સાહિત કર્યો—એટલે તે વિનયથી બોલ્યો—"મહાનુભાવ, આપની ધારણા યથાર્થ છે. મારા હૃદયમાં આ વિષય ઉપર એક શંકા ઉત્પન્ન થઇ છે તે સાંભળવા કૃપા કરશો—હે મહાનુભાવ, આ જગત્માં જ્ઞાની અને અજ્ઞાનીની સરખી સ્થિતિ જોવામાં આવે છે. જેમ અજ્ઞાની પુરૂષ સ્વચ્છંદથી વર્ત્તે છે, તેમ જ્ઞાની પણ સ્વચ્છંદથી વર્ત્તે છે. તેઓ બન્ને વિચાર વગર વદનારા, શરીરમાં સ્નેહ પ્રવર્ત્તાવનારા, ભોગસંયોગ રાખનારા, પરિગ્રહનો સંગ્રહ કરનારા, અને મોહ વિલાસ કરનારા હોય છે. જ્યારે જ્ઞાની અને અજ્ઞાનીની સ્થિતિ એવી રીતે સરખી હોય તો પછી સમ્યક્દર્શન પ્રાણી નિરાશ્રવ કેમ કહેવાય?"

જ્ઞાનવીર પ્રસન્ન થઈને બોલ્યો—ભદ્ર, સાંભળ, એ શંકાનું સમાધાન તો સુગમ છે. અજ્ઞાન અવસ્થાને વિષે જે કર્મબંધ કરેલા હોય, તેજ કર્મ વર્ત્તમાન કાળમાં ઉદય આવીને નાના પ્રકારના રસ આપે છે. તેમાં કેટલાએક શુભ કર્મ તે શાતારૂપ છે અને કેટલાએક અશુભ કર્મ તે અશાતારૂપ છે. એ બન્ને જાતના કર્મને વિષે જ્ઞાનીને રાગ અને દ્વેષ હોતો નથી. તેઓ સમચિત્ત છે. વળી તેઓ કર્મના ઉદય મારફ ક્રિયા કરે છે, પણ ફળની ઇચ્છા રાખતા નથી. તેથી તેઓ જીવન્મુક્ત એટલે જીવતાંજ મુક્ત થયેલા છે—તેથી તેવા જ્ઞાનીને આશ્રવનો બાધ આવતો નથી.

પ્રવાસી પ્રસન્ન ચિત્તે બોલ્યો—મહાનુભાવ, આપના કહે-
થી મારા મનને શાંતિ થઈ છે. અને મારી શંકા દૂર થઈ ગઈ
હવે મને આશ્રવના કારણભૂત જે રાગ, દ્વેષ, અને મોહ છે,
નું યથાર્થ સ્વરૂપ સમજાવો.

જ્ઞાનવીરે આનંદપૂર્વક જણાવ્યું, ભદ્ર, એક વિદ્વાન કવિ
એકજ કવિતામાં રાગ, દ્વેષ, મોહ અને જ્ઞાનના લક્ષણો આપે છે,
તે સર્વદા મનન કરવા યોગ્ય છે:—

દોહા.

जो हितभाव सुराग है, अनहित भाव विरोध ।
भ्रामकभाव विमोह है, निर्मलभाव सुबोध ॥१॥

"જે હિતભાવ તે રાગ, જે અહિતભાવ તે દ્વેષ, જે ભ્રામક
ભાવ-ભ્રમપણું તે મોહ અને જે નિર્મળભાવ તે બોધજ્ઞાન કહે-
વાય છે." વળી તેને માટે કવિ નીચેની કવિતા વદે છે:—

દોહા.

"राग विरोध विमोह मल,
येइ आश्रव मूल ।
येइ कर्म बढाइके,
करें धर्मकी भूल." ॥ २ ॥

"રાગ, દ્વેષ અને મોહ એ આત્માના મળ છે. એજ આશ્રવનું
મૂળ છે અને એ કર્મને વધારી ધર્મને ભુલાવી દે છે." ૨

હે ભદ્ર, આ ઉપરથી તમારે જાણવાનું છે કે, રાગ, દ્વેષ અને મોહ વગરના જ્ઞાની પુરૂષો નિરાશ્રવ કહેવાય છે. તેઓ સમ્યક્ પરિણામવાળા હોય છે. અને સમ્યક્ પરિણામમાં રાગ, દ્વેષ અને મોહની દશા હોતી નથી. ભદ્ર, એ નિરાશ્રવી પુરૂષોનો કેવો વિલાસ છે? તે તારે જાણવાનું છે. આ જગત્માં જે કોઇ ભવ્યરાશિનો જીવ ભવ્યપણાના પરિપાકને લીધે મિથ્યામતિને ભેદી પોતાના જ્ઞાનભાવ સ્વરૂપમાં પરિણમી રહે છે. તેની જ્ઞાનમય દ્રષ્ટિમાં રાગ, દ્વેષ કે મોહ કાંઇ હોતા નથી. કારણકે પોતાના સ્વભાવની નિર્મળ વિલોકતામાં તેણે રાગ, દ્વેષ અને મોહ—એ ત્રણેને જીતી લીધા છે. એ નિરાશ્રવપણાનો વિલાસ છે અને એ વિલાસથી તે મહાનુભાવ જીવો પાંચ પ્રકારના પ્રમાદને છોડી, પોતાના શરીરને સારી રીતે સાધી લઇ, મન, વચન અને કાયાને શૈલેશીકરણમાં નિરોધ કરી શુદ્ધ ઉપયોગ દશા જે કેવળદશા તેમાં તેઓ [illegible] છે. તેવા જ્ઞાની પુરૂષો બંધના માર્ગનો ઉચ્છેદ કરી અને પરવસ્તુનો સંગ છોડી દઇ આત્મામાં મગ્ન થઇ આત્મરૂપ રહે છે.

ભદ્ર, અહીં કદિ તને શંકા થશે કે, એવો જ્ઞાનપુરૂષ નિરાશ્રવ થઇ ક્યાં સુધી રહેશે? શું તે તેના આયુષ્યપર્યંત નિરાશ્રવી રહેશે? એ શંકાના ઉત્તરમાં એટલુંજ કહેવાનું છે કે, જે જ્ઞાનપણું છે, તે ઉપશમ ભાવ અને ક્ષયોપશમ ભાવ વડે ચંચળ છે—તે વિષે આર્હત શાસ્ત્રના સિદ્ધાંતમાં સારૂં વિવેચન કરેલું છે, તે શાસ્ત્રકાર લખે છે કે, મિથ્યાત્વની ગ્રંથિનો ભેદ કીધા પછી, મિથ્યાત્વનો જે અંશ ઉદય આવે છે, તે અંશ જેનો ખપી જાય છે અને જેનો મિથ્યાત્વ પુંજ ઉપશમ્યો રહે છે, તે જીવ **ક્ષયોપશમી** કહેવાય છે અને જેને તે અંતર્મુહૂર્ત સુધી ઉપશમ્યો રહે, તે **ઉપશમી** કહેવાય છે. એ બન્ને ભાવને આશ્રીને રહેલા પંડિત જીવની અવ-

રેખા સુદર્શની આંગુલીના જેવી છે. જેમ ગાબુસી ઘટીમાં કોદ્રને મદ્દણ કરી અગ્નિમાં હોય છે અને ઘરીમાં સોખંડને કરો કરવા સારૂ જળમાં હોય છે તેવી રીતે ક્ષયોપશમી અને ઉપશમી જીવ ક્ષણમાં મિથ્યાત્વ ભાવમાં આવે છે અને ક્ષણમાં જ્ઞાનદશામાં પ્રકાશે છે. એવી અવસ્થાને વિષે જ્યાંસુધી જ્ઞાનદશા રહે છે. ત્યાં-સુધી મારિત મોહનીયની પચવીશ પ્રકૃતિઓ મંત્ર વડે સર્પની શક્તિની જેમ શિથિલ થઇ જાય છે અને જ્યારે મિથ્યાત્વ ઉદય આવે છે, ત્યારે પાછા નાના પ્રકારના કર્મબંધ કરે છે.

જૈનપ્રવાસી આ પ્રમાણે જ્ઞાનવીરની વાણી સાંભળી ઘણોજ પ્રસન્ન થઇ ગયો. તેણે સાનંદ હૃદયે જણાવ્યું. મહાનુભાવ. આપની વાણીના પ્રકાશથી મારા હૃદયનું અંધકાર દૂર થઈ ગયું છે. મારા શંકિત હૃદયને મોટું આશ્વાસન પ્રાપ્ત થયું છે. હવે આપને એટલુંજ પુછવાનું છે કે, આ સુંદર પ્રદેશ કે જે મારા રસ્તાની વચ્ચે આવેલો છે. તેનું ઉલ્લંઘન મારે શી રીતે કરવું? જો તેનું ઉલ્લંઘન ન થાય તો મારાથી આગળ પ્રયાણ શી રીતે થઇ શકે?

જ્ઞાનવીરે ગંભીરતાથી કહ્યું. ભદ્ર, એ ચિંતા કરીશ નહીં. હું એ પ્રદેશમાં વસતા આત્મરૂપ ગુપ્તિનો નાશ કરીશ એટલે તે પ્રદેશ અદૃશ્ય થઇ જશે. જ્યારે તે પ્રદેશ અદૃશ્ય થશે એટલે તારા પ્રયાણનો માર્ગ ખુલ્લો થશે.

પ્રવાસી નિશ્ચિંત થઇ બોલ્યો—મહાનુભાવ. હવે મારી ચિંતા દૂર થઇ છે. જો આપ કૃપા કરી મને કાંઇક વિશેષ જ્ઞાન આપો તો ઉપકાર થશે. જ્ઞાનવીરે કહ્યું.—ભદ્ર. તારા ઉપકારને માટે હમેશાં એ પ્રદેશના શિખર ઉપર એક રેખાઓ રચાશે. તે રેખાઓ ઉપરથી તને સારું શિક્ષણ મળશે."

સુખ થઈ ક્યારે ઇષ્ટ સંયોગી થાય છે અને ક્યારે અનિષ્ટ સંયોગી થાય છે. વળી તેમાં તે અજ્ઞાનના વિષય ભોગનો લાલુક થાય છે. પછી જ્યારે તેને અંતરદૃષ્ટિ થાય એટલે તે આત્માનું અવલોકન કરવા માંડે છે. જ્યારે તે આત્મા અનુભવમાં આવ્યો નહીં એટલે તેના અંતરમાં મુક્તિ ઉપજે છે. તેનાથી તેને પોતાની નિર્મળતા જણાય એટલે તેને આત્માનું જ્ઞાન અને પ્રભુના પ્રાપ્ત થાય. એટલે પરવસ્તુ જે પુદ્ગલ તે ઉપર અભાવ થઈ જાય છે. એટલે પુદ્ગલની જે મમતા અમના હોય તે છૂટી જાય છે. પછી શુદ્ધ નયથી આત્માનું જે સ્વરૂપ કહ્યું છે. તે શુદ્ધનયમાં તેનો વિશ્રામ થાય છે એટલે તે આત્મસ્વરૂપમાં ઉપયોગ રાખી અનુભવનો આસ્વાદ કરે છે, તે અનુભવ રસ પણ જે તેના ભવ ભ્રમ દૂર થઈ જાય છે. ત્યારે તેનું મન સમાધિમાં લીન થાય છે. જ્યારે મન સમાધિ લીન થયું એટલે તે અનાદિ અજ્ઞાનતા સુધી જે સ્વરૂપમાં હતો તે બીજ વિકલ્પ પ્રાપ્ત ન થાય તેવા અત્યંત યત્ન પ્રવર્તન કરવાથી તે પોતાના સ્વાત્માનુભવ રૂપ [illegible] ."

…ાનો અંત આવશે અને તે પછી તું છઠ્ઠી ભૂમિકામાં પ્રવેશ …ા. તે ભૂમિકા તારા હૃદયના દ્વારને ઉઘાડી દેશે. મિત્ર, હવે …િત કરજે. અને આકાશ જ્યાં એક સુંદર તથા બોધક કવિતા તારા સાંભળવામાં આવે તેને તું તારા હૃદયમાં સ્થાપિત કરી …જે. એ કવિતાથી તને પરમબોધ પ્રાપ્ત થશે. હું તારા પવિત્ર …દયમાં મારા જ્ઞાનસ્વરૂપને સ્થાપિત કરી જાઉં છું. તું અખંડ …આનંદમાં રહેજે. આટલું કહી જ્ઞાનવીર ત્યાંથી ચાલ્યા ગયા અને …તેનું મહેલમાં પ્રવેશ કરી આસ્રવના બન્ને સ્વરૂપનો પરાભવ કરી દીધો.

જ્ઞાનવીર ગયા પછી ઉન્નતપ્રવાસી તેનું સ્મરણ કરતો તે મહેલને ઉલ્લંઘન કરી આકાશ ચાલ્યો. મહેલનું ઉલ્લંઘન કર્યા પછી તે મહેલ અને તેવું સુંદર સરોવર સર્વ અદૃશ્ય થઈ ગયું. પ્રવાસી તે ભૂમિકાના અંત ઉપર આવ્યો, ત્યાં નીચેની પરમ બોધક કવિતા તેના સાંભળવામાં આવી:—

सवैया.

जाके परगासमें न दीसे राग दोष मोह,
आश्रव मिटत नहि बंधको तरसहै;
तिहुंकाल जामें प्रतिबिंबित अनंतरूप,
आपुहु अनंतसत्ता नंतते सरस है.
भाव श्रुत ज्ञान परमान जो विचारियतु,
अनुभौ करे जहां न वानीको परस है;
अतुल अखंड अविचल अविनाशी धाम,
चिदानंदनाम ऐसो सम्यक दरस है ॥१॥

"" આ કવિતા સાંભળી પ્રવાસી આનંદાશ્ચર્ય થઇ ગયે નિર્મળ હૃદયમાં તેનો સારરૂપ ભાવાર્થ સ્ફુરી આવ્યો, તથાપિ સ્પષ્ટીકરણને માટે તેને તેની વ્યાખ્યા સાંભળવા ઉત્કંઠા ઉ તેણે ક્ષણવાર વ્યાખ્યાના ધ્વનિની રાહ જોઈ પણ વ્યાખ્યા પ્રગટ થયો નહીં. એટલે તે જરા હૃદયમાં ચિંતાતુર થઇ ગયે ચિંતાએ પ્રેરેલો પ્રવાસી આકાશ તરફ દૃષ્ટિ કરી બોલ્યો— દૃશ્ય દિવ્ય વાણી, કૃપા કરી આ કવિતાની વ્યાખ્યા સંભ

જાણે તેની પ્રાર્થના સ્વીકારી હોય તેમ તરતજ પુનઃ વાણી પ્રગટ થઇ અને તેમાંથી નીચે પ્રમાણે વ્યાખ્યા વામાં આવી:—

" જે શુદ્ધ આત્માના પ્રકાશમાં રાગ, દ્વેષ અને મોહ નથી, અને જેમાં આશ્રવ, બંધ કે તૃષ્ણા વિદ્યમાન નથી, તે પ્રકાશમાં ત્રણે કાળ અનંતરૂપ પ્રતિબિંબિત થાય છે. તે વખ હૃદયમાં સ્ફુરે છે કે, ' નિજ સ્વરૂપ અનંત છે. સત્તા અનંતા છે. સત્તા સ્વરૂપી અનંત પદાર્થ છે. તેથી તે સરસ છે. જે અનંત પર્યાય તેજ ધર્મ છે. અને ભાવ શ્રુતજ્ઞાનને પ્રમાણ કરી અનુભવ કરાય છે.' આવું કહ્યાં પછી જે વચનની અં એવા અનશ્વર સ્વરૂપનો તે અનુભવ કરે છે એટલે સંયોગ સ્થાનકની દશામાં તે આવે છે. ત્યાં અનુલ—તુલનારહિત. અચળ. અવિનાશી જ્ઞાન—ચૈતન્યમય ચિદાનંદ સ્વરૂપ અનુભ તેજ કૈવલ્યનું મોક્ષનું આનંદ સ્વરૂપ કહેવાય છે."

આ પ્રમાણે વ્યાખ્યા કરી તે અદૃશ્ય વાણી વિરામ પ સાંભળતાં જૈનપ્રવાસી ચિદાનંદ સ્વરૂપનો અનુભવ કરતો હો આનંદમય થઇ ગયો. અને તે પરમ આર્હત કવિતાને પોતાના

મંદિરમાં સ્થાપિત કરી તેનુંજ મનન કરતો આગળ ચાલ્યો. ત્યાં પંચમ ભૂમિકાનો છેડો દ્રશ્યમાન થયો. પછી છઠ્ઠી ભૂમિકાનો પ્રથમ દરવાજો તેના જોવામાં આવ્યો. પ્રવાસી પોતાની ગતિને અટકાવી ઉભો રહ્યો અને 'હવે શું થાય છે' તેની રાહ જોઈ ચારે તરફ દૃષ્ટિ નાખી અવલોકન કરવા લાગ્યો, પણ કોઈ ભૌતિક પદાર્થ તેની દૃષ્ટિગોચર થયો નહીં. જ્યાંસુધી કાંઈ પણ ભૌતિક વા ચમત્કારિક પદાર્થ તેને પ્રત્યક્ષ થયો નહીં, ત્યાંસુધી તે ઉપર કહેલી પરમ બોધક કવિતાનું મનન કરવા લાગ્યો, અને તેનો ઉત્તમ અનુભવ આત્માના સ્વરૂપની સાથે મેળવી અખંડાનંદમાં મગ્ન થવા લાગ્યો.

ઇતિ પંચમ ભૂમિકા.

સમાપ્ત.

…ાને ઉત્સાહથી કહ્યું. પ્રિયપ્રવાસી, તે કવિતાનો ઉદ્ગાર પ્રગટ કર.

ભેદજ્ઞાનની આવી આજ્ઞા થતાં જૈન પ્રવાસી નીચે પ્રમાણે …ના બોલ્યો:—

दोहा

"भेदज्ञान तबलों भलो, जबलों मुक्ति न होय;
परमज्योति परगट जहां, तहां विकल्प न कोय॥ १ ॥

મહાનુભાવ, એ કવિતાની વ્યાખ્યા સુગમ છે. એટલે મારે કહેવાની જરૂર નથી.

ભેદજ્ઞાન—ભદ્ર, કવિતા તો સુગમ છે, પણ તેની વ્યાખ્યા સાંભળવાની ઉત્કંઠા છે; કારણકે, તારા જેવા નિર્મળ અને પવિત્ર પ્રવાસીના મુખની વાણી સાંભળવાની ઇચ્છા કોને ન થાય?

પ્રવાસી આનંદમગ્ન થઈ બોલ્યો—મહાનુભાવ, ત્યારે આપ …પા કરી સાંભળો—"જ્યાંસુધી મુક્તિ થઈ ન હોય ત્યાંસુધી ભેદજ્ઞાન સારૂં છે. પણ જ્યારે પરમ જ્યોતિ પ્રગટ થાય, ત્યારે કોઈ જાતના વિકલ્પ રહેતા નથી તો પછી ભેદજ્ઞાન કેમ રહી શકે?" આ પ્રમાણે વ્યાખ્યા સાંભળી ભેદજ્ઞાને વિનોદમાં જણાવ્યું કે, પ્રિય પ્રવાસી, હવે તે વિષે વિવેચન કરવાની જરૂર નથી. તથાપિ તારા મનોમંદિરમાં એવો વાત સ્થાપિત [illegible] કે, મારા સ્વરૂપનો મહિમા અપરિમિત છે—અવર્ણનીય છે. અને મારો પૂર્ણ લાભ મુક્તિસુંદરીની સાથે છે. તથાપિ એક જૈન કવિ મને નાવની ઉપમા આપે છે સાંભળ.

दोहरा.

"भेदज्ञान साबू भयो, समरस निर्मल नीर.
धोबी अंतर आतमा, धोवै निज गुन चीर." ॥ २ ॥

ળી બાળીને ધન્નુ ને દ્રવ્ય કાઢી લે છે. જેમ કાદવવાળા જળમાં
કફળ નાખી જળને કાદવ રહિત કરે છે. જેમ દધિનું મથન કરી
માંથી માંખણને જુદું કરી નાખે છે, અને જેમ રાજહંસ મળેલા
દૂધ-પાણીમાંથી જળ અને દૂધ જુદાં કરી નાખે છે, તેવી રીતે જ્ઞાન-
વંત પ્રાણી ભેદ વિજ્ઞાનની શક્તિ સાધીને પોતાની જ્ઞાન સંપત્તિને
વેદ છે અને પુદ્ગળના કર્મરૂપ રાગદ્વેષને કાપી નાખે છે." ૨

કવિતા અને તેના ભાવાર્થ સાંભળી પ્રવાસીએ ઉંચે સ્વરે
કહ્યું, મહાનુભાવ, આ કવિતા યથાર્થ છે. મારા હૃદયમાં ખાત્રી
થાય છે કે, આપ (ભેદજ્ઞાન) પોતેજ મોક્ષનું મૂળ છો. મોક્ષનું માહા-
ત્મ્ય અને મોક્ષનો ઉત્કૃષ્ટ મહિમા આપના સ્વરૂપમાંજ રહેલા છે.

ભેદજ્ઞાને ઉંચે સ્વરે કહ્યું, હે નિર્મળ મતિવાળા પ્રવાસી, તારો
અંતરાત્મા સર્વ રીતે તત્વભૂમિના પ્રવાસનો અધિકારી છે. આ
પ્રવાસથી તું તારા જીવનને સફળ કરીશ. હવે હું અહિંથી જવાની
ઇચ્છા રાખું છું. તારો કલ્યાણમાર્ગ નિર્વિઘ્ન થાઓ. ભેદજ્ઞાનનાં
આ વચનો સાંભળી પ્રવાસીએ નમ્રતાથી જણાવ્યું, મહાશય,
આપનાં દર્શનથી મારા હૃદયમાં તાત્વિક જાગૃતિ થઇ આવી છે.
આત્મતત્વના શુદ્ધ સ્વરૂપનું યથાર્થ ભાન પ્રાપ્ત થયું છે. આપ મ-
હાશયે મારી ઉપર મહાન ઉપકાર કર્યો છે. પ્રવાસી આ પ્રમાણે
કહેતો હતો, તેવામાંજ ભેદજ્ઞાન પોતાના દિવ્ય જ્યોતિથી આસપા-
સના પ્રદેશને પ્રકાશિત કરતું આગળ ચાલ્યું ગયું. અને ક્ષણમ-
ાત્રમાં તે અદૃશ્ય પણ થઇ ગયું.

ભેદજ્ઞાન અદૃશ્ય થતાંજ પ્રવાસી આસપાસ જોવા લાગ્યો.
તે છઠ્ઠી ભૂમિકાનો છેડો આવી ગયો અને પ્રવાસી આગળ જ
વિચાર કરતો હતો ત્યાં આકાશમાંથી મેઘની ગર્જના જેવી ગંભીર
વાણી નીચે પ્રમાણે પ્રગટ થઈ.

छप्पय छंद.

"प्रगटत विज्ञान आपगुण परगुण जानै,
परपरिनति परित्यागि शुद्ध अनुभव थिति ठानै;
करि अनुभव अभ्यास सहज संवर परगासै,
आश्रव द्वार निरोध कर्म घन तिमिर विनासै;
छय करि विभाव समभाव भजि, निरविकल्प निजपद गहै,
निर्मल विशुद्ध शाश्वत सुथिर परम अतींद्रिय सुख लहै."॥१२॥

[illegible] आत्मज्ञान [illegible] थाई [illegible] जेवा [illegible], [illegible] थतुं नथी. जेटलामां तो ते कवितानी [illegible] थई.

[illegible] पूर्णं [illegible] थाय छे. अने शुद्ध अनुभ[illegible] [illegible] थाय छे [illegible] अनुभवना अभ्यासना [illegible] थाय छे. ते प्रकाश [illegible] नाश करे छे, [illegible] आश्रवनां [illegible] करी [illegible] विकल्प नथी [illegible] मानवाथी सुखी [illegible] करे छे."

[illegible] आत्मानी [illegible]

[illegible]

વિચાર્યું કે, અહા! અર્હત વાણીનો પ્રભાવ કેવો અદ્ભુત છે! સંવરતત્ત્વમાં અને ભેદજ્ઞાનમાં—કેવું તત્ત્વદર્શન થાય છે? સમ્યગ્ જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર એ ત્રણ રત્ન સંપાદન કરવાની સાર્થકતા ભેદજ્ઞાનથી ઓળખાતા સંવરતત્ત્વમાંજ રહેલી છે. આ છઠ્ઠી ભૂમિકામાં મને તે અસંખ્ય લાભ મળ્યો છે. મારા તાત્ત્વિક જીવનનો ઉંચામાં ઉંચો પ્રવેશ આ સ્થળે દેખાયો છે. હવે કેવી ભૂમિકા આવશે અને તેમાંથી મને શો લાભ મળશે? એ જોવાનું છે. તથાપિ એટલી તો ખાત્રી થાય છે કે, અત્યારસુધીમાં જે જે ભૂમિકા મારા પ્રયાસના અનુક્રમમાં આવી છે, તે તે ભૂમિકાએ મને ઉત્તરોત્તર અધિક આનંદ દર્શાવ્યો છે, અને મારા તાત્ત્વિક બોધને ક્રમે ક્રમે વૃદ્ધિ પમાડ્યો છે. અરિહંત ભગવાન મારી ધારણા નિર્વિઘ્ને સફળ કરો અને તેમના જેવી જ્ઞાનમય શાંત સ્થિતિનું મને ભાન કરાવો.

આવું વિચારી તે જ્ઞાની મુસાફર આગળ ચાલતો અટકી ગયો. છઠ્ઠી ભૂમિકાનો છેડો આવી ગયો અને જેના બન્ને દ્વાર બંધ થયેલા છે. કેટલાએક વખત સુધી દરવાજે તેના વિચારમાં આવ્યો. તે દ્વાર ખાસ મનોજ્ઞ અને રત્નમય હતું. તેની આસપાસ રત્નોના તોરણ બાંધેલા હતાં. તે દ્વારના ઉપર ઉંચા ઉંચા કાંગરા હતાં અને તે દ્વારની આસપાસ અતિ તેજસ્વી કિરણો સ્ફુરી રહ્યાં હતાં.

આ અદ્ભુત દ્વાર જોઈ હૃદયમાં વિચાર કરતો જ્ઞાન મુસાફર [illegible] ભૂમિકાના [illegible] [illegible]

ઇતિ છઠ્ઠી ભૂમિકા

સમાપ્ત

આ ધ્વનિ સાંભળતાંજ પ્રવાસી પ્રસન્ન થઈ ગયો. તેના હૃદયમાં વિચારની સ્ફુરણા થઈ કે, આ ભૂમિકામાં મને સારો લાભ મળશે. નિર્જરાના શુદ્ધ સ્વરૂપનું મને સારૂં ભાન થશે. આ કવિતાનો ધ્વનિ નિર્જરાના સ્વરૂપને સૂચવે છે. તેમજ આ દરવાજાના દ્વાર ઉપર ઇમારતી અંદર જે બાર ચક્રો આવેલાં છે, તે નિર્જરાના બાર પ્રકારને સૂચવે છે. તે બાર પ્રકાર તે છ અભ્યંતર અને છ બાહ્ય—એવા બાર પ્રકારની તપસ્યાનું સૂચન છે.

આ પ્રમાણે જૈન મુસાફર માનસિક વિચાર કરતો હતો, ત્યાં એક સુંદર જ્યોતિરૂપ મૂર્ત્તિ તેના જોવામાં આવી. તેની શાંત મૂર્ત્તિ ઉપર શમરસનો પ્રવાહ વહેતો હતો. તેના મસ્તક ઉપર ત્રણ શિખાવાળો દેદીપ્યમાન મુગટ દેખાતો હતો. ચારે તરફ શાંતિ, શમતા, સમદૃષ્ટિ અને કરૂણાના ભવ્ય ભાવો વિભાસિત થઇ રહ્યા હતા.

તે મનોહર મૂર્ત્તિને જોઈ પ્રવાસીના હૃદયમાં અનહદ આનંદ ઉત્પન્ન થઇ આવ્યો. તેના રોમેરોમ શમરસ અને શાંતિરસ વ્યાપી ગયો. તેણે આવી તેજસ્વી મૂર્ત્તિને વંદન કર્યું. અને બે અંજળિ જોડી તે તેની સન્મુખ ઉભો રહ્યો. ક્ષણવાર ઉભો રહ્યો પણ જ્યારે કાંઇ પણ સૂચના થઈ નહીં. એટલે તેણે વિનતિપૂર્વક જણાવ્યું—મહાનુભાવ. આપ કોણ છો? આપની શાંત સ્વરૂપ તેજસ્વી મૂર્ત્તિ જોઇ મને અપાર આનંદ ઉત્પન્ન થાય છે. તેવામાં શાંત મૂર્ત્તિની પાછળ એક દિવ્ય મૂર્ત્તિ જોવામાં આવી. તેણી પ્રવાસીની નજીક આવી નીચે પ્રમાણે કવિતા બોલી :—

दोहा.

"महिमा सम्यग् ज्ञानकी, अरु विराग बल जोइ ;
क्रिया करत फल भुंजते, करम बंध नहिं होइ."॥ १ ॥

આ કવિતાનો ઉચ્ચાર થયા પછી તરતજ ભાવાર્થ વ્યાખ્યા પ્રગટ થઈ—"જે કર્મ છુટ્યા પછી તેનો બંધ થઇ શકે નહીં, એ સમ્યક્ જ્ઞાનનો મહિમા છે. ને સમ્યક્ જ્ઞાનની સાથે વૈરાગ્યના બળનો યોગ હોય તો તે શુભાશુભ ક્રિયા કરે તોપણ તેનું ફળ ભોગવતાં છતાં પણ તેને કર્મનો બંધ થતો નથી."

આ વ્યાખ્યા સાંભળ્યા પછી પ્રવાસીને નિશ્ચય થયો કે, આ દિવ્ય મૂર્ત્તિ તે સમ્યગ્ જ્ઞાન પોતે છે અને તેની સાથે જે દિવ્ય પ્રતિમા પ્રત્યક્ષ થઈ છે, તે જ્ઞાન વૈરાગ્યની શક્તિ છે. આ ભુમિકામાં મને ઘણોજ મહાન્ લાભ પ્રાપ્ત થયો. મારા પુણ્યનો પ્રભાવ પૂર્ણ રીતે પ્રગટ થઈ ગયો. હવે તે મહાનુભાવ મૂર્ત્તિઓના મુખથી મને ઉપદેશ મળે તો મારા પુણ્યશાળી ભાગ્યની કશી સીમા રહેશે નહીં. આવું વિચારી પ્રવાસીએ નમ્રતાથી તે બન્ને દિવ્ય મૂર્ત્તિની પ્રાર્થના કરી કે, હે મહાનુભાવો, મને ઉત્તમ ઉપદેશ આપી કૃતાર્થ કરો. પ્રવાસીની આવી પ્રાર્થના સાંભળતાંજ પેલી દિવ્ય શક્તિએ પોતાની વાણી પ્રગટ કરી:—

सवैया.

" जैसे नृप कौतुक सरूप करै नीच कर्म,
कौतुकी कहावै तासौं कौन कहै रंक है;
जैसे विभचारिनी विचारै विभिचार वाकौ,
जारहीसौं प्रेम भरतासौं चित्त बंक है;
जैसे धाइ बालक चुंघाइ करै लालिपालि,
जानै ताहि औरकौ जदपि वाकै अंक है;
तैसे ग्यानवंत नाना भांति करतूति ठानै,
किरियाकौं भिन्न मानै यातैं निकलंक है." ॥ ? ॥

પ્રિય પ્રવાસી, આ કવિતાનો ભાવાર્થ તારા સમજવા આવ્યો હશે. તથાપિ તેની વ્યાખ્યા એક વિશે સાંભળ.

"જેમ કોઈ રાજા કૌતુકથી ગમે તેવું નીચ-હલકું કામ કરે તોપણ તે ક્રિયા કરવાને લીધે તે કૌતુકી કહેવાય, પણ તેને કોઈ રંક કહેશે નહીં. જેમ કોઈ વ્યભિચારિણી સ્ત્રી જો કે પોતાના પતિની સાથે રહેતી હોય, પણ તે પતિમાં લુબ્ધ હોતી નથી. તેણીના ચિત્તમાં તો વ્યભિચારનાજ વિચાર થાય છે અને તેથી તે પોતાના યારને મળવા આતુર રહે છે. જેમ કોઈ ધાવમાતા પારકા બાળકને ધવરાવે, રમાડે અને લાલનપાલન કરે તેમજ તેને પોતાના ખોળામાં બેસારે—એવી ક્રિયા તો કરે પણ તે મનમાં જાણે છે કે, 'આ બાળક મારું નથી પારકું છે.' તેવી રીતે સમ્યગ્જ્ઞાની પુરુષ વિવિધ પ્રકારની ક્રિયા કરે, પણ તે એ ક્રિયાને પુદ્ગળરૂપ જાણે છે. અને તેને પોતાના સ્વરૂપથી ભિન્ન માને છે. એથી તેને એ ચેતનનું કશું લાગતું નથી. મુનિના મુખથી આ વ્યાખ્યાન સાંભળી જૈન પ્રવાસીના હૃદયમાં આનંદનો ઉભરો આવી ગયો. તેણે તે ઉભરાના આવેશમાં કહ્યું, હે ઉપકારિણી માતા, તમારી આ કવિતાએ મારા હૃદયમાં ભારે અસર કરી છે. અહા' [illegible]

ધીજ છે. તેને માટે એક જૈન યોગી પોતાના અનુભવના ઉદ્ગારમાં બોલ્યા છે. તે માંહેનો એક ચિત્તે સાંભળ:—

સોરઠો.

" पूर्व उदय संबंध, विषय भोगवे समकिती:
करे न नूतन बंध, महिमा ज्ञान विरागकी." ॥१॥

તેનો ભાવાર્થ એવો છે કે, " પૂર્વના સંચિત કર્મ ઉદય આવ્યાથી તેના સંબંધે સમકિતી જીવ ભોગ ભોગવે છે, પણ તે નવા કર્મના બંધ કરતો નથી. એ જ્ઞાન વૈરાગ્યની શક્તિનો મહિમા છે." તે સાંભળી પ્રવાસીએ કહ્યું, મહાનુભાવ, એ વાત યથાર્થ છે. જ્ઞાન વૈરાગ્યની શક્તિ વિના [illegible] થઇ શકતું નથી.

તે સાંભળી પ્રવાસી બોલ્યો—હે મહોપકારી મહાનુભાવો, આ [illegible] મારા હૃદયમાં સ્ફુરી આવ્યું છે. સમ્યગ્જ્ઞાન અને જ્ઞાન વૈરાગ્યની શક્તિ—એ બન્ને અભેદરૂપે એકજ છે. જે સમકીતી [illegible] અંતઃકરણને વિષે જ્ઞાન તથા વૈરાગ્ય—એ બન્ને [illegible] તે ગુરુના પ્રભાવથી તે પોતાનું આત્મપણાનું [illegible] જુદું જુદું સ્વરૂપ જાણે છે. તે પછી આ [illegible] પોતાના આત્મિક સ્વભાવમાં સ્થિર થઇને રહે [illegible] અને સત્ય ઉપદેશ આપી [illegible]—[illegible] આત્મ કલ્યાણ સાધી શકે [illegible] [illegible] ઉપાતિ નહિ[illegible] થયા છે. તેનું વચન [illegible] જ્ઞાન અને વિષયની આકૃતિ—એ [illegible]. ગુરુથી આવાં વચનો સાંભળી અ[illegible] પ્રવાસીના [illegible] તેના અંતરનાં [illegible] આવ્યા. પછી તેનું પ્રેમપૂર્વક જણાવ્યું.

ભદ્ર, તારો બોધ જોઈ મને પૂર્ણ સંતોષ થયો છે. તથાપિ તારી તત્ત્વ-બુદ્ધિનો ચમત્કાર જોવાની ખાતર તને કેટલાએક પ્રશ્નો પુછવાની મારી ઇચ્છા થાય છે તો જો તારી ખુશી હોય તો હું તને કેટલાએક પ્રશ્નો પુછી જોઉં.

પ્રવાસી જરા મુખ મલકાવીને બોલ્યો—મહાનુભાવ, આપ સર્વથી સમર્થ છો. આ જગતમાં આપની શક્તિ આગળ કોઈ પણ સમર્થ થઈ શક્યું નથી. આપના બુદ્ધિબળથી ઉત્પન્ન થયેલા પ્રશ્નોના ઉત્તર મારાથી શી રીતે આપી શકાય ?

સમ્યગ્ જ્ઞાને મધુરતાથી કહ્યું, ભદ્ર, એવી શંકા રાખીશ નહીં. હું તને યોગ્ય પ્રશ્નોજ પુછીશ અને તારી પાસેથી યોગ્ય ઉત્તરની આશા રાખીશ. આવી આશ્વાસન ભરેલી સમ્યગ્ જ્ઞાનની વાણી સાંભળી પ્રવાસી પ્રસન્નતાથી બોલ્યો—મહાનુભાવ, જો એમ હોય તો આપ ખુશીથી પુછો. પરંતુ જે પ્રશ્નનો ઉત્તર મારાથી ન આપી શકાય તે પ્રશ્નનો ઉત્તર આપ આપજો અને ત્યાં મને સમજાવજો. જેવું હોય તે આપ કૃપા કરી સમજાવજો.

પ્રવાસીના આ વચનો સાંભળી સમ્યગ્ જ્ઞાને તે વાત કબુલ કરી એટલે સમ્યગ્ જ્ઞાન અને પ્રવાસીની વચ્ચે નીચે પ્રમાણે પ્રશ્નોત્તર થયા.—

સમ્યગ્ જ્ઞાન [illegible]

પ્રવાસી [illegible]

સમ્યગ્ જ્ઞાન [illegible]

પ્રવાસી [illegible]

[illegible]

[illegible]

સમ્યગ્જ્ઞાન—કેવો મુનિ મૂર્ખ ગણાય છે?

પ્રવાસી—જે નિશ્ચયનયનો પક્ષ લઈ પોતે ત્યાગી છે એમ કહે અને મુનિનો ભેષ ધારણ કરે પણ તેના અંતરમાં મોહરૂપ અગ્નિ સળગી રહ્યો હોય, વિષય ઉપર વૈરાગ્ય થયો ન હોય અને શૂન્ય થઈને મુનિરાજની પેઠે ક્રિયા કરતો હોય તેવો મુનિ મૂર્ખ ગણાય છે.

સમ્યગ્જ્ઞાન—બધી જાતની ક્રિયા કરતો હોય, ને છતાં કેવો પુરૂષ મૂઢ ગણાય?

પ્રવાસી—ગ્રંથની રચના કરતો હોય, શુભ માર્ગની ચર્ચા કરતો હોય, સંતોષી નિરંજનને આરાધતો હોય, લોકોને સારી શિખામણ આપતો હોય, અદત્તાદાન લેતો ન હોય, પરિગ્રહનો ત્યાગ કરતો હોય, મુગ્ધપણે પોતાના રસમાં માતો થઈ સર્વાંગે છકેલો રહેતો હોય, પણ જો તે આત્માની સત્તાને અને મોહની સત્તાને જુદી જુદી જાણતો ન હોય તેવો પુરૂષ મૂઢ ગણાય છે.

સમ્યગ્જ્ઞાન—તેવા મૂઢની ક્રિયાનું વર્ણન કરી બતાવો.

सवैया.

ध्यान धरे करी इंद्रिय निग्रह विग्रहसौं न गिनै निज नत्ता.
त्यागि विभूति विभूति मढ़ै तन जोग गहै भव भोग विरत्ता.
मौन रहै लहि मंद कषाय सहै वध बंधन होइ न तत्ता.
ए करतूति करै सठपै समुझै न अनातम आतम सत्ता ॥८॥

ધ્યાન ધરે, ઇંદ્રિયોનું દમન કરે, શરીરની માય પોતાના આત્માનો સંબંધ ગણે નહીં. સંપત્તિનો ત્યાગ કરી શરીર ઉપર વિભૂતિ

લગાડે, યોગમાર્ગ ગ્રહણ કરે, સંસારના ભોગથી વિરક્ત રહે, મૌન ધારણ કરે, કષાયની મંદતા સમજે, વધ બંધન સહેતો થકો તાનો ન થાય અને ક્રોધાદિક કરે નહીં, આવી આવી ક્રિયા કરે પણ કર્માદિકના પ્રભાવની સત્તા અને આત્મસત્તા એટલે આત્માનું જે સત્ય સ્વરૂપ તેને સમજે નહીં તે—મૂઢ કહેવાય છે. આ પ્રમાણે મૂઢની ક્રિયાનું વર્ણન કરેલું છે.

સમ્યગ્ જ્ઞાન—મહામૂઢ મુનિઓ કેવા હોય?

પ્રવાસી—જે ઉપરનો આડંબર બનાવી જગતને એવો ઉપદેશ કરે કે,—"અહો ભવ્ય પ્રાણી, તમે આ જગતને વિષે અનાદિ કાળથી મોહનિદ્રામાં સુતા છો. હવે તમે જાગ્રત થાઓ. અને સમતા ધરીને કેવળીનાં વચન સાંભળો. તે કેવળીએ ઇંદ્રિયના વિષય રસને જીતેલો છે. તમે તમારા સ્વરૂપને ઓળખો. તમારામાં ઉત્કૃષ્ટ રસ ભરેલો છે. અને તમે કર્મથી લુબ્ધ છો." આવો આવો ઉપદેશ આપે છે, પણ તે મૂઢ ગુરૂ પોતાના આત્માને ઓળખતા નથી. તેઓમાં પરોપદેશ પાંડિત્યજ રહેલું હોય છે. ઉપરથી એવો આડંબર રાખે છે અને અંતરમાં તેઓ મોહથી ભરપૂર હોય છે. તેવા ગુરૂઓ મહામૂઢ કહેવાય છે.

પ્રવાસીના આવો સંતોષકારક ઉત્તર સાંભળી સમ્યગ્ જ્ઞાનનું હૃદય અતિશય સંતુષ્ટ થઈ ગયું. તેણે પ્રેમથી પૂર્ણ થઈ કહ્યું, ભદ્ર તારી બુદ્ધિની નિર્મળતા જોઈ મને અતિશય સંતોષ થયો છે. તારા પવિત્ર હૃદયમાં આત્મસ્વરૂપનું મહાજ્યોતિ પ્રગટ થવા લાગ્યું છે. હવે તું અલ્પ સમયમા આ તત્ત્વભૂમિના પ્રવાસને સાર્થક કરી શકીશ.

પ્રવાસીએ વિનયથી જણાવ્યું—મહાનુભાવ, એ બધો આપના જેવા મહાત્માઓનોજ પ્રભાવ છે. મારા કોઈ ઉપકારી જીવે મને

આ તાત્ત્વિક પ્રવાસનો માર્ગ બતાવી મહાન્ ઉપકાર કર્યો છે. જ્યારથી મેં આ પ્રવાસમાં પ્રવેશ કર્યો છે, ત્યારથીજ મારા પુણ્યનો પ્રકાશ પ્રકાશિત થયો છે.

સમ્યગ્જ્ઞાને ઉત્સાહથી કહ્યું, મિત્ર, જો તારી ઇચ્છા હોય તો એક બે પ્રશ્ન પુછવાના છે?

પ્રવાસીએ ઇંતેજારી જવાબ આપ્યો—મહાનુભાવ, હું આપની આજ્ઞાને માન્ય કરીશ, પણ મારી શક્તિનો આપ વિચાર કરજો.

સમ્યગ્ જ્ઞાને હાસ્ય કરતાં કહ્યું, ભદ્ર, તારી શક્તિ પ્રત્યુત્તર આપવાને સમર્થ છે. તથાપિ મારા આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપી શકે કે નહીં એ મને સંદેહ છે. પ્રવાસીએ પ્રગટપણે જણાવ્યું, મહાશય, જે વાતમાં આપનું હૃદય સંદિગ્ધ હોય, તો પછી મારા તરફથી આપને ઉત્તરમાં સંતોષ શી રીતે થશે? તે છતાં આપના પ્રશ્ન કેવા છે? તે કૃપા કરી જણાવો. જો તેનાં મારી બુદ્ધિ પ્રવર્ત્તે તેવું નહીં હોય તો હું આપને સ્પષ્ટ રીતે જણાવી આપીશ.

સમ્યગ જ્ઞાન—સંસારી જીવની બે દશા છે, તે વાત તારા જાણવામાં છે કે નહીં?

પ્રવાસી—(વિચારીને) એ વાત મારી બુદ્ધિની બહાર છે.

સમ્યગ્ જ્ઞાન—ત્યારે તો સાંભળ હું પોતેજ કહું.

પ્રવાસી—તમારી કૃપા થાય.

સમ્યગ્ જ્ઞાન વિસ્તારથી કહેવાનો આરંભ કર્યો. ભદ્ર, આ જગતમાં રહેલા જીવની બે દશા છે. એક શયનદશા અને બીજી જાગ્રતદશા. તેનાં સ્વરૂપ-વર્ણન માટે એક જૈન કવિ નીચે પ્રમાણે વર્ણન આપે છે.

सवैया

"काया चित्रसारी में करम परजंकभारी,
मायाकी सवारी सेज चादर कलपना;
सैन करे चेतन अचेतनता निंद लिए,
मोहकी मरोर यहै लोचनको ढपना;

उदै बलजोर यहै श्वासको सबद घोर,
विषे सुख कारजकी दौर यहै सुपना;
ऐसी मूढदशामें मगन रहै तिहूंकाल,
धावै भ्रमजालमें न पावै रूप अपना" ॥१॥

સમ્યગ્ જ્ઞાને કહ્યું, ભદ્ર, કવિતાનો ભાવાર્થ સમજ્યો કે?

પ્રવાસી—સમજ્યો છું, પણ જેવો જોઇએ તેવો આશય સ્પષ્ટ થયો નથી. માટે કૃપા કરી ભાષારૂપે વ્યાખ્યા કરી બતાવો તો ઉપકાર થાય.

સમ્યગ્ જ્ઞાન—સાંભળ—"આ કાયારૂપી એક ચિત્રશાળા છે. તેમાં કર્મરૂપી એક પલંગ છે. તે ઉપર માયાની શય્યા પાથરેલી છે. તે ઉપર મનની વિકલ્પનારૂપ ચાદર પાથરી છે. તેમાં અચેતનારૂપ નિદ્રામાં ચેતન—આત્મા શયન કરી રહ્યો છે. મોહના ઘેનમાં તેના લોચન ઘેરાયા છે. ઉદય બળરૂપ તેના શ્વાસનો ઘોર ગર્જ થયા કરે છે, અને વિષય સુખની કરણી એ તેનું સ્વપ્ન સ્થાન છે. તે જીવની ખરેખરી શયન દશા કહેવાય છે. જે મૂઢરૂપ હોય તે ત્રણે કાળ મગ્ન થઈ એ દશામાં દોડાદોડ કર્યા કરે

છે. એટલે ભ્રમજાળમાં ભમે છે તેથી તે પોતાનું સ્વરૂપ પામી શકતો નથી."

પ્રવાસી—અહા! જીવની શયન દશાને કેવું રૂપક આપ્યું છે? આ સ્વરૂપ ખરેખર મનન કરવા જેવું છે. ઘણા અજ્ઞાની જીવો આ દશામાં પાયમાલ થઈ જાય છે. હે મહાનુભાવ, આપે આપેલા આ શયન દશાના બ્યાનથી મારા હૃદયનું ઉદ્ઘાટન થઈ ગયું છે. હવે મારી પર કરુણા કરી જીવની જાગ્રત દશાનું દર્શન આપો. જેથી શયન દશાના શ્રવણથી ખિન્ન થયેલા મારા મનને શાંતિ વળે.

સમ્યગ્ જ્ઞાન—ભદ્ર, સાવધાન થઈને સાંભળજે.

सवैया.

"चित्र सारी न्यारी परजंक न्यारो सेज न्यारी,
चादर भी न्यारी इहां जुठी मेरी थपना;
अतीत अवस्था सैन निद्रा वही कोउ पैन,
विद्यमान पलक न यामें अबछपना;
श्वास और सुपन दोउ निद्राकी अलंग बूझे,
सूझे सब अंग लखि आतम दरपना;
त्यागी भयो चेतन अचेतनता भाव त्यागी,
भाले दृष्टि खोलीके संभाले रूप अपना." ॥ १ ॥

પ્રવાસી—વાહ! શી મઝાની કવિતા છે? જાગ્રત દશાનું કેવું સુંદર વર્ણન આપ્યું છે? મહાશય, દયાનિધિ, દયા લાવી એ કવિતાનું વ્યાખ્યાન દર્શાવો.

પ્રવાસી—મહાશય કૃપા કરી કહો. હું સાવધાન થઇને સાંભળું છું.

સમ્યગ્ જ્ઞાન:—

दोहा.

"इहि विधि जे जागे पुरुष, ते शिवरूप सदीव;
जे सोवही संसारमें, ते जगवासी जीव." ॥१॥

"જે પુરૂષ એ રીતે જાગે છે, તે સદા મોક્ષરૂપ છે અને જે આ સંસારમાં સૂતા છે, તે આ જગતના વાસી જીવરૂપ છે." १

दोहा.

"जो पद भौ पद भय हरै, सो पद सेउ अनूप;
जिहि पद परसत और पद, लगै आपदारूप." ॥१॥

"જે પદ-સ્થાનક આ સંસારના ભયને હરે છે, તેજ પદ કહેવાય છે. અને જે પદ બીજાના પદને સ્પર્શે તેવું છે એટલે કર્મપદ છે. તે આ સંસારમાં આપત્તિરૂપ છે." ૧

પ્રવાસી—મહાશય, આ બન્ને કવિતા સર્વદા સ્મરણીય છે અને મેં મારા મનોમંદિરમાં તેને સ્થાપિત કરી રાખી છે. હવે આપ કૃપા કરી આ સાતમી ભૂમિકાના મારા પ્રવાસને સાર્થક કરવા કોઇ ઉત્તમ બોધ આપો.

સમ્યગ્ જ્ઞાન—પ્રવાસી, સાંભળ—એ શયન અને જાગ્રતદશા વિષે તને એક ટુંકું દૃષ્ટાંત કહું. કોઇ એક ગુરૂ પોતાના શિષ્યોને સાથે લઇ વિચરતા હતા. જુદે જુદે સ્થળે વિહાર કરતા કોઈ નગરમાં આવી ચડ્યા. ત્યાં ઉપાશ્રયમાં વાસ કરીને રહ્યા. તેવામાં શિ-

सवैया.

"जब जीव सोवै तब समुझे सुपन सत्य,
वहि झूठ लागे जब जागे निंद खोइके;
जागे कहै यह मेरो तन यह मेरी सॉज ताहू,
झूठ मानत मरणथिति जोइके;
जाने निज मरनि मरनि तब सूझै झूठ,
बूझै जब और अवताररूप होइके;
वाहु अवतारकी दशामें फिरि यहै पेच,
यहि भांति झूठो जग देख्यो हम ढोइके." ॥१॥

હે પ્રિય પ્રવાસી, આ કવિતાનો આશય એવો છે કે, "જ્યારે જીવ શયન દશામાં સુતો હોય, ત્યારે તે સ્વપ્નાને સત્ય કરીને માને છે અને જ્યારે તે જાગે છે ત્યારે તે સ્વપ્નાને જુઠું માને છે. તે જાગ્યા પછી કહે છે કે, આ મારૂં શરીર અહિં છે. અને આ સર્વ સામગ્રી મારી છે, અને જ્યારે તે પોતાની મરણ સ્થિતિનો વિચાર કરે છે ત્યારે તે વર્તમાન શરીર તથા સર્વ સામગ્રીને જુઠી જાણે છે. અને જ્યારે તે પોતાના સ્વરૂપને ઓળખે છે, ત્યારે તે મરણને જુઠું માને છે. એમજ વળી તે બીજો અવતાર લે ત્યારે તે બીજા રૂપે થઇને બીજી વાત જાણે છે. આ પ્રમાણે વારંવાર અવતાર લેવા અને પછી પોતાની સામગ્રી સમજવી અને પછી મરી જવું એવી રીતે સર્વ સંસારનું સ્વરૂપ જોઇને અમે એ સર્વ સંસારને જુઠો જાણીએ છીએ."

શિષ્યોની આ કવિતા સાંભળી ગુરૂએ તેમને ધન્યવાદ આપ્યો હતો. હે પ્રિય પ્રવાસી, એવી રીતે દરેક સુજ્ઞ પ્રાણીએ આ સં-

વસ્તુને જુદી જાણવી જોઈએ. અને જ્ઞાતા પુરૂષની જે ઉત્તમ ક્રિયા છે, તે કરવી જોઈએ.

પ્રવાસી પ્રસન્ન થઈને બોલ્યો—મહાનુભાવ, હવે કૃપા કરી મને જ્ઞાતા પુરૂષની ક્રિયા સંભળાવો. જ્ઞાતા પુરૂષ કેવી ક્રિયા કરે? અને કેવી ક્રિયા કરવાથી જ્ઞાતા પુરૂષ કહેવાય? એ મને સ્પષ્ટ કરી સમજાવો.

સમ્યગ જ્ઞાન—પ્રિય પ્રવાસી, સાંભળ. જ્ઞાતા પુરૂષ વિવેકનું વિજ્ઞાન લઈને પોતાની આત્માની ટેક રાખે છે. પ્રથમ દ્વંદ્વ અવસ્થામાં અને ભ્રમ અવસ્થામાં જે અનેકતા હતી તેને હરી લે છે. મતિ, શ્રુત અને અવધિ—એ જ્ઞાન સ્વરૂપના વિકલ્પને દૂર કરી નિર્વિકલ્પ જ્ઞાન જે કેવળ જ્ઞાન તેને હૃદયમાં ધારણ કરે છે. ઇંદ્રિય જનિત સુખ દુઃખથી વિમુખ થઈ પરમાત્મરૂપ થઈ કર્મની નિર્જરા કરે છે. અર્થાત્ તેને નિર્જરા ઉત્પન્ન થાય છે. પોતાની સહજ સમાધિ સાધીને પરવસ્તુ જે કર્મ પુદ્ગલાદિક તેની ઉપાધિ જે રાગદ્વેષાદિક તેનો ત્યાગ કરી આત્માને આરાધી પરમાત્મપણું પ્રાપ્ત કરે છે. આવી ક્રિયા કરવાથી જ્ઞાતા પુરૂષ જ્ઞાન સમુદ્રમાં મગ્ન થાય છે.

પ્રવાસીએ પુછ્યું, મહાનુભાવ. એ જ્ઞાન સમુદ્ર કેવો છે? તેનું વર્ણન કરી સમજાવો.

સમ્યગ જ્ઞાને કહ્યું, ભદ્ર, સાંભળ. એક વિદ્વાન્ કવિએ જ્ઞાન સમુદ્રનું નીચે પ્રમાણે વર્ણન કરેલું છે:—

सवैया.

" जाके उर अंतर निरंतर अनंत दर्व,
भाव भासि रहे पै सुभाव न टरत है :

निर्मल सौं निर्मल सुजीवन प्रगट जाके,
घटमें अघट रस कौतुक करतु हैं;
जागै मति श्रुत अवधि मनपर्यै केवलसु,
पंचधा तरंगनि उमंग उछरतु हैं;
सो है ज्ञान उदधि उदार महिमा अपार,
निराधार एकमें अनेकता धरतु हैं." ॥१॥

"જેના મધ્ય ભાગમાં અનંત દ્રવ્યપર્યાય ભાસી રહ્યા છે, એવા દ્રવ્યના પર્યાયને જે પ્રાપ્ત થતા નથી. જેનું અતિ નિર્મળ જીવન એટલે જીવિતરૂપ જળ પ્રગટ છે, જેના અંતરમાં (હૃદયમાં) સત્યાર્થનું વેદન છે, તથા કુતૂહલ છે; એટલે રસ કુતૂહલ થયું છે. જેમાં મતિ, શ્રુત, અવધિ, મનઃપર્યાય કેવળ—એ પાંચ જ્ઞાનરૂપ તરંગો ઉછળી રહ્યા છે. એવો જ્ઞાન સમુદ્ર અપાર મહિમાવાળો છે. એને વિષે આ જગતના સર્વ પદાર્થો ભાસી રહેલા છે. એ સમુદ્ર પોતે નિરાધાર અને એક સ્વરૂપ છતાં જ્ઞાનાંશમાં અનેકતાને ધરી રહ્યો છે."

આ પ્રમાણે સમ્યગ્ જ્ઞાનના મુખથી જ્ઞાનરસ સમુદ્રનું વર્ણન સાંભળી—પ્રવાસી અંતર્હૃદયમાં આનંદમય થઈ રહ્યો. તેણે હૃદયથી સમ્યગ્ જ્ઞાનનો આભાર માની જણાવ્યું—હે ભગવન, આપે વર્ણન કરેલા જ્ઞાન સાગરમાં મગ્ન થવાની મારી ઇચ્છા છે, તે આપ પરિપૂર્ણ કરો. અને એ ઇચ્છા પૂર્ણ કરવાને કેવી ક્રિયા કરવી જોઇએ? એ ક્રિયા બતાવો. ગમે તેવી કષ્ટદાયક ક્રિયા હશે તો પણ હું કરી શકીશ.

સમ્યગ્ જ્ઞાને હસીને કહ્યું, ભદ્ર, એમાં ક્રિયાની કાંઈ જરૂર

નથી. જ્ઞાનની આગળ ક્રિયા તદન ગૌણ છે. જ્ઞાન વિના ક્રિયાના કષ્ટો ભોગવનારા પુરૂષોનો બધો શ્રમ વ્યર્થ થાય છે. તેને માટે મને એક કવિના યાદ આવે છે—સાંભળ—

सवैया.

"केई क्रूरकष्ट सहैं तपसों शरीर दहैं,
धूम्रपान करैं अधो मुख व्हैके झूले हैं;
केई महाव्रत गहैं क्रियामें मगन रहैं,
वहैं मुनिभारमें पयारकेसे पूले हैं;
इत्यादिक जीवनको सर्वथा मुकति नांही,
फिरे जगमांहि ज्यों बयारके बघूले हैं;
जिनके हियेमें ज्ञान तिन्हहीको निरवान,
करमके करतार भरममें भूले हैं." ॥१॥

ભાવાર્થ એવો છે કે, " કોઈ અજ્ઞાની ક્રૂર કષ્ટ સહન કરે છે, અને પંચાગ્નિ પ્રમુખ તપ કરીને શરીરને બાળે છે. કોઈ અજ્ઞાની અગ્નિના ધુમાડાનું પાન કરે છે. નીચું મુખ રાખી ઊંચા પગ કરીને ઝુલે છે. કોઈ અજ્ઞાની જૈન લિંગ ગ્રહીને પાંચ મહાવ્રત દ્રવ્યથી ગ્રહણ કરે છે અને ક્રિયામાં મગ્ન રહે છે. એવી રીતે તે મુનિપણાનો ભાર વહે છે, પણ તે પરાળ નામના ઘાસના પૂળાની જેમ નિષ્ફળ થાય છે. કેવળ એવી કષ્ટકારી ક્રિયા કરવાથી મુક્તિ થતી નથી. તેઓ વયારના બઘૂળાની પેઠે ઊંચાનીચા ફર્યા કરે છે પણ એ- કેમેય ઠરી રહેતા નથી. જેઓના હૃદયમાં જ્ઞાનકળા જાગ્રત થઈ હોય તેમનેજ મોક્ષ છે. પણ જેઓ કેવળ ક્રિયાના કરનારા છે, તેઓ

અમને વિવેજ ભુલી રહ્યા છે." હે પ્રવાસી, તે ઉપરથી તારે સા
જવું કે, કેવળ ક્રિયા કરવાથી મોક્ષ મળતો નથી. તેમાં તો જ્ઞાન
નીજ આવશ્યકતા છે. માટે શિવપદને સંપાદન કરવાની ઈચ્
હોય તો નીચેની કવિતા સર્વદા સ્મરણમાં રાખવી:—

दोहो.

" प्रभु समरो पूजो पढो, करो विविध व्यवहार;
मोक्षस्वरूपी आतमा, ज्ञानगम्य निरधार." ॥ १ ॥

" પ્રભુનું સ્મરણ કરો, ભાવથી તેની પૂજા કરો, અને ભાવથી
પઢો—સ્વાધ્યાય કરો—ઇત્યાદિ વ્યવહાર કરો—પણ જે આત્મા છે, તે
તો મોક્ષસ્વરૂપી છે અને તે જ્ઞાનગમ્ય છે, એમ મનમાં નિશ્ચય
રાખજો."

પ્રિય ભાઈ, તું તારા હૃદયમાં નિશ્ચયથી જાણજે કે, જ્ઞાન વિના કદિ પણ મોક્ષ થતો નથી. એક વિદ્વાને લખેલું છે કે, જેમ માણસ કામ વિના ઉદ્યમ કરતો નથી, યોદ્ધા લાજ વિના રણભૂમિમાં ઝુઝતો નથી, દેહ વિના પરમાર્થ થતો નથી, શીળ ધારણ કર્યા વિના સત્ત્વ સાધી શકાતું નથી, નિયમ રાખ્યા શિવાય નિશ્ચયપદ મળતું નથી, પ્રેમ વિના રસની રીતિ જણાતી નથી અને ધ્યાન વિના મનની ગતિ રોકાતી નથી. તેમ જ્ઞાન વિના મુક્તિમાર્ગ સૂઝતો નથી. હે ભદ્રાત્મા, તેથી જ્ઞાન એ દિવ્ય વસ્તુ છે. જ્ઞાનને માટે જૈન વિદ્વાનોએ અનંત આગમ વિસ્તાર્યાં છે. જ્ઞાનના પરમ પ્રભાવથીજ અધ્યાત્મ માર્ગનો પ્રકાશ થાય છે. એ જ્ઞાનના જ્યોતિથી પ્રકાશમાન થયેલા જ્ઞાનીઓની સ્થિતિ અનિર્વચનીય છે. એવા જ્ઞાનજ્યોતિને ધારણ કરનારા મહાત્માઓને માટે એક વિદ્વાન કવિ નીચેની કવિતા ગાય છે.

सवैया.

" ज्ञान उदै जिनके घट अंतर,
ज्योती जगी मति होत न मैली;
बाहिर दृष्टि मिटी जिन्हके हिय,
आतम ध्यान कला विधि फैली;
जे जड चेतन भिन्न लखैं सु,
विवेक लिये परखैं गुन थैली;
ते जगमें परमारथ जानि,
गहैं रुचि मानि अध्यातम शैली." ॥ १ ॥

" જેના હૃદયમાં જ્ઞાનનો ઉદય થવાથી આત્મજ્યોતિ જાગ્રત થઈ છે, તેની બુદ્ધિ ઉજ્જ્વળ થાય છે. મલિન રહેતી નથી. પોતાના બાહ્ય શરીરને આત્મા કરી માને એવી જે બાહ્ય દૃષ્ટિ તે દૂર થઈ જાય છે અને હૃદયમાં આત્મધ્યાનની કળા પ્રગટે છે. પછી તરત યમનિયમાદિક વિધિની ભાવના પ્રસરી જાય છે—જેઓ જડ ને ચૈતનને ભિન્ન ભિન્ન જાણે છે. અને વિવેક વિજ્ઞાનથી પોતાના ગુણની પરીક્ષા કરી લે છે. એવા પુરુષ આ જગતમાં પરમાર્થને જાણી તેનું યથારુચિ ગ્રહણ કરે છે. અને અધ્યાત્મ શૈલીને માન્ય કરી તે પરમાર્થને જાણે છે." પ્રિય પ્રવાસી, આ વાત તારે લક્ષમાં રાખજે [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ભિન્ન. આ [illegible] [illegible] સ્વરૂપ [illegible] [illegible] છે. તે [illegible] વિષે સાંભળ.—

दोहा.

" बहुविधि क्रिया कलेशसों, शिवपद लहै न कोइ
ज्ञानकला परकाशसों, सहज मोक्षपद होइ. ॥ २

ज्ञानकला घट घट बसे, योग युगतिके पार;
निज निज कला उद्योत करि, मुक्त होइ संसार." ॥ ७ ॥

"જે જનમજનની ક્રિયા કરી ક્લેશ કરવો, તેથી મોક્ષ મળતો નથી. પણ જો જ્ઞાનકળાનો પ્રકાશ થાય તો સહજમાં મોક્ષ પદ પ્રાપ્ત થાય છે. ઘટઘટમાં જ્ઞાનકળા વસેલી હોય અને તે મન વચન અને કાયાના યોગની યુક્તિથી પાર રહેલી હોય, તેણે આત્મકળાનો પ્રકાશ થાય છે, તેથી આ સંસારમાંથી સહજ મુક્ત થઈ જવાય છે."

પ્રવાસી આ સંક્ષિપ્ત કવિતા અને તેની વ્યાખ્યા સાંભળી અનુપમ આનંદને અનુભવવા લાગ્યો. તે વખતે તેની દૃષ્ટિમાં એવી જાતનો વિકાશ થયો કે જેથી તે સર્વ જગત્‌ના પદાર્થોને જુદીજ રીતે જોવા લાગ્યો—પ્રવાસીની આવી દૃષ્ટિ જોઈ સમ્યગ્ જ્ઞાને કહ્યું, તારી દૃષ્ટિ અદ્ભુત થઈ ગઈ છે. હું આ વખતે તારી દૃષ્ટિમાં જુદુંજ જોઉં છું. જો આ દૃષ્ટિનો વિકાશ સતત રહેશે તો તારા પ્રવાસની સફળતા થશે.

પ્રવાસીએ સાનંદાશ્ચર્ય થઈ કહ્યું, મહાનુભાવ, આપ મારી દૃષ્ટિની વિલક્ષણતા કહો છો. પણ તેનું કાંઈ જ્ઞાન મારા સમજવામાં આવતું નથી. તથાપિ એટલું તો મને દેખાય છે કે, હું કોઈ વિલક્ષણ સ્થિતિમાં આવી પડ્યો છું. 'હું જાણે જગત્‌ના પદાર્થોને ઓળખતો હું' એવો મને આભાસ થાય છે. તે સાથે મારા હૃદયમાં સર્વ ભૌતિક તથા પુદ્ગલિક પદાર્થો તરફ વૈરાગ્યભાવના પ્રગટ થાય છે—એ શું હશે?

સમ્યગ્ જ્ઞાને ઉમંગથી જણાવ્યું, ભદ્ર, તારામાં અનુભવનો પ્રકાશ થયો છે, અને એ પ્રકાશના પ્રભાવથી તારી જ્ઞાન

પોતાનો નિરોધ થાય છે, તેથી તેના શરીરને કષ્ટ થતું નથી, એવા જ્ઞાન દૃષ્ટિને ધારણ કરનારા ઉત્તમ જે સાધુ હોય છે, તે અપ્રતિ- [illegible] તે સમાધિ ભાવને અનુસાર રહેવાથી કઠિ કર્મના ઉત્કટ રોગે તીવ્ર તે પીડાસહન કરી શકે છે અને અંતે તીવ્ર આનન્દ પામી જાય છે."

ગજ્જન જ્ઞાનનાં આ વચનો સાંભળી પ્રતાપી પોતાને ધન્ય માનવા લાગ્યો, તથાપિ તેનું પોતાનો વિચાર છોડ્યો નહીં. [illegible] ના વચનથી જ જાણ્યું—મહાનુભાવ, અને જે કાંઈ લાભ થયો હોય, તે આપ મહાત્માઓનો પ્રભાવ છે. હવે મારું ઉત્તમ જે રીતે આધ્યાત્મ જ્ઞાનના વિષય ઉપર આવે અને મારો આ નાસ્તિક પ્રવાહ વળી રીતે શુદ્ધ થાય, તેવો મને ઉપદેશ આપો. હવે મારે આપને એટલું પૂછવાનું છે કે, આ જગતમાં પરિગ્રહની બાબત અગત્યની ગણાય છે. તો એ પરિગ્રહનો ત્યાગ જ્ઞાનીએ શી રીતે કરવો? એ વાત મને કૃપાથી જણાવો.

ગજ્જન જ્ઞાને ઉત્તરમાં કહ્યું—પ્રિય પ્રતાપી, પરિગ્રહના બે પ્રકાર છે. સામાન્યરૂપ પરિગ્રહ અને વિશેષરૂપ પરિગ્રહ—એ બંને પરિગ્રહના [illegible] [illegible] કરવો. [illegible] [illegible] તે [illegible] [illegible] સામાન્ય પરિગ્રહનો ત્યાગ કહેવાય છે અને [illegible] [illegible] ઉપર વિવિધ પ્રકારના વિચાર ન કરવા તે વિશેષ પરિગ્રહનો ત્યાગ કહેવાય છે, તેમાં જે જ્ઞાની છે, તેને પરિગ્રહના [illegible] નથી; કારણકે, પરિગ્રહ જ્યાં જ્ઞાનીથી [illegible] [illegible] હોય છે. તેને માટે [illegible] કવિ નીચે પ્રમાણે કહે છે.—

ચોપાઈ.

"[illegible] [illegible] [illegible] मम मुनि, ज्ञानमगन ममता न धरेगे;
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] परिग्रहसें न [illegible]." ॥१॥

" પૂર્વ કર્મના ઉદયથી જે શુભાશુભ રસ ઉપજે તે જ્ઞાની
ાગવે છે, પણ તે રસભોગમાં મમતા જોડતો નથી; માત્ર તે
ાનને વિષેજ મગ્ન રહે છે. પરિગ્રહનો સંયોગ કે વિયોગ થાય ત્યારે
ને હર્ષ કે ખેદ થતો નથી. એવી રીતે મનમાં ઉદાસીનતા રાખ-
ારો જ્ઞાની પરિગ્રહવાળો ગણાતો નથી.

તેવા જ્ઞાનીની નિઃસ્પૃહ દશાનું વર્ણન નીચેની કવિતામાં
ાંધ્યું છે:—

सवैया.

" जे जे मनवांछित विलास भोग जगतमें,
ते ते विनाशिक सब राखे न रहत हैं;
और जे जे भोग अभिलाष चित्त परिणाम,
ते ते विनाशिक धाररूप ह्वै वहत हैं;
एकता न दुहों मांहि तातें वांछा फुरे नांही.
ऐसे भ्रमकारजको मूरख चहत हैं;
संतत रहे सचेत परसों न करे हेत,
यातें ज्ञानवंतको अवंछक कहत हैं. " ॥१॥

" આ જગતમાં જે જે મનવાંછિત ભોગ વિલાસ છે, તે સર્વના
[illegible] છે. તે [illegible] રહેતા નથી. વળી જે જે ભોગના
અભિલાષરૂપ ચિત્તના પરિણામ [illegible] છે. તે તે ચિત્તના પરિણામ
વિનાશવંત [illegible] [illegible] [illegible] અભિલાષ [illegible]
[illegible] નથી. [illegible] પરિણામ [illegible] છે. આવું
[illegible] જ્ઞાનીના [illegible] રહેતી નથી. [illegible]
[illegible]

અમિત મૂર્ખ હોય તેજ ચાહે છે. જે જ્ઞાની છે, તે નિરંતર સાવધાન રહે છે અને તે પરવસ્તુ સાથે હેત કરતો નથી માટે જ્ઞાનીને અવાંછક—નિઃસ્પૃહી કહ્યો છે."

હે મિત્ર પ્રવાસી, જ્ઞાની ભોગ વિલાસમાં કેવી રીતે અલિપ્ત રહે છે? તે વિષે એક દૃષ્ટાંત કહેવાય છે, તે તું સાંભળ—જેમ ધોળા વસ્ત્રને ફટકડી, લોદર તથા હરડાનો પટ આપ્યા વિના મજીઠના લાલ રંગમાં ઘણીવાર રાખે તોપણ તે વસ્ત્ર લાલ થતું નથી. તેનું અંતરંગ ભેદાતું નથી. તેથી તે વસ્ત્રમાં શ્વેતતા રહે છે. તેવી રીતે સમકિતવંત જીવ પરિગ્રહની ભીડમાં રહ્યો હોય, પણ જ્યાંસુધી તેને રાગ, દ્વેષ અને મોહનો પટ લાગ્યો ન હોય, ત્યાંસુધી તેને પરિગ્રહનો બંધ થતો નથી. કારણ કે, તે પૂર્વ કર્મના ભોગની નિર્જરા કરે છે અને નવાં કર્મના બંધ કરતો નથી. તેમજ તે જગતના સુખની યાચના કરતો નથી તથા પોતાના શરીરને જોઈને રાજી થતો નથી.

હે પ્રવાસી, તે ઉપર એક બીજું દૃષ્ટાંત પણ મનન કરવા જેવું છે—તે સાંભળ—જેમ કોઈ દેશનો રહેવાસી ભીલ જંગલમાં જઈને મધપુડાને ગ્રહણ કરે છે, તે વખતે તેની ચારે તરફ મધમાખીઓ લપટાઇ જાય છે, પણ તેના શરીરપર કાંબળી હોવાથી તેને કોઈ મધમાંખનો ડંશ લાગતો નથી. તેવી રીતે સમકિતી જીવ પરમાત્માના વિજ્ઞાનઘન સ્વરૂપને સાધવા જતાં તેને કર્મના ઉદયની ઉપાધિ લાગી રહે છે, પણ તે ઉપાધિ તેને લાગતી નથી, કારણ કે, તે સહજ ગુણ જે જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર—તે રૂપ બખ્તરને પહેરી રાખે છે. તેમજ તે કર્મ નિર્જરાનો ઉત્સાહ મનમાં ધારણ કરે છે; તેથી તે વ્યવહાર માર્ગમાં રહેતા છતાં કોઈ જાતનો ઉદ્વેગ પામતો નથી. કહેવાનો આશય એવો છે કે, સમકિતી જ્ઞાની જીવને વ્યવહારમાં

આ પ્રકાશમાન થયેલો દીપક તે જ્ઞાનદીપક છે. તે દીપક મોહરૂપી મોટા અંધકારને હરે છે. સુમતિ—સારી મતિનો પ્રકાશ કરે છે અને મુક્તિના માર્ગને પ્રગટ કરે છે.

મિત્ર, જો, આ જ્ઞાનદીપકની કેવી ખુબી છે? તેમાં ધૂમાડાનો લેશ નથી અને વાયુનો પ્રવેશ નથી. તેમાં કર્મરૂપી પતંગો પલકમાં ઝંપલાઈને નાશ પામે છે. તેમાં દશા એટલે સ્થિતિ દીપક પક્ષે દશા એટલે વાટનો ભોગ નથી. તેમજ તેમાં સ્નેહ—પ્રેમ અને દીપક પક્ષે તેલનો સંયોગ નથી. તેમ વળી તેમાં તાપ નથી. લાલ રંગ—રાગની લાલાશ નથી. તેમાં તો સમાધિરૂપ જળનો યોગ છે. તેની શિખા સર્વદા અભંગ પણે રહેલી છે. તે શિખા સર્વનો આધાર છે અને પોતે નિરાધારપણે સ્ફુરી રહે છે, અને પુદ્ગલમાં છુપી રીતે રહેલ છે.

પ્રિય પ્રવાસી, જેના હૃદયમાં આ જ્ઞાનદીપક પ્રગટ્યો હોય તેને જે આનંદનો અનુભવ થાય છે, તે અનિર્વચનીય છે. આ દીપકનો યોગ હોય તો જ્ઞાની પરિગ્રહ રાખે તે છતાં પણ પરિગ્રહમાં લિપ્ત થતો નથી. સમ્યગ્ જ્ઞાનના આ વચન સાંભળી પ્રવાસીએ નમ્રતાથી પૂછ્યું—મહાશયવર્ય, મને એક શંકા થઈ છે કે, પરિગ્રહના પદાર્થોનો એવો સ્વભાવ છે કે, તે તેના ધારણ કરનાર ઉપર પોતાની અસર કર્યા વિના રહેતા નથી. તે છતાં આપ કહો છો કે, આ જ્ઞાનદીપકના પ્રભાવથી તે અસર થતી નથી. તેનું શું કારણ છે? તે આપ દૃષ્ટાંત આપી સમજાવો.

સમ્યગ્ જ્ઞાને ઉત્સાહથી કહ્યું, પ્રિય ભાઈ, તે શંકા દૂર કરવાને એકજ દૃષ્ટાંતની જરૂર છે. સાંભળ—કોઈ જળાશયમાં શંખ થાય છે, તે બે ઇંદ્રિય જીવ છે. તે સ્વરૂપમાં ઉજ્વળ હોય છે. તે બે ઇંદ્રિય જીવ ગમે તેટલી માટી ખાય છે, તેમ છતાં માટીનો રંગ

તેનામાં પ્રસરી શકતો નથી. તે સર્વદા ઉજ્વળજ રહે છે.- તેવી રીતે જ્ઞાની મનુષ્યને જાત જાતના પરિગ્રહનો અને ભોગનો યોગ થાય છે અને તે ભોગવે પણ છે, છતાં તેનામાં અજ્ઞાનતા આવતી નથી. અને જ્ઞાનની કળા વધતી જાય છે. ભ્રમદશા શૂન્ય થાય છે અને સાંસારિક સ્થિતિ ઓછી થાય છે.

પ્રવાસી—મહાશય, હવે મારા સમજવામાં યથાર્થ રીતે આવ્યું છે. આપે આપેલાં દ્રષ્ટાંતથી મારી શંકા નિરસ્ત થઈ ગઇ છે. હવે બીજો કોઇ ઉપયોગી ઉપદેશ આપો તો મને તેથી મહાન્ લાભ પ્રાપ્ત થાય.

સમ્યગ્ જ્ઞાન—પ્રેમી પુરૂષ, સાંભળ—તે વિષે સ્યાદ્વાદનું સ્વરૂપ ધરાવી તને સમજાવું.—જ્યાંસુધી જ્ઞાનનો ઉદ્યોત છે, ત્યાંસુધી બંધ થતો નથી. જ્યારે મિથ્યાત્વનો યોગ હોય ત્યારેજ બંધ થાય છે. આવો સિદ્ધાંત સાંભળી કોઇ એકાંતવાદીએ કહ્યું, અરે જીવ, તું વિષય ભોગ સેવે છે અને મન, વચન, તથા કાયાના યોગથી જે ક્રિયા છે, તેને તો તેં છોડી દીધી છે, તેથી તારૂં શું વળવાનું છે? તે એકાંતવાદીને અનેકાંતવાદીએ જવાબ આપ્યો કે, હું સમકિતવંત છું. અનેકાંત–સ્યાદ્વાદ મતને માનનારો છું, તેથી મારો નિર્મળ સિદ્ધાંત તારા સમજવામાં આવ્યો નથી. તારો એકાંત મત પરમાત્માનો દ્રોહી છે, માટે તે મત છોડી દે અને વિષયથી વિમુખ થઈ અનુભવ દશામાં ગુણ શ્રેણીને ધારણ કરી મોક્ષના સુખને પ્રાપ્ત કરવાની બુદ્ધિ કર. આ વાત તેના કહેવાથી તેણે સ્યાદ્વાદ મતને સ્વીકાર્યો હતો.

હે પ્રવાસી, વળી જૈન સિદ્ધાંતમાં એક જાણવા જેવી વાત દર્શાવી છે. જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય–એ બંને દિવ્ય નેત્રો છે તે બંને સહચારી થઈને રહે છે. જેના ઘટને વિષે જ્ઞાનકળા જાગી છે, તે સહજે વૈરાગી રહે

છે. જ્ઞાની કદિ પણ વિષય સુખમાં મગ્ન રહેતો નથી. જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય બન્ને મળીને મોક્ષને સાધે છે. મોક્ષના મહા માર્ગમાં મુસાફરી કરવી હોય તો જ્ઞાન તથા વૈરાગ્ય રૂપી બે ચક્રની ગાડીમાં બેસવું જોઈએ. હે ભદ્ર, વળી મૂઢ પુરૂષ કર્મનો કર્ત્તા બને છે, કારણ કે, તે ક્રિયાના ફળનો અભિલાષ ધરે છે અને ફળ તરફ જોઈ રહે છે અને જે જ્ઞાની હોય તે ક્રિયા કરે પણ ફળની અભિલાષા રાખતો નથી, તેથી જ્ઞાનીને કર્મનો લેપ લાગતો નથી. પણ તેને ઉલટી બમણી નિર્જરા થાય છે. હે ભદ્ર, જેમ રેશમનો કીડો પોતાના શરીરના પ્રેમથી પોતાની લાળથી પોતેજ બંધાય છે, તેમ મૂઢ જીવ કર્મને વિષે બંધાઇ રહે છે. અને જ્ઞાની કર્મ અને આત્માના સ્વરૂપને ઓળખી કર્મના જાળમાં બંધાતો નથી.

પ્રવાસીએ વચમાં પ્રશ્ન કર્યો—મહાનુભાવ, કદિ જ્ઞાની જીવને દુઃખ ઉપજે તો તેના હૃદયમાં દુઃખની અસર થાય કે નહીં?

સમ્યગ્જ્ઞાને ઉલટથી ઉત્તર આપ્યો. ભદ્ર, જ્ઞાની જીવ પૂર્વના શુભ કર્મના ઉદયથી સુખ ભોગવે તોપણ તેમાં ઉદાસ રહે છે અને અશાતા વેદનીય કર્મના ઉદયથી દુઃખ ઉપજે તથાપિ તે વિલાપ કરતો નથી. અરતિનો વિભાગ કરે નહીં અને અંતરમાં ચિંતા રાખે નહીં, પણ તે શરીરના સંતાપને સહન કરે છે. જે ધર્મવીરની પાસે આત્મજ્ઞાનની સામગ્રી છે; તે ક્રિયા કરે પણ ફળની ઇચ્છા રાખતો નથી. તેવો પુરૂષ ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાની કહેવાય છે, તેવો જ્ઞાની કર્મ કરે તોપણ તેને કર્મનો કર્ત્તા કોણ કહી શકે?

પ્રવાસી પ્રસન્ન થઇને બોલ્યો—મહાનુભાવ, વાંહ! ધન્ય છે એવા જ્ઞાની નરને. હવે કૃપા કરી તેવા જ્ઞાનીના સ્વભાવની વ્યવસ્થા કહી સંભળાવો.

ભય, ચોર તથા શત્રુનો ભય તે અનગુપ્ત ભય, અને 'અણચિંતવ્યું' શું થશે? એવો જે ભય તે અકસ્માત ભય કહેવાય છે.

પ્રવાસી પ્રસન્ન થઈને બોલ્યો—વાહ! મહાત્મન્ વાહ! એ સાતનું વિવેચન સાંભળી મને ઘણો બોધ પ્રાપ્ત થયો છે. તથાપિ મારૂં હૃદય તે વિષેની જિજ્ઞાસાથી આતુર થાય છે.

સમ્યગ જ્ઞાન—ભદ્ર, શી જિજ્ઞાસા થાય છે? તે જણાવ.

પ્રવાસી—આપે જે સાત પ્રકારના ભય કહ્યા, તે સાંભળી મારૂં હૃદય કંપાયમાન થાય છે. હવે એ દરેક ભયમાંથી મુક્ત થવાનો શો ઉપાય હશે? તેને માટે મને ભારે જિજ્ઞાસા ઉત્પન્ન થઈ છે.

સમ્યગ જ્ઞાન—પ્રિયમિત્ર, તે દરેક ભય નિવારણ કરવાના ઉપાયરૂપ દરેકના એક એક મંત્ર છે.

પ્રવાસી—મહાનુભાવ, કૃપા કરી તે દરેક ભયના મંત્ર મને સમજાવો.

સમ્યગ જ્ઞાન—તે દરેક મંત્ર કવિતારૂપે છે. હું તને તે કવિ- [illegible]

સમ્યગ્ દર્શન—પ્રવાસી, સાંભળ.

વેદના એ શબ્દનો અર્થ સમજવું જોઇએ છે. વેદનારો એટલે અનુભવનારો તે જીવ છે, જ્ઞાની જીવ જ્યારે વેદનાવાળો થાય ત્યારે તે વિચારે છે કે, "જીવનો જ્ઞાનરૂપ ચેતન તો અભંગરૂપ છે. તેનો નાશ થતો નથી અને કર્મવેદના તે મારી નથી, તેને માટે શા માટે અફસોસ કરવો જોઇએ ? એ કર્મરૂપ વેદનાના બે પ્રકાર છે. એક સુખમય વેદના અને બીજી દુઃખમય વેદના. એ બન્ને વેદના પુદ્ગલના વિકાર છે. અને તે પુદ્ગલાકાર છે. તેથી તેની બાધા અંતરંગ નથી. ફક્ત બાહ્યરૂપ છે. આવો વિચાર કરનારા સદા જ્ઞાની પુરૂષને વેદનાનો ભય લાગતો નથી.

પ્રવાસી—મહાનુભાવ, આપના વચન યથાર્થ છે. એવા શુભવિચાર કરનારા વિવેકી પુરૂષને વેદનાનો ભય લેશમાત્ર પણ લાગતો ન હોઇએ. હવે અકસ્માત ભય શી રીતે દૂર થાય ? તે વાત કૃપા કરી કહેશો.

સમ્યગ દર્શન—ભદ્ર, જ્ઞાની પુરૂષ અકસ્માત ભય દૂર કરવાને આ પ્રમાણે વિચારે છે. "આ જગત્માં આત્મદ્રવ્યના શિવાય બીજું કોઇ મનાવાનું દ્રવ્ય નથી. વળી કાળને વિષે તે દ્રવ્યનો વિનાશ થતો નથી. આવું નિશ્ચયનયથી જાણેલું અક્ષર સ્વરૂપ જે મારૂં આત્મદ્રવ્ય છે. તેને કોઇની સહાયની અપેક્ષા નથી. તેનો કોઇ નાશ નથી તેમ તેનો બીજો કોઇ આધાર નથી." આવો શુભવિચાર [illegible] અકસ્માત ભય [illegible] જ્ઞાની [illegible] અકસ્માત ભયથી [illegible]

પ્રવાસી [illegible]

મહોપકારી મહાશય, મારા આ તત્ત્વભૂમિના પ્રવાસમાં આપનો પ્રસંગ મને વિશેષ લાભકારી થયો છે, અને તે લાભકારી થાય તેમાં પણ આશ્ચર્ય નથી, કારણ કે, જેને આપનું સ્વરૂપ (સમ્યગ્ જ્ઞાન) પ્રાપ્ત થાય, તેવા જ્ઞાનીને પછી શી ન્યૂનતા રહે? પ્રાચીન કાળથી જૈન તીર્થંકરો, ગણધરો, અને બીજા સૂરિવરો આપની ઉપાસના કરવા માટે યાવજ્જીવ સુધી ભગીરથ પ્રયત્ન કરતા હતા. ભારતવર્ષની જૈન અવિભક્ત સમ્યગ્ જ્ઞાનને માટે સર્વદા ઉત્સુક છે. આપના જેવા મહાત્માના દર્શન થવાથી હું મારા આત્માને પુણ્યનો પ્રભાવક અને ભાગ્યનો નિધાન સમજું છું.

સમ્યગ્ જ્ઞાને અંતમાં આનંદ લાવી જણાવ્યું, ભદ્ર, હવે આ સાતમી ભૂમિકાના પ્રવાસમાં તને જે લાભ મળવો જોઈએ. તે મળી ચૂક્યો છે. હવે આ જ્ઞાનદીપકનાં દર્શન કરી તારા આત્માને આનંદિત [illegible].

[illegible] પ્રવાસની વાર્તાલાપ કરતા હતા. [illegible] તેની [illegible] [illegible] [illegible] હતું. [illegible]

[illegible] —

[illegible]

जो [illegible]
[illegible]
जो [illegible]
जो [illegible]

માફક પ્રસરી રહી છે. તે ચેતના પરમાત્માની કળાના પ્રકાશમાં તથા મોહવિલાસમાં—બન્ને તરફ ગુપચુપ રહેલી છે. એ ચેતના બે તરફ પ્રવેશ કરે છે, એ વાત બુદ્ધિથી ગ્રાહ્ય થાય છે, વચનથી ગ્રાહ્ય થતી નથી. જેમ જળના તરંગ જળમાં ગુપ્ત છે તેમ ચેતના બન્ને તરફ ગુપ્ત છે."

આ પ્રમાણે સ્વતઃ વ્યાખ્યાન કરી પ્રવાસી તે બન્ને શક્તિઓની સામે ઉભો રહ્યો: ત્યાં જ્ઞાન ચેતનાએ હાસ્ય કરીને કહ્યું, ભદ્ર, તારી બુદ્ધિની નિર્મળતા જોઇ અમારૂં હૃદય સંતુષ્ટ થાય છે. આ આઠમી ભૂમિકા તારા હૃદયના અનર્ડારને ઉઘાડશે. આ સ્થળે સર્વ પ્રાણીઓને બંધન કરનાર બંધ તત્ત્વનું વિવેચન થશે, તે તું તારા હૃદયમાં સ્થાપિત કરજે.

જ્ઞાન ચેતનાનાં આવાં વચન સાંભળી પ્રવાસીએ પ્રશ્ન કર્યો, મહાદેવી, આપ કૃપા કરી બંધતત્ત્વને વિવેચન કરી સમજાવો. બંધતત્ત્વને સમજવા માટેજ આ ભૂમિમાં મારો પ્રવાસ છે.

જ્ઞાન ચેતનાએ કહ્યું, પ્રિય પ્રવાસી, ત્યારે બંધનું સ્વરૂપ સાંભળ. જીવને રાગ, દ્વેષ અને મોહથી અશુદ્ધ ઉપયોગવડે બંધ થાય છે. એ વાત મુખ્ય યાદ રાખવાની છે. તે શિવાય બીજી રીતે જીવને બંધ થતો નથી. જો કોઇ એમ કહે કે, કર્મ જાલવર્ગણાથી જીવને બંધ થાય છે, તો તે વાત ખોટી છે. કર્મની વર્ગણાઓ જીવના બંધનો હેતુ નથી, તેમજ મન, વચન અને કાયાના યોગથી પણ જીવને બંધ થતો નથી. ચેતન અચેતનની હિંસાથી પણ જીવને બંધ થતો નથી, અને પચેંદ્રિયના વિષયોથી પણ જીવને બંધ થતો નથી. તેમાં વળી સિદ્ધના જીવ તો કર્મ વર્ગણાથી બંધાતા નથી એ વાત તો સિદ્ધાંતમાં જણાવી છે, અને જે જિનેશ્વર દેવ છે, તે ત્રણે યોગમાં બંધરહિત છે. જે સાધુઓ

हिंसा करे छे, ने अनाभोगवडे हिंसा करे छे, माटे तेओने पण अबंध छे. ज्ञानी पुरुष विषय भोगवे छे, छतां पण अबंध छे. ते विषे श्रेष्ठ अनुभवी ज्ञानी कवि नीचेनी कविता गाय छे:—

सवैया.

" कर्मजाल वर्गनाको वास लोकाकाशमांहि,
मन वच कायाको निवासगति आउमें;
चेतन अचेतनकी हिंसा वसे पुग्गलमें,
विषय भोग वरते उदेके उरझाउमें;
रागादिक शुद्धता अशुद्धता है अलखकी,
यहै उपादान हेतु बंधके बढाउमें;
याहि ते विचच्छन अबंध कह्यो तिहुंकाल,
रागदोष मोहनाहि सम्यक सुभाउमें." ॥ १ ॥

[illegible]

અશુદ્ધતા છે. અને એજ અશુદ્ધતા બંધને વધારે છે, તેથીજ જિનભગવાન પુરૂષે આત્માને ત્રણેકાળ અબંધ કહ્યો છે; કારણકે, તેને સમ્યગ્ સ્વભાવમાં રાગ, દ્વેષ અને મોહ નથી."

હે મુસાફર, વળી અહીં એક બીજી વાત સમજવાની છે. જીવાત્માને કર્મ જાળથી, યોગથી, હિંસાથી અને ભોગથી બંધ થતો નથી, તથાપિ જ્ઞાતા જીવે ઉદ્યમી થવું જોઇએ. કારણકે, જ્ઞાતા જીવ જ્ઞાનને વિષે દૃષ્ટિ પણ આપે છે અને વિષય ભોગમાં પણ પ્રીતિ રાખે છે. આ બન્ને ક્રિયા એક આત્માને વિષેજ સ્થાન કરે છે, પણ તે જ્ઞાનીને માટેજ છે. અજ્ઞાનીને માટે નથી. કારણકે, જ્ઞાની સંઘયણ પ્રમુખ કર્મના ઉદય બળથી યથાયોગ્ય ક્રિયામાં ઉદ્યમી થાય તે છતાં તેના ફળની ઇચ્છા રાખતો નથી. માટે જ્ઞાતા જીવ સર્વદા ઉદ્યમી રહે, તે પ્રશંસનીય છે. આળસ્ય અને નિરૂદ્યમ—એ મિથ્યાત્વની ભૂમિકા છે. જે મિથ્યાત્વની ભૂમિકામાં જીવ મોહ નિદ્રાનો શયન દશામાં રહે છે, તે પોતાના સ્વરૂપને સંભારતો નથી.

પ્રિય પ્રવાસી, આ પ્રસંગે તારે યાદ રાખવું કે, કર્મનો ઉદય જેવો બળવાન છે, તેવું કોઈ બળવાન્ નથી. જે કાળે જેને જેવો ઉદય થાય, તે કાળે તે જીવ તે સ્વરૂપમાં રહે છે. તે ઉદય જીવની શક્તિને વિનષ્ટ કરી પોતાની શક્તિને પ્રગટ કરે છે; માટે કર્મોદય અતિશય બળવાન ગણાય છે. તે ઉપર એક અસરકારક દૃષ્ટાંત છે, તે એક ચિત્તે સાંભળ.

જેમ કોઇ બળવાન્ હાથી કાદવના કુંડમાં પડ્યો હોય તે તેમાંથી નીકળવાને ઉદ્યમ કરે છે, પણ તે નીકળી શકતો નથી. જેમ મત્સ્ય લોહના કાંટાની અણીમાં ભરાયો હોય તે તેમાંથી છુટો થઈ શકતો નથી અને મત્સ્યનું ચેતન નાશ પામી જાય છે. જેમ કોઈ માણસ તાપજ્વર તથા મગજના દરદથી હેરાન થતો હોય, તે પથારીમાં પડ્યો રહે અને તેમાંથી ઉઠવાના અનેક ઉપાય કરે છે, પણ તે ઉઠવાને શક્તિ-

હે માન્યમુસાફર—તેને માટે એક સ્વાનુભવી વિદ્વાન્‌નીચેની કવિતા વર્ણવે છે— તે સાંભળજે:—

सवैया.

" धर्मको साधन जु वस्तुको सुभाव साधै,
अरथको साधन विलेछ दरवमें ;
यहै काम साधना जु संग है निराशपद,
सहज स्वरूप मोक्ष शुद्धता प्रगटमें ;
अंतर सुदृष्टिसों निरंतर विलोकै बुध,
धरम अर्थ काम मोक्ष निजघटमें ;
साधन आराधनको सौंज रहै जाके संग,
भूलो फिरै मूरख मिथ्यातकी अलटमें." ॥ १ ॥

"વસ્તુના સ્વભાવને સાધવો—એ ધર્મનું સાધન છે. પરદ્રવ્યને જુદાં જુદાં જાણવા તે અર્થ કહેવાય છે. જે નિસ્પૃહ દશામાં રહેવું, તે કામ છે અને પોતાના સહજ સ્વરૂપની શુદ્ધતાને પ્રગટ કરવી તે મોક્ષ છે. એવી રીતે જ્ઞાની પુરૂષ જ્ઞાનદૃષ્ટિથી ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ પુરૂષાર્થના ચારે અંગને પોતાના ઘરમાં દેખે છે. આ ચારે પુરૂષાર્થ સાધવાની સામગ્રી છતાં પણ મૂર્ખ જીવો મિથ્યાત્વની અટળમાં ભુલ્યા ફરે છે."

જ્ઞાનચેતનાના આ વચનો સાંભળી પ્રવાસીનું હૃદય અત્યંત સંતુષ્ટ થઈ ગયું. તેણે સાનંદ વદને જણાવ્યું, માતા, આપે કરેલા ખુલાસાથી મારા તાપિત હૃદયને અતિ શાંતિ પ્રાપ્ત થઈ છે. તેમજ મારા શંકિત હૃદયને સંપૂર્ણ નિઃશંકતા સંપાદન થઈ છે. તથાપિ મારા શંકાશીલ

सोरुसौ सुवरन जानै चीरुसौ वसन मानै,
ऐसी जाकी रीति ताहि वंदत बनारसी." ॥ १ ॥

"જે પોતાના હૃદયમાં સુવર્ણને કાદવ સરખું માને છે, રાજ્યપદને તુચ્છ જાણે છે, મૈત્રીને મરણ જેવી ગણે છે, વડાઈને લીંપવાની ગાર જેવી માને છે, રસાયણ પ્રમુખ કીમીયાની ક્રિયાને ઝેર જેવી ગણે છે, મંત્રશક્તિ—કરામતને અનર્થ માને છે, પુદ્ગલની છબીને રાખ જેવી સમજે છે, આ સાધારૂપ જગત્ના વિલાસને જાળ જેવો ગણે છે, ગૃહ-વાસને તીરના ભાલા સમાન સમજે છે, કુટુંબ કાર્યોને કાલના જેવા ગણે છે, લોકની લાજને મોઢાની લાળ જેવી માને છે, સુયશને નાકના મેલના જેવું ગણે છે અને ભાગ્યના ઉદયને વિષ્ટા સમાન લેખે છે. એવા ઉત્તમ પુરૂષોને કવિ વંદના કરે છે." હે પ્રવાસી, બીજા મધ્યમ પ્રકારના પુરૂષને માટે એજ કવિ દર્શાવે છે કે, મધ્યમ પુરૂષ ઉપરથી કઠોર અને અંતરમાં કોમળ હોવાથી બીજાના સહવાસનો રંગ તેને જલદી લાગે છે. પણ છેવટે તે પોતાના સ્વરૂપને ઓળખી શકે છે. જેમ કોઈ પુરૂષ બીજા પુરૂષને કાંઈ જડીબુટી ખવરાવે એટલે તે તેનો ચેલો થઈ તેને આધીન રહે છે અને તેના જેવા અકાર્ય કરવામાં સામિલ થાય છે. પણ જ્યારે તે જડીબુટીની અસર તેના હૃદયમાંથી નીકળી જાય છે, ત્યારે પાછો તે શુદ્ધિમાં આવે છે. [illegible] તે તેવા કુત્સિત માણ-સને ઓળખી લે છે અને પાછો તે પોતાના શુદ્ધ માર્ગમાં આવી ચડે છે. [illegible] અનાદિ કાળના [illegible] છે અને આ [illegible] તેના વિશ્રામ [illegible] નથી. [illegible] હે પ્રિય પ્રવાસી, [illegible]

પ્રાયે કરીને પ્રથમ મિથ્યાત્વનુંજ વર્ણન આવ્યા કરશે. વળી આ વખતે મને મિથ્યાદૃષ્ટિ પુરૂષની અહંબુદ્ધિનું સ્વરૂપ સ્મરણમાં આવે છે.

પ્રવાસી—તો કૃપા કરી મને સમજાવો.

જ્ઞાનચેતના—ભદ્ર, મિથ્યા દૃષ્ટિ પુરૂષની અહંબુદ્ધિને માટે જૈનાગમ વિવિધ પ્રકારે કહે છે, પણ એક અનુભવી કવિ નીચેની કવિતા ગાય છે, ને સર્વદા સ્મરણીય છે—

चोपाइ.

"मैं करता मैं कीन्ही कैसी,
अब यों करों कहों जो ऐसी;
ए विपरीत भाव है जामें.
सो वरते मिथ्यात दशामें." ॥ १ ॥

"હું કર્તા છું. આ વર્તમાનકાળમાં કેવી વાત કરૂં છું, ભવિષ્યકાળમાં જેવી કહીશ તેવી કરીશ. એવી અહંબુદ્ધિ તે વિપરીત ભાવ છે અને એ ભાવ મિથ્યાત્વ દશાના છે."

હે ભદ્ર, એ મિથ્યાત્વ દશાવાળાઓને આખરે શું થાય છે? તેને માટે તેજ કવિએ એક સંક્ષિપ્ત કવિતા કહી છે.

दोहा.

"अहंबुद्धि मिथ्या दशा, धरै सु मिथ्यावंत;
विकल भयो संसारमें, करै विलाप अनंत." ॥१॥

" ઉપર કહેલી અહંબુદ્ધિ તેજ મિથ્યાત્વ દશા છે અને એ મિ-

ઘણું વિસ્તારથી લખેલું છે. તેઓએ એવો નિશ્ચય કરેલો છે કે, શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ જાણ્યા વિના સમ્યગ્ જ્ઞાન પ્રગટ થતું નથી: માટે દરેક મુમુક્ષુ જનોએ અવશ્ય આત્મસ્વરૂપ જાણવું જોઇએ. તે આત્માની શુદ્ધ ચાલ શું છે? તેને માટે એક પ્રખ્યાત જૈન કવિ લખે છે કે:—

सवैया.

"जो जगकी करनी सब ठानत,
जो जग जानत जोवत जोई;
देह प्रमान पै देहसु दूसरो,
देह अचेतन चेतन सोई;
देह धरे प्रभु देह सुं भिन्न,
रहे परछन्न लखे नहि कोई;
लच्छन वेदि विचच्छन बूझत,
अच्छनिसों परतच्छ न होई." [illegible]

[illegible]

જ્ઞાન અધિકારીને સમજવી સુગમ પડે તેવી છે, તે છતાં ત
ઇચ્છા હોય તો તેની ભાષારૂપ વ્યાખ્યા કહી સંભળાવું.

પ્રવાસી—હે જગદ્ધિતકારિણી, આપ કૃપા કરી વ્યાખ્યા
સંભળાવો—જેથી મારી ઉપર મોટો ઉપકાર થશે.

પછી કર્મચેતનાએ નીચે પ્રમાણે તેની વ્યાખ્યા કહેવા માંડ

“આ દેહ અચેતન છે, તે જરારૂપ પ્રેતની ગુફા જેવો
તે રૂધિર તથા વીર્યથી ભરેલો છે, તે મળરૂપ પેતરનો ક્ય
છે. તે રોગની પેઠ છે, આત્માને છુપાવાને ઓર છે અને ઉ
ધિનો મોટા મેલારૂપ છે, એવા દેહને વિષે સમાધિ રહેતી ન
અરે જીવ, એ દેહ સુખનો નાશ કરે છે, તે છતાં તને એ પ્યા
લાગે છે. પણ તને માલુમ નથી કે, એ દેહ તારો નથી. છ
એ તારો ત્યાગ કરશે.”

વળી તેને માટે એક વિદ્વાન્ જૈન કવિ છટાદાર કવિતામાં કહે છે:

सवैया.

“रेत कीसी गढी किधौं मढि है मसान केसी.
अंदर अंधेरी जैसी कंदरा है सैलकी;
ऊपरकी चमक दमक पट भूखनकी,
धोखे लागे भली जैसी कली है कनेलकी;
औगुनकी औंडी महा भौंडी मोहकी कनौंडी,
मायाकी मसूरति है मूरति है मैलकी;
ऐसी देह याहिके सनेह याकी संगतिसों,
ह्वै रही हमारी मति कोल्हू कैसे बैलकी.” ॥ १ ॥

દેહ કાગળની પડીની જેમ થોડા ધક્કા લાગવાથી ફુટી જાય છે અને જુની મેલી ચાદરની જેમ ઠોકરાથી ફાટી જાય છે—એવા એ દેહ ઉપર મૂઢ લોક મમતાથી મિથ્યા વાણી કહે છે અને તેને મમતાથી પિછાને છે. સુખને હાનિ કરનાર એ દેહના સ્નેહથી તથા સંગથી અમારી બુદ્ધિ શેલડી પીલવાના કોલ્હુના બળદની ગતિના જેવી થઇ ગઇ છે."

આ કવિતા સાંભળી પ્રવાસી આશ્ચર્યમગ્ન થઇ ગયો. તેની નિર્મળ મનોવૃત્તિમાં વૈરાગ્ય ભાવના પ્રગટ થઇ આવી. તેણે દેહને માટે હૃદયમાં વિચાર કરવા માંડ્યો—"હે આત્મા, આવા મલિન દેહનો મોહ રાખીશ નહીં. તારા હૃદયની સાથે એ દેહની મમતાની દૃઢ સાંકળ બાંધીશ નહીં. આખરે એ મલિન દેહ પણ તારો નથી, તારા જીવાત્માનો જ્યારે તેનાથી ભિન્ન ભાવ થશે ત્યારે તને એના સ્વરૂપનું ભાન થશે." આટલું વિચારી પ્રવાસીએ કર્મચેતનાને પ્રશ્ન કર્યો.

પ્રવાસી—દેવી, તમે શેલડીના પીલવાના કોલ્હુના બળદનું જે દૃષ્ટાંત આપ્યું, તેનું શું કારણ છે? તે મને સમજાવો.

કર્મચેતના—પ્રિય ભાઇ, એ દૃષ્ટાંત વિષે કોઇ જૈન કવિએ ખાસ કવિતા કરેલી છે, તે સાંભળ:—

सवैया.

" पाटी बंधे लोचनमों संकुचे दबोचनिमों,
कोचनिको सोचमो नि वेदे खेद तनको;
धाइबोही धंधा अरु कंधामाहि लग्यो जोत,
वार वार आरम हे कायर हे मनको;

રાશિથી [illegible] નંધેલા અને કર્મની અણી ઉપર રહેલા [illegible] [illegible] અસ્થિર છે. આવા દેહ ઉપર મમતા રાખનારા અને [illegible] પ્રાણીઓ મરજીના ઉંદરની જેમ નાથી [illegible] નથી થતા. હે પ્રવાસી, એ ભાવાર્થને સૂચવનારું એક [illegible] [illegible] ગાયા કરે છે અને તેથી તે [illegible] [illegible] રાખે છે.

[illegible]— [illegible] પદ મને કૃપા કરી સંભળાવો.

[illegible] ચેતના [illegible] સ્વામી, એનો ભાવાર્થ તો મેં તને [illegible] [illegible] મરજીના ઉંદરનું દૃષ્ટાંત આપ્યું હતું, [illegible] [illegible] છે. [illegible] તારી ઇચ્છા હોય [illegible] [illegible] પદ હું કહી સંભળાવું [illegible] [illegible] સાંભળજે.

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

" जाते विषय कषायमें, फेरि सुमनकी पानि;
शुद्धातम अनुभौ विषै, कीजे अविचल आनि." ॥ ७ ॥

જો મન વિષય કષાય રૂપ રાગ દ્વેષમાં વર્તતુ હોય તો તે [illegible] અને તે એ રાગ દ્વેષને છોડી ધ્યાન વિચારથી તેને રોકવું [illegible] મન [illegible] સ્થિર કરવું. તેથી મનની ચંચળતાને વિષય ક[illegible] રોકીને શુદ્ધાત્માના અનુભવમાં લગાડી દેવાથી તે મન [illegible] થઈ જાય.

[illegible] ચંચળ મનને નિશ્ચળ સ્થિર કરવાને આત્મ [illegible] વિચાર કરવા, એ મુખ્ય ઉપાય છે અને તે આત્મ વિચાર [illegible] તેને માટે એક વિદ્વાન કવિ નીચે પ્રમાણે કહે છે.

सवैया.

अवर्ण अमूरति अरूपी अविनाशी अज,
निराधार निगम निरंजन निरंद है;
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]

વૃત્તિવાળા મનને વશ કરવાનો ઉત્તમ ઉપાય જાણી મારા હૃદયમાં ભારે હીંમત આવી છે. આ સંસારરૂપ ગહન સાગરનો પાર પામવામાં મને મોટી સહાય મળી છે. મહેશ્વરી, આપના સમાગમનું મોટું ફળ મને પ્રાપ્ત થયું છે. હવે મહાનુભાવ કર્મચેતનાએ મૂકેલા વિષયોમાંથી જે અવશિષ્ટ વિષયો રહેલા છે, તેનો બોધ આપી મારી અંતરંગ આત્માને ગ્રહણ કરો. હું આપના ઉપકારથી આશાંત થયો છું.

જ્ઞાનચેતના બોલી—ભદ્ર, પ્રયત્ન કર. હવે તે અવશિષ્ટ વિષયોનું વિવેચન કરી બતાવું છું. પ્રથમ તો દરેક આત્માએ જ્ઞાતા જીવનું સ્વરૂપ જાણવું જોઈએ. અને તે પછી જ્ઞાતા જીવની ક્રિયા જાણવી જોઈએ. જ્ઞાતા જીવ કેવા હોય? અને તેવા જીવને શા લાભ થાય? તેને માટે નીચેની કવિતા સ્મરણમાં રાખવાની છે.

चोपाई.

"इह विधिवस्तु व्यवस्था जाने,
रागादिक निजरूप न माने।
तातें ज्ञानवंत जगमांही,
कर्म बंधको कर्ता नांही." ॥ १ ॥

[illegible] અને [illegible] હરી જ્ઞાનવંત [illegible] કર્મ[illegible] નથી. [illegible] કરી શકતા નથી."

[illegible] ક્રિયા કરી [illegible]? તેને માટે [illegible] નીચેની [illegible] છે.

તું મારો પ્રવાસ આગળ ચલાવજે. આ ભૂમિકામાં સુમતિના વિલાસ વિના આગળ પ્રયાણ થઈ શકતું નથી.

પ્રવાસી—મહારાજ, કૃપા કરી સુમતિનો વિલાસ સંભળાવો.

જ્ઞાનવિલાસ—સાવધાન થઈને સાંભળ. સુમતિનો વિલાસ સર્વમાં ઉત્કૃષ્ટ છે. તે ધર્મરૂપ કૃપને ધારણ કરે છે, કર્મરૂપ મળને હરે છે, મન, વચન અને કાયાના યોગને ક્રિયામાં સમર્પણ કરે છે. તે છળના સ્વાદ વિના શીતળ ભોજન કરે છે. અપરિમિત જ્ઞાનાદિ ધન [illegible] કરે છે, ઉત્તમ ગુણ સ્વરૂપને જાણે છે, મિથ્યા વરૂપ નગરને દહન કરે છે, અંતરમાં ગુરૂ વાક્યને ગ્રહણ કરે છે, હૃદયના વિષયના શત્રુ છે, જગતને હિતકારી થાય છે, અને મોક્ષ નગરને માર્ગ છે.

ભદ્ર, આવા સુમતિના વિલાસ ગ્રહણ કરી પછી [illegible] [illegible] નગરને પ્રયાણ કરજે એ નગરનું સ્વરૂપ જાણી [illegible] [illegible] [illegible]

પ્રવાસી— [illegible]

જ્ઞાન વિલાસ— [illegible]

પ્રવાસી— [illegible] નથી?

જ્ઞાન વિલાસ— [illegible] નથી. [illegible]

પ્રવાસી— [illegible]

તું માટે પ્રયાણ આગળ ચલાવજે. આ ભૂમિકામાં સુમતિના વિલાસ વિના આગળ પ્રયાણ થઈ શકતું નથી.

પ્રવાસી — મહારાજ, કૃપા કરી સુમતિના વિલાસ સંભળાવો.

જ્ઞાનવિલાસ — સાવધાન થઈને સાંભળ. સુમતિના વિલાસ ઘણા ઉત્તમ છે. તે ધર્મરૂપ ફળને ધારણ કરે છે, કર્મરૂપ મળને ધોવે છે, મન, વચન અને કાયાના યોગને વિધામાં સમાધિસ્થ કરે છે. તે ઉત્તમ વ્યવહાર વિના શીઘ્ર ઉત્પન્ન કરે છે, અપરિમિત જ્ઞાનાદિ ગુણને વિસ્તારપૂર્વક ખીલવે છે, ઉત્તમ ગુરૂ સ્વરૂપને ઓળખે છે, નિર્મળ સ્વરૂપ ભવરોગ દૂર કરે છે, આત્મમાં ગુરૂ ભાવને ઉત્પન્ન કરે છે, કરૂણાના નિધાન સમાન છે, સજ્જનને હિતકારી થાય છે, અને મોક્ષ નગરને આપે છે.

ભદ્ર, આવા સુમતિના વિલાસ અનુભવ કરી પછી તારે એક ભવ્યપણાથી ભાવનાને ગ્રહણ કરવાને ભાવનું આચરણ કરવાથી તારા હિતને પૂર્ણ ફળ પ્રાપ્ત થશે.

પ્રવાસી — [illegible] ?

[illegible]

જ્ઞાનવિલાસ — [illegible]

પ્રવાસી — [illegible] ? [illegible] નથી !

જ્ઞાનવિલાસ — [illegible]

[illegible]

પ્રવાસી — [illegible]

થાય છે કે, મારા કર્મની જાળ હવે ભિન્ન થતી દેખાય છે. મારો આત્માજ કર્તાકારક, કરણકારક અને આધારકારકને વિષે રહેલ છે, તે કર્મકારકને જાણે છે. કોઈ પણ પર્યાયની ઉત્પત્તિ, નાશ અને ધ્રુવતા છે, એ ત્રણ ધારા સતત વહ્યા કરે છે, તથાપિ તે ત્રણે ધારાઓ વિકલ્પરૂપ છે. અને મારા આત્માથી તો બધા વિકલ્પો સર્વદા ભિન્નજ છે. કારણકે, વિકલ્પમાં કોઈ જાતનો નિશ્ચય નથી અને મારા ચેતનાસ્વરૂપનો તો સ્વભાવમાંજ નિશ્ચય છે. અને ઉપરની ત્રણ ધારાઓ વ્યવહારનય પ્રમાણે પ્રવર્તે છે. આ ઉપરથી મને નિશ્ચય થાય છે કે, હું શુદ્ધ ચેતનાસ્વરૂપી છું, અનંતજ્ઞાનનો ધારક છું અને મારી પ્રભુતા ત્રણે કાળને વિષે એકરૂપ છે.

પ્રવાસી—વાહ! ઘણુંજ મઝાનું વર્ણન કર્યું. આવી દશાનો અનુભવ મારા આત્માને ક્યારે થશે? આવી ભાવના ભાવી પ્રવાસીએ પૂછ્યું.

પ્રવાસી—મહાનુભાવ, આ પ્રસંગે આપના મુખથી ચેતનાનું સ્વરૂપ સાંભળવાની મારી ઇચ્છા છે, તો કૃપા કરી તે કહીને પૂર્ણ કરો.

જ્ઞાનવિલાસ—હે ભવી પ્રવાસી, શુદ્ધ ચેતનાનું સ્વરૂપ સાંભળો. તમે આત્મામાં તેનું મનન કરજો. ચેતનાને વિષે સર્વથા અદ્વૈતભાવ રહેલો છે. અને જે દ્વૈતભાવ છે, તે જ્ઞાનને આશ્રીને છે. કારણકે, આત્માના દર્શન ગુણને જો નિરાકાર કહીએ તો તે ચેતના નિરાકાર થાય છે અને જો આત્માના શુદ્ધ જ્ઞાન ગુણને સાકાર કહીએ તો ચેતના સાકાર થાય છે. એ દ્વૈતભાવ દર્શન તથા જ્ઞાનને આશ્રીને છે. ચેતનામાં નથી; કારણકે, ચેતના શુદ્ધ રીતે ચેતનામય છે, તેથી ચેતનદ્રવ્યના અનેક અનાદિ ગુણ છે.

दोहा.

"चेतन लच्छन आतमा, आतमसत्तामांहि।
सत्ता परिमित वस्तु है, भेद तिहूं में नांहि." ॥१॥

"આત્માનું લક્ષણ ચેતના છે, અને સત્તા ધર્મ વિના આત્મા હોય નહીં. તેથી આત્મા સત્તાને વિષે છે અને સર્વ વસ્તુ પોતપોતાની સત્તા પ્રમાણેજ રહેલી છે. જ્યારે વસ્તુ દ્રવ્ય વિચારી દેખીએ, ત્યારે ઉપર લખેલી ત્રણે વસ્તુમાં કાંઇ ભેદજ નથી."

પ્રજ્ઞાશ્રી—ધન્ય છે આપની અમૃતમય વાણીને. આત્માના લક્ષણ માટે આપના આ વચનોએ કિરણોની જેમ મારા પડળોને દૂર કરી મારો પ્રકાશ પાડ્યો છે. હવે કૃપા કરી ચેતનાનું લક્ષણ યથાર્થ રીતે સમજાવો.

જ્ઞાનવિશ્રામ—ભદ્રે, ચેતના દ્વિભેદમાં વર્તેલ છે. તેનું એક લક્ષણ અવિનાશીપણું છે. તેને માટે એક જૈન કવિ નીચેની કવિતા આપે છે:—

सवैया.

"ज्यों कलधौत सुनारकी संगति,
भूषन नाम कहै सब कोई;
कंचनता न मिटी तिहि हेतु,
वहै फिरि औटिकै कंचन होई।
त्यों यह जीव अजीव संजोग,
भयौ बहुरूप भयौ नहि दोई;
चेतनता न गई कबहूं तिहि,
तातें अलख कहावत सोई. ॥१॥

જો એ પોતાના સ્વરૂપને સંભારીને જુવે તો ત્યારે તે જુદારૂપ અને જો પોતાના સ્વરૂપને ભુલી જઇને મોહમાં પડે તો તે જુ રૂપનો છે. એજ ઈશ્વર અંતર વ્યાપકરૂપ છે, તેથી તે જે જે અવસ્થા વ્યાપે છે, ત્યારે જ્ઞાનને વિષે અને અજ્ઞાનને વિષે બીજો કોઈ ન એજ પોતેજ રહેલો છે. સુબુદ્ધિએ પુછયું, પ્રિયસખી એ વાત ઉ કોઇદ્દષ્ટાંત આપી સમજાવો તો વધારેસારૂં. આત્માનુભૂતિ આ દપૂર્વક બોલી—સખી, જેમ કોઇ નટ જે વેષ ભજવે છે, ત્યારે વેષની કળા પ્રગટ કરે છે, તે વખત લોકો તેને કુતૂહળથી સમ પણ તે નટ પોતે પોતાની ક્રિયા જાણે છે અને તેણે ધરેલા વેષ પોતે જુદો છે, એવું તે સમજે છે. તેવી રીતે ઘટને વિષે ચેતન રૂપ નટ છે, તે વિભાવ દશા ધરીને રૂપ વિશેષ કરે છે, પણ જ્યા સુદ્દષ્ટિથી જોઇએ ત્યારે તે પોતાના પદને ઓળખે છે અને દ્વંદ્વ વિષ રની દશાને પોતે લેખામાં ગણતો નથી.” આવા આત્માનુભૂતિ વચન સાંભળી સુબુદ્ધિ પ્રસન્ન થઇ હતી. હે પ્રવાસી, આ પ્ર માણે તું પણ આત્માનું સ્વરૂપ જાણી તેને તારા અનુભવમાં ઉતારજે

પ્રવાસી—મહાનુભાવ, હવે હું બરાબર સમજ્યો છું. આપન પસાયથી મારી અંતરદ્દષ્ટિ જાગ્રત થઇ છે અને મારો આત્મિકભા ઉન્નતિમાં જાય છે. હવે કૃપા કરી ચેતન નટની ચેતનાને મા વિશેષ વિવેચન કરી સમજાવો.

જ્ઞાનવિલાસ—ભદ્ર, સાંભળ જેનામાં ચેતનભાવ હોય તે ચિદા ત્મા અથવા ચિદ્રૂપ કહેવાય છે. અને એ ચેતનાભાવથી જે બીજો ભાવ ધારણ કરે તે કોઇ જુદો છે. તેમાં જે ચેતનામંડીન ભાવ છે, તે ઉપાદેય છે એટલે પોતાનો કરી જાણવા જેવો છે અને જે ચેતના- ભાવથી પરભાવ છે, તે હેય એટલે ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે; તે ભાવને પારકો કરી માનીલેવા યોગ્ય છે. પ્રિય પ્રવાસી, જેઓએ સં-

जोग संयोग वियोग व्यथा अविलोकि कहै यह कर्मज घेरो,
है जिन्हको अनुभौ इहि भांति सदा तिन्हिकौं परमारथ नेरो." ॥१॥

પ્રવાસી—વાહ, કાવ્યચમત્કાર વિલક્ષણ છે અને ભાવાર્થની ખુબી તો ઓરજ છે. મહાનુભાવ, કૃપા કરી તે કવિતાની વ્યાખ્યા સમજાવો.

જ્ઞાનવિલાસ—ભદ્ર, મોક્ષગામી જીવની કેવી દશા હોય? તેને માટેજ આ કવિતામાં દર્શાવ્યું છે. જેઓ પરમાત્માને વિષે દૃષ્ટિ રાખી એવો વિચાર કરે છે કે, "જે મારો પદાર્થ છે, તે ચેતનથી સુશોભિત છે અને સર્વદા અખંડિત છે. તે સાથે તે વળી અછેદ્ય-નહીં છેદી શકાય તેવો, અભેદ્ય-નહીં ભેદી શકાય તેવો, શુદ્ધ અને પવિત્ર છે. અને તેનાથી જુદી જે રાગ દ્વેષ તથા મોહની દશા થઇ રહી છે, તેને તો તેઓ ભ્રમરૂપ મિથ્યાજાળ અથવા એક પુદ્ગળનું નાટક સમજે છે. વળી તેઓ આ પંચેંદ્રિયના ભોગના સંયોગ અને વિયોગ એ આહ્લાદને વિષે વ્યથારૂપ જોઇને એવું કહે છે કે, 'એ તો કર્મનો ઘેરો છે અથવા કર્મનો ઉદય છે.' આવો અનુભવ જેમના હૃદયમાં નિરંતર રહ્યા કરે તેઓ પરમાર્થરૂપ મોક્ષની નજીક છે."

હે પ્રિયપ્રવાસી, મોક્ષની નજીક રહેનારા તેવા પુરૂષો શાહુકાર કહેવાય છે અને મોક્ષથી દૂર રહેનારા પુરૂષો ચોર કહેવાય છે.

પ્રવાસીએ ઇંતેજારીથી પુછ્યું, "મહાનુભાવ, એ શાહુકાર અને ચોર વિષે મને સ્પષ્ટ કરી સમજાવો.

જ્ઞાનવિલાસ—ભદ્ર, તે વિષે એક કવિતા છે, તે એકચિત્તે સાંભળ—

दोहरा.

" जो पुमान परधन हरै, सो अपराधी अज्ञ;
जो अपनो धन विवहरै, सो धनपति धरमज्ञ. ॥ १ ॥

એક નથી, જેમાં કોઇ ક્રિયા કરવાની નથી, જેમાં રાગ દ્વેષ નથી, જેમાં બંધ મોક્ષ નથી, જેમાં પ્રભુતાને દાસપણું નથી, જેમાં આકાશ અને પૃથ્વી નથી, જેમાં કુળની રીત નથી, જેમાં હાર કે જીત નથી, જેમાં ગુરૂભાવ કે શિષ્યભાવ નથી, જેમાં ચાલવું હાલવું નથી, જેમાં આશ્રમ કે વ્યવહાર નથી, જેમાં વર્ણનો વ્યવહાર નથી અને જે કોઇની શરણરૂપ નથી—એવી શુદ્ધ સત્તાની ભૂમિ તે સમાધિરૂપ છે. તેવી સ્વરૂપની શુદ્ધ સમાધિને વિષેજ શુદ્ધ સત્તાની પ્રાપ્તિ છે."

પ્રવાસી—ધન્ય છે, એ કાવ્ય કર્તા કવિને. એવી સુખ સમાધિ મારા આત્માને ક્યારે પ્રાપ્ત થશે ?

જ્ઞાનવિલાસ—ભદ્ર. તેથી વિપરીત જે મિથ્યાદૃષ્ટિ છે, તેનું વર્ણન પણ તેજ કવિએ કરેલું છે, તે પણ સર્વદા ચેતવણી રાખવાને માટે સાંભળવા જેવું છે.

પ્રવાસી—મહાનુભાવ, આપ નિષ્કારણ પરોપકારી છો. તેથી એ પણ મને સંભળાવવાની કૃપા કરો.

જ્ઞાનવિલાસ—ભદ્ર. સાંભળ:—

दोहरा.

" जाके घट समता नहीं, ममता मगन सदीव;
रमता राम न जानहि, सो अपराधी जीव. ॥ १ ॥
अपराधी मिथ्यामती, निरदै हिरदै अंध;
परको माने आतमा, करे करमको बंध. ॥ २ ॥
जूठी करनी आचरे, जूठे सुखकी आस;
जूठी जगती हिय धरे, जूठो प्रभुको दास." ॥ ३ ॥

"જેના ઘટમાં સમતા નથી, જે સદા મમતામા મગ્ન રહે છે, અને જે પોતાના ઘટને વિષે રમી રહેલા આત્મારામને જાણતો નથી, તે જીવ અપરાધી—ચોર કહેવાય છે." ॥ ૧ ॥

"જે પરની વસ્તુને ગ્રહણ કરે અને પરવસ્તુ રૂપ પુદ્ગલને આત્મા માને, તે અપરાધી, તે મિથ્યામતિ, તેજ નિર્દય, અને તેજ હૃદયનો અંધ કહેવાય છે. કર્મનો બંધ પણ તેજ કરે છે." ॥ ૨ ॥

"જ્યાંસુધી પોતાની વસ્તુ—આત્મ સ્વરૂપને જાણે નહીં ત્યાંસુધી જે ક્રિયા કરે તે સર્વ જૂઠી છે, મોક્ષ સુખની આશા એ તે જૂઠી છે, પોતાના પ્રભુને જાણ્યા વિના હૃદયમાં ભક્તિ કે તે સર્વ જૂઠી છે. અને પરમેશ્વરને ઓળખ્યા વિના દાસપણુ કરવુ, તે જૂઠું છે." ॥ ૩ ॥

હે પ્રવાસી, તેથી દરેક ભવ્ય જીવે પોતાના સ્વરૂપને પ્રથમ ઓળખવુ જોઇએ. સ્વરૂપ ઓળખ્યા વિના જે કરવુ, તે વ્યર્થ છે. તથાપિ મૂઢ લોકોની દશા વિચિત્ર હોય છે. મૂઢ લોકો સત્યને જાડું કરી જાણે છે. પર્વતની મુક્તિરૂપ જ્ઞાન વાતને [illegible] કરી માને છે. પોતાના અશુદ્ધ ક્રિયાના અભ્યાસ જાણે છે [illegible] જ્ઞાનનાં [illegible] છે, એટલે ક્રિયાથી સિદ્ધિ છે. જ્ઞાનથી નથી [illegible] પોતાના [illegible]

જ્ઞાનવિલાસ—ભદ્ર, તારા સમજવામાં ફેર છે. અહીં તો સમાધિરસનો રસિક કહ્યો છે. એ રસ લૌકિકરસથી જુદો છે, અને તે રસિકનો આનંદ પણ અવર્ણનીય છે.

પ્રવાસી—મહાનુભાવ, કૃપા કરી તે રસ સમજાવો. કે જેથી સમાધિરસના ઉત્તમ આનંદનો અનુભવ થઈ શકે.

જ્ઞાનવિલાસ—ભદ્ર, એક જૈન કવિએ સમાધિસ્વરૂપનું વર્ણન કરી તેના રસિકની સ્થિતિ દર્શાવી છે, તે કવિતા સાંભળ:—

दोहरा.

" राम रसिक अरु रामरस, कहन सुननको दोइ,
जब समाधि परगट भइ, तब दुविधा नहि कोइ. ॥ १ ॥
नंदन वंदन थुति करन, श्रवन चिंतवन जाप;
पढन पढावन उपदिसन, बहु विध क्रिया कलाप. ॥ २ ॥
शुद्धातम अनुभौ जहां, शुभाचार तिहि नांहि;
करम करम मारग विषै, शिवमारग शिवमांहि." ॥ ३ ॥

ભદ્ર, આજ કવિતાના આશયમાં સમાધિસ્વરૂપ અને તેની રસિકના સંબંધી છે. તે સાંભળ:—

" આત્મારામ—આત્માને વિષે આરામ કરનાર જીવ રસિક છે, એટલે રસના ભોક્તા છે. અને રામ એટલે રમવું, તે રસરૂપ છે. તે રસ કહેવાને અને સાંભળવાને એમ—બે પ્રકારે છે, પણ જ્યારે સમાધિ પ્રગટ થાય, ત્યારે તે બે પ્રકાર રહેતા નથી, રસિક અને રસ—બન્ને એકજ થઇ જાય છે." ૧

" એવી રસિક અવસ્થાને ધારણ કરનાર આત્મા આ પ્રમાણે ક્રિયા કરે છે—તે આનંદ પ્રાપ્ત કરે છે, વંદન—પ્રણામ કરે છે અને

मारके मैंगा मुक्तिगाके करैगा,
गुरुशरणके होगा गुनहोंगी महरस है।
रूपके [illegible], मनोंके [illegible],
[illegible] मारके [illegible] है।
[illegible] दुःखदाके [illegible],
ऐसे [illegible] ना ज्ञानी जीव कहे है." ॥४॥

પ્રભાજી —બાબુ, નિરાગબાબુ! આપના જ્ઞાની ગુરુની સ્થિતિ આ જગતમાં [illegible] છે. મનુષ્ય, તેની આત્મા [illegible] છે, તથાપિ આપની [illegible] સાંભળવાની ઇચ્છાથી તે આત્મા [illegible] ની મારી પ્રાર્થના છે.

જ્ઞાનવિરાગ —બહુ, સાંભળ.

" [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છે."

[illegible] છે. [illegible] છે.

તું તારા પ્રવાસને સારી રીતે સફળ કરીશ અને તારા નિર્મળ આત્માનો સત્ય ઉદ્ધાર કરીશ. આટલું કહેતાંજ જ્ઞાનવિલાસ અંતર્ધાન થઇ ગયો. પ્રવાસી તેના પવિત્ર દર્શનને માટે ચારે તરફ જોવા લાગ્યો, પણ કોઈ સ્થળે એ પવિત્ર પ્રતિમાની છાયા જોવામાં આવી નહીં.

જ્ઞાન વિલાસના ચૈતન્ય સ્વરૂપનું ધ્યાન કરતો અને તેની ઉપદેશવાણીનું મનન કરતો પ્રવાસી આગળ ચાલ્યો, ત્યાં એક સુંદર વાટિકા જોવામાં આવી. તે વાટિકાની અંદર કુદરતી અદ્ભુત રચનાનું અવલોકન કરતો પ્રવાસી આગળ ચાલ્યો ત્યાં એક સુંદર મંદિર જોવામાં આવ્યો. મંદિરની આસપાસ વિવિધ વૃક્ષો અને કુસુમિત લતાઓ આવેલી હતી. તે મંદિરની પાસે આવી પ્રવાસીએ જોયું, ત્યાં મંદિરના મુખ્યદ્વાર ઉપર નીચેની વર્ણમાળા જોવામાં આવી.

"મુક્તિ મંડપ"

આ વર્ણમાળા વાંચી પ્રવાસી વિચારમાં પડ્યો. "અહિં મુક્તિ મંડપ ક્યાંથી હોય? શું મારા આત્માનો મોક્ષ અહિં થવાનો? શું હું મારા પ્રવાસનું ફલ તત્કાલ પામ્યો?" આ પ્રમાણે પ્રવાસી ચિંતવન કરતો હતો. ત્યાં નીચે પ્રમાણે મધુર ધ્વનિ પ્રગટ થયો.

सवैया.

"आपहि करता है भोगनिको भोगता है,
आही वस्तुमें रमो करत अहित है;
जाके जह इंद्रियादि देवो करत नाहि.
सदा निर्दोष देह मंदरमें रहित है;

પ્રાપ્ત થશે. હું જીવનની મુક્તદશામાં પ્રવેશ કરૂં છું. હવે મારા સર્વ અંતરાય દૂર થઈ જાઓ. આવું ચિંતવી પ્રવાસીએ અંદર પ્રવેશ કરવા માંડયો ત્યાં એક દિવ્યરૂપ દ્વારપાળ નીચેની કવિતા બોલ્યોઃ—

दोहरा.

" जो निहचे निरमल सदा, आदि मध्य अरु अंत;
सो चिद्रूप महा कवि, जगतमांहि जयवंत. " ॥ १ ॥

" જે નિશ્ચય સ્વરૂપમાં સદા નિર્મળ છે. અને આદિ, મધ્ય અને અંત અવસ્થામાં જે એક રૂપ છે, તે તેજ ચિદ્રૂપ છે. તેની મહા કવિ સ્તુતિ કરે છે કે, એવા પરમાત્મા જગતમાં જયવંત થાઓ."

આ કવિતા સાંભળી પ્રવાસી ઉભો રહ્યો તે વખતે દ્વારપાળે તેને પ્રશ્ન કર્યો, હે મુક્તિગામી જીવ, મારા પ્રશ્નનો ઉત્તર આપ્યા પછી તું આ મંડપમાં પ્રવેશ કરજે.

પ્રવાસી—ભદ્ર, તમારો શો પ્રશ્ન છે ? તે જણાવો. હું તેનો યથા મતિ ઉત્તર આપીશ.

દ્વારપાળ—મારો એક પ્રશ્ન નથી. ઘણા પ્રશ્નો છે, તેઓનો એકી સાથે ઉત્તર આપવો પડશે, તે ઉત્તર આપ્યા શિવાય આ મંડપમાં પ્રવેશ નહીં થાય.

પ્રવાસી—ખુશીથી ઘણા પ્રશ્ન કરો. હું આ મારા પ્રવાસના પ્રભાવથી બધા પ્રશ્નોના યથામતિ ઉત્તર આપીશ.

દ્વારપાળ—આર્હત શાસ્ત્રમાં કર્મના બે સ્વરૂપ કહ્યાં છે. એક પુદ્ગલમય પિંડરૂપ દ્રવ્ય કર્મ અને બીજું ચિદ્રૂપ ભાવ કર્મ. તેમાં દ્રવ્યકર્મનો કર્ત્તા જીવ ચેતું કાળે નથી, ત્યારે ભાવકર્મનો કર્ત્તા કોણ છે ? અને કર્મફળનો ભોક્તા કોણ છે ? પુદ્ગલ કર્તા ભોક્તા છે કે આત્મા

કર્ત્તાભોક્તા છે ? અથવા પુદ્‌ગલ અને આત્માનો સંયોગ તેનો કર્ત્તાભોક્તા છે ?

દ્વારપાળના મુખથી આવા પ્રશ્નો સાંભળી પ્રવાસી વિચારમાં પડ્યો. ક્ષણવાર વિચાર્યું, ત્યાં તેના હૃદયમાં પેલા જ્ઞાનવિલાસે પ્રકાશ કર્યો એટલે તેનામાં સમાધાન કરવાની શક્તિ સ્ફુરણાયમાન થઇ આવી.

પ્રવાસી—ભદ્ર, ક્રિયા એક હોય અને તેના કર્ત્તા બે થાય, એવી વાત જૈનશાસ્ત્રમાં હોયજ નહીં. તેમ વળી ક્રિયા બીજાની છે અને કર્ત્તા બીજો છે. એ વાત પણ અઘટિત છે. એટલે પુદ્‌ગલની ક્રિયા જીવ ન કરે અને જીવની ક્રિયા પુદ્‌ગલ ન કરે. તેમજ કરે એક અને તેનું ફળ ભોગવનાર બીજો હોય એવું પણ બને નહીં. એટલે પુદ્‌ગલની ક્રિયાનું ફળ જીવ ભોગવે નહીં, કારણ કે, જે કર્ત્તા હોય તેજ ભોક્તા હોય છે, જે કર્મ કરે તેજ ભોગવે.

વળી જે ભાવકર્મ છે તે સ્વયસિદ્ધ નથી. તેથી એવું સિદ્ધ થાય છે કે, જગતની ક્રિયા જે ગમનાગમન. તેને કરનાર તે ભાવ કર્મનો કર્ત્તા જગતવાસી જીવ છે. તેથી જીવજ કર્ત્તા અને જીવજ ભોક્તા છે. જીવની ચળવિચળતાથી ભાવકર્મ ઉત્પન્ન થાય છે. એટલે ભાવકર્મજ જીવની ચાલ . એ ભાવકર્મને પુદ્‌ગલ કરી શકતા નથી તેમ ભોગવી શકતા પણ નથી. તેને માટે મિથ્યાત્વીઓ જુદી જુદી કલ્પના કરે છે. તે સર્વ રીતે મિથ્યા છે. સ્યાદ્વાદવાદી તો તેને માટે કહે છે કે, જે મિથ્યાત્વી જીવ . તે અજ્ઞાનપણાથી કર્ત્તા છે અને ભોક્તા છે. અને જે સમકિતી જીવ છે. તે નિશ્ચયથી કર્ત્તા નથી અને ભોક્તા પણ નથી. જ્યાંનથી જીવ મિથ્યામતિ અહંબુદ્ધિમાં છે. ત્યાંનથી તે જીવ કર્મનો કર્ત્તા છે અને જ્યારે તેનામાં સુમતિ પ્રગટે છે, ત્યારે તે સદા અકર્ત્તા છે. જેને

પોતાના ઘરમાં પોતાનો જ્ઞાયક સ્વભાવ જાગ્રત થાય ત્યારથી તે આ જગત્‌ની જાળથી નિરાલો થાય છે અને તે અર્ધ પુદ્ગલ પરાવર્ત્તમાં આ સંસારને લાવી મૂકે છે.

સંસારીના મુખથી આવા સમાધાનના શબ્દો સાંભળી તે દિવ્ય દ્વારપાળ ઘણોજ પ્રસન્ન થઇ ગયો. તેના હૃદયમાં પ્રતીતિ થઇ કે, આ પ્રવાસી ખરેખરો અધિકારી છે. આ પુરૂષ મોક્ષપદને યોગ્ય છે અને આ મુક્તિમંડપમાં પ્રવેશ કરવાને પાત્ર છે. આવું વિચારી દ્વારપાળે પ્રસન્નતાથી પ્રવાસીને કહ્યું, ભદ્ર, તમે સર્વ રીતે અધિકારી છો. તમારાં વચનોએ મારા પ્રશ્નનું અચ્છું સમાધાન કર્યું છે. તમારી વાણીમાં બોધનો રસિક પ્રવાહ સ્ફુરે છે. તમારી બુદ્ધિ બોધામૃતનો સ્વાદ ચાખનારી થઇ છે. જો કે મને આ મનોહર મંડપમાં પ્રવેશ કરવાની તમારી યોગ્યતા લાગી છે, તથાપિ મારા હૃદયને આનંદ આપવાને માટે મારે તમને બીજા પ્રશ્નો પુછવાના છે. તેનો ઉત્તર આપવાની કૃપા કરજો.

પ્રવાસી મંદહાસ્ય કરી બોલ્યો—ભદ્ર, તમે મારી ઉપર પ્રસન્ન થયા છો. એ જાણી મને અતિ સંતોષ પ્રાપ્ત થાય છે. તમારા હૃદયની પ્રસન્નતાએ મને તમારી સાથે વાર્ત્તાલાપ કરવાને પ્રોત્સાહિત કર્યો છે. જે ઇચ્છા હોય તે ખુશીથી પુછો. હું યથામતિ ઉત્તર આપવા પ્રયાસ કરીશ.

દ્વારપાળ—ભદ્ર, અનેકાંતમતનો મહિમા કેવો છે ? અને તેની સર્વથી ઉત્કૃષ્ટતા શી રીતે છે ? તે કહી બતાવો.

પ્રવાસી હૃદયમાં વિચારવા લાગ્યો, ત્યાં તેના હૃદયમાં જ્ઞાનવિલાસનો પ્રકાશ થતાં તે નીચેની કવિતા બોલ્યો:—

कवित,

*केइ कहै जीव छिनभंगुर, केइ कहै करम करतार;
केइ करम रहित नितजंपहि, नय अनंत नाना परकार.

जे एकंत ग्रहै ते मूरख, पंडित अनेकांतपखधार;
जैसे भिन्न भिन्न मुगतागन, गुनसों गहत कहावे हार. ॥ १ ॥

दोहा

यथा सूत संग्रह विना, मुक्तमाल नहि होइ;
तथा स्याद्वादी विना, मोक्ष न साधे कोइ." ॥ १॥

દ્વારપાલ—વાહ ! વાણી વાહ ! હવે તેની સાથે જે તેને ગદ્યમાં કરી સમજાવો.

પ્રવાસી—"કોઈ મતવાળા (બૌદ્ધ) જીવને ક્ષણ ભંગુર કહે છે, કોઇ (મીમાંસક) કર્મને કર્તા માને છે, કોઈ (સાંખ્યવાળા) જીવને સદા કર્મરહિત કહે છે, અને કોઇ જીવને નાના પ્રકારે કહે છે. તેમાં જે એકાંત પક્ષ ગ્રહી રહે છે, તેઓ ખરેખરા મૂર્ખ છે. અને જે અનેકાંતમત સ્વીકારે છે, તેઓ પંડિત છે. જેમ એક મોતીની માળામાં મોતીના સમુદાય પોતપોતાની સત્તામાં જૂદા જૂદા છે પણ તે સૂત્રમાં પરોવ્યાથી તે સર્વનું હાર એવું એક નામ પડે છે, તેવીજ રીતે અનેકાંતમત છે. જેમ સૂત્રના સંગ વિના મોતીની માળા બનતી નથી, તેમ સ્યાદ્વાદમત ધારણ કર્યા વિના મોક્ષ સિદ્ધ થતો નથી."

દ્વારપાળ પ્રસન્ન થઇને બોલ્યો—ભદ્ર, તમારૂં કહેવું યથાર્થ છે. પણ તે મતભેદ થવાનું શું કારણ છે ? તે જણાવો.

પ્રવાસી—ભદ્ર તે તેનું કારણ [illegible] માને છે. તે નયને કોઇ વસ્તુ સ્વભાવ માને છે, [illegible] ના કર્મ માને છે, કોઈ નિશ્ચય માને છે. કોઇ કેવળ માને છે અને કોઇ કાળમાન [illegible] તેમાં પક્ષપાત કરી જે એકાંત માને તે મિથ્યાત્વનો માર્ગ કહેવાય છે.

જીવ વસ્તુતાએ એક છે અને તેના ગુણ અનેક છે. રૂપ અનેક અને નામ અનેક છે. તે જીવ નિર્યોગ છે એટલે પરસંયોગ વિના પોતાના સ્વભાવમાં રહ્યા હોય તો શુદ્ધ છે. જૈમિનીય—મીમાંસકો તેને કર્મ કહે છે, શિવમતી અને વૈશેષિક તેને શિવ કહે છે, બૌદ્ધમતી તેને બુદ્ધ કહે છે, જૈની તેને જિન કહે છે. ન્યાયવાદી તેને કર્તા કહે છે. એવી રીતે પટ્દર્શનવાળા તે શુદ્ધ જીવને કહેવામાં એક એકથી જુદા પડે છે, પણ તેમાં જે વસ્તુનું સ્વરૂપ ઓળખે તેજ પ્રવીણ ગણાય છે.

ભદ્ર, તે દર્શનવાળાઓના કેવા કેવા આશય છે, તે સાંભળવા જેવા છે. વેદાંતીઓ જીવ વસ્તુને બ્રહ્મ માની નિશ્ચય સ્વરૂપને ગ્રહણ કરે છે. એટલે અદ્વૈતમત ધારણ કરે છે. મીમાંસકો વજ્ઞના કર્તા જીવને કર્મરૂપ માને છે અને ઉદિત થયેલા સંસારને ગ્રહણ કરે છે. બૌદ્ધમતી જીવને બુદ્ધમાની ક્ષણભંગુરપણાથી તેનો સૂક્ષ્મ સ્વભાવ સાધે છે, તેથી વસ્તુના સ્વભાવનેજ કર્તા માને છે. શિવમતી વૈશેષિક તે જીવને કાળરૂપ માને છે અને શિવને કર્તા માને છે. નૈયાયિકો સોળ પદાર્થને પ્રમાણ ગણી શુદ્ધ જીવને જ કર્તા માને છે અને ઉદ્યમની ઉદીરણામાં ચિત્તને આનંદમાં મગ્ન કરી રહે છે. એવી રીતે પાંચે દર્શનીઓ વસ્તુ સ્વભાવિક પાંચ નયના એક એક અંગ પોષે છે, એટલે એકાંત પક્ષને પોષે છે. પણ જે સ્યાદ્વાદમતનો માર્ગ છે, તે સર્વાંગી સર્વનયગ્રહણ કરે છે. તેથી તેનો સર્વમાં વિજય થાય છે. કારણ કે, સ્યાદ્વાદ સિદ્ધાંતમાં એવું માન્ય છે કે, એક દ્રવ્યમાં અનંત પર્યાય છે અને અનંત પર્યાયમાં એક દ્રવ્ય છે. એથી દરેકોઈ વસ્તુ એકજ છે અથવા અનેક જ છે, એમ કહી શકાતું નથી. વ્યવહારમાં કર્તા છે અને નિશ્ચયમાં અકર્તા છે. વ્યવહારથી ભોક્તા અને નિશ્ચયથી અભોક્તા

રંપ થઇ ગઇ. પછી પ્રવાસીએ દ્વારપાળને કહ્યું કે, એ કવિતાની વ્યાખ્યા કરો તો મને અતિશય આનંદ થશે. દ્વારપાલે નમ્રતાથી કહ્યું, મહાશય, એ વ્યાખ્યા તો તમારા મુખથી થવી જોઇએ. કારણ કે, એ વ્યાખ્યા મારાથી કહી શકાય નહીં. એ અમારી મર્યાદા છે.

પ્રવાસીએ—ક્ષણવાર વિચારીને કહ્યું, ત્યારે સાંભળો, મહાનુભાવ જ્ઞાનવિલાસની કૃપાથી મારા હૃદયમાં એની વ્યાખ્યા સ્ફુરી આવી છે.

"જ્યાં સુધી આ જીવ મિથ્યાત્વના માર્ગમાં દોડે છે, ત્યાંસુધી તેનામાં રાગ દ્વેષનો ઉદય છે. અને તેથી તે સત્ય માર્ગને પામતો નથી. જ્યારે તેનામાં શુદ્ધ ચૈતન્યવસ્તુનું સ્વરૂપ જાગ્રત થાય છે, ત્યારે તેને કર્મની દશા પરરૂપ જણાય છે અને આત્મા તેનાથી જુદો જણાય છે. જ્યાં ચૈતન્યનો અનુભવ થાય ત્યાં તેને સત્યાર્થપણે જાણવું હોવાથી કર્મની વિલક્ષણતા દેખાઈ આવે છે. એટલે પછી મોહરૂપ મિથ્યાત્વ પ્રવેશ કરી શકતું નથી. અને જ્યારે મોહનો અભાવ થાય એટલે મુખ્ય સમાધિમાં કેવળજ્ઞાન પ્રગટે છે અને જીવ સિદ્ધ થાય છે. જે ફરીવાર આ જગતમાં આવતો નથી."

પ્રવાસીના મુખથી આ વ્યાખ્યા સાંભળી દ્વારપાળ ખુશી ખુશી થઇ ગયો અને તેણે પ્રવાસીના ચરણમાં દંડવત્ પ્રણામ કર્યો. પછી તેણે પોતાની છડીથી મુક્તિમંડપનું દ્વાર ઉઘાડી તેમાં પ્રવાસીને પ્રવેશ કરાવ્યો.

ઉપરની કવિતાના પાઠને ધ્યાન કરતો પ્રવાસી તે મંડપમાં આગળ ચાલ્યો. ત્યાં એક બીજો દિવ્ય પુરૂષ તેની આગળ આવી ઉભો રહ્યો. તેને જોઇ પ્રવાસી સાનંદાશ્ચર્ય થઇ ગયો. પ્રવાસીની

તેવી સ્થિતિ જોઈ તે દિવ્ય પુરૂષે કહ્યું—હે મોક્ષાધિકારી મહા પુરૂષ, તમે મારા દર્શનથી ચકિત થશો નહીં. હું આ ભૂમિનો અંતર્દ્વારપાળ છું. અહીં આવેલા અધિકારી પ્રવાસીની પરીક્ષા કરી અંદર પ્રવેશ કરાવાની મને આજ્ઞા છે.

પ્રવાસી—અહીં શી રીતે પરીક્ષા થાય છે?

અંતર્દ્વારપાળ—અહીં આવેલા અધિકારીને માત્ર બે કવિતા પૂછાય છે.

પ્રવાસી—ભદ્ર, તે કવિતામાં શું પૂછાય છે?

અંતર્દ્વારપાળ—માત્ર કવિતાની વ્યાખ્યા પૂછાય છે. જે અધિકારી તે બે કવિતાની વ્યાખ્યા કરી આપે તેને પ્રવેશ કરાવાય છે.

પ્રવાસી—તે કવિતા કહો જોઇએ?

પછી અંતર્દ્વારપાળ નીચે પ્રમાણે એક કવિતા બોલ્યો:—

सवैया.

" जहां शुद्ध ज्ञानकी कला उद्योत दिसे तहां,
शुद्ध परवान शुद्ध चारित्रको अंस है;
ता कारन ज्ञानी सबजाने ज्ञेय वस्तु मर्म,
वैराग विलास धर्म वाको सरवंस है;
राग द्वेष मोहकी दशासों भिन्न रहे याते,
सर्वथा त्रिकाल कर्म जालको विध्वंस है;
निरुपाधि आतम समाधिमें विराजे ताते,
कहिये प्रगट पूरन परमहंस है. " ॥ १ ॥

ઉત્તમ અધિકારી દેખાઓ છો,' માટે તમારે તેની વ્યાખ્યા કરી તે ઉપરાંત કાંઈ વિવેચન કરવું જોઈએ.

અંતર્દ્વારપાળનાં આવાં વચન સાંભળી પ્રવાસી સાનંદવદને બોલ્યો—ભદ્ર, સાંભળો આ કવિતામાં જ્ઞાનાજીવ પૂર્વકૃત કર્મની આલોચના કરે છે. તે પોતે હૃદયમાં ચિંતવે છે કે, "અમારા હૃદયમાં પૂર્વકાળે મહા મોહની વિકળતા થઈ હતી, તેથી અમારા હૃદયમાં જીવદયાની કરૂણા ઉત્પન્ન થઈ નહતી. અમે સર્વદા નિર્દયતા રાખી હતી. અમે પૂર્વે પોતાની કાયાથી પોતેજ પાપ કર્યાં હતાં અને બીજાને વચનથી પાપ કરવાનો ઉપદેશ આપ્યો હતો. તેમજ કોઈને પાપ કરતાં અવલોકી અનુમોદના આપી હતી. એવી રીતે મન, વચન તથા કાયાના અશુદ્ધ વ્યવહારમાં મગ્ન થઈને અમે કર્મની કમાણી કરી મિથ્યાજાળમાં દોડ્યા હતા. તેથી અમે પાતકી કહેવાયા. પણ હવે અમારા હૃદયમાં જ્ઞાનનો ઉદય થયો છે, તેથી સૂર્યના ઉદયથી જેમ પ્રભાતકાળની અવસ્થા થાય. તેમ અમારી અવસ્થા થઈ છે."

ભદ્ર, તે કવિતાનો ભાવાર્થ એટલો છે. હવે તે વિષે વિશેષ વિવેચન કરવા ઇચ્છા રાખું છું. જ્ઞાનરૂપ સૂર્યનો પ્રકાશ હોવાથી જ્ઞાતાપુરૂષ પોતાના હૃદયમાં ચિંતવે છે કે, મારું સ્વરૂપ કરૂણાનિધાન છે. તે સર્વને પોતાના જેવું સ્વરૂપ જાણી સર્વનું હિતકારક છે; નિર્મળ છે અને શાશ્વત છે. એવા આત્માને કર્મની ચાલનો ભય નથી. મન, વચન અને કાયાના યોગના બળથી તે અજિત છે. તે અંતરમાં જાણે છે કે, આ જગતનો વાસ તે મોહનો વિલાસ છે. મારો વિલાસ નથી. આ જગત્માં ભવભ્રમણ છે, તેનાથી હું શૂન્ય છું. મારા સ્વરૂપમાં પાપ તથા પુણ્ય અંધકૂપ સમાન છે, એથી પાપ કોણે કીધું અને હવે કોણ કરે

સમદ્રષ્ટિ વાળા થશો. સમભાવ પ્રગટ થશે એટલે શુદ્ધાત્માનું દર્શન થશે.

પ્રચારશીએ વિનયતાથી જણાવ્યું, મહારાજશ્રી, આપના દર્શનથી અને આપના ઉપદેશથી મારું કાર્ય સિદ્ધ થશે, એવી મને ખાત્રી થાય છે. આ વખતે આપે જે સમભાવ વિષે કહ્યું, તે બાબતમાં મને એક શંકા રહે છે.

વિશુદ્ધિ—ભદ્ર, જે શંકા હોય તે સત્વર જણાવો.

પ્રચારશી – આપે કહ્યું કે, સમભાવ રાખવો. પણ જે ઉત્તમ, પંડિત, ગુણી અને ધાર્મિકની હોય, તેના ઉપર જેવો પ્રેમ રહે છે, તેવો પ્રેમ મૂર્ખ, આડંબરી, એવા મિથ્યાત્વી ઉપર રહેતો નથી. તો સમભાવ શી રીતે રાખવો?

વિશુદ્ધિ – ભદ્ર, તમે પોતે સમભાવ રાખી શકો છો કે નહીં?

પ્રચારશી – ભગવન્, હું તો યથાશક્તિ રાખી શકું છું તે જ્ઞાનવિજ્ઞાનના પ્રભાવથી રાખી શકું છું. પણ બીજા પ્રાણીઓએ તે કેવી રીતે રાખવો તેને માટે કોઈ ઉપાય આપની પાસેથી જાણવાને માગું છું.

વિશુદ્ધિ – એવા મિથ્યાત્વીઓને માટે સમકિતી જીવે કેવી ભાવના રાખવી [illegible] તેને માટે એક જૈન કવિ નીચેની કવિતા આપે છે.

सवैया.

[illegible] आतमको [illegible] धाम [illegible],
[illegible] कहो [illegible] थाट [illegible] सहिये ;
[illegible] कहो [illegible] आतुर,
[illegible] कहो [illegible] सहिये ;

कवित्तकी कलामें मवीन सो कहावे कवि,
बात कहिजाने सो पवार गिर कहिये;
एतो मत विवेके निरधारी माया धारी जीव,
इन्हको विलोकीके दयालरूप रहिये." ॥ १ ॥

પ્રવાસી—વાહ. આ કવિતા ખરેખરી બોધક છે. હવે કૃપા ક[illegible] વ્યાખ્યા કરી સંભળાવો.

વિશુદ્ધિ—ભદ્ર, આ કવિતા તો સુગમ છે. તે ઉપરાંત વ્યાખ્યા સાં[illegible]ળવાની કેમ ઇચ્છા કરો છો?

પ્રવાસી—આપ વિશુદ્ધિની શુદ્ધ વાણી સાંભળવાને કો[illegible] ઇચ્છા ન કરે?

વિશુદ્ધિ ત્યારે સાંભળો—

"વેષ ધરીને લોકોને ઠગે તે ધર્મઠગ કહેવાય છે. જે [illegible] રેતા કરવાને ચાહે તે ગુરૂ કહેવાય છે. [illegible] આદિક ગુણના [illegible] સાધક હોય, તે [illegible] કહેવાય છે. જેમાં પરિતાપ નહીં હો[illegible] તે પંડિત કહેવાય છે. જેનાં કવિતા [illegible] હોય [illegible] કવિ કહેવાય છે; અને [illegible] [illegible]—[illegible] કહેવાય છે [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]."

ભદ્ર, [illegible]

પ્રતાપી—મહાનુભાવો, આપે કહેલી એ કવિતા ખરેખર લોકો- [illegible] ... જ સમભાવ કરવાની ઉત્તમ તાલીમ લેવી હોય તો—આ [illegible] નિયમ કૈલાસનું કામ કરશે.

[illegible] આત્માનું વિશુદ્ધિસ્વરૂપ સમજાવો. અને તેને [illegible] આત્માની વાસના દેખાય તો તેનો ઉદ્ધાર કરવા સદુ- [illegible]

[illegible]—ભદ્ર, પ્રથમ તો પ્રાણીને નિઃસંદેહ શુદ્ધસ્વરૂપ [illegible] આવશ્યકતા છે. એ શુદ્ધસ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરવાથી [illegible] થાય છે. અને તેને માટે નીચેનો ક્રમ [illegible]

सवैया.

[illegible] शुद्धात्मामें रुची जोर,
[illegible] न पावे;
[illegible] शुद्धतामें केलि करे,
[illegible] अमृत धारा बरसे।
[illegible]
[illegible];
[illegible] प्रसर [illegible],
[illegible] ॥ ॥

[illegible] પ્રાતને
[illegible]
[illegible] છે.
[illegible]
[illegible]
[illegible]

अद्‌भुत अनंत बल चिंतवन, शांत सहज वैराग ध्रुव;
नवरस विलास परगास तव, जव सुबोध घट प्रगट हुव." ॥१॥

પ્રવાસી, ધન્ય છે આ નવરસમય કાવ્યને! હવે વ્યાખ્યાન કરી એ નવરસની ઘટના કરવા કૃપા કરો.

વિશુદ્ધિ-૧ જ્યારે જ્ઞાનાદિક ગુણે કરી આત્માને વિભૂષિત દેખીએ, ત્યારે શ્રૃંગારરસ ઊપજે છે.

૨ જ્યારે આત્માને વિષે નિર્જરા પ્રમુખનો ઊત્તમ જોવામાં આવે ત્યારે ઉદાર વીરરસ જણાય છે.

૩ જ્યારે આત્માને ઉપશમરસની રીતિએ અવલોકીએ ત્યારે કરૂણારસ પ્રગટ થાય છે.

૪ જ્યારે આત્માને અનુભવમાં ઉત્સાહ અને સુખ ઊપજે ત્યારે હાસ્ય જોવામાં આવે છે.

૫ આઠ કર્મના મહાબળવાન અનંત પ્રદેશી દલિયાને દલન કરતાં વિચારીએ ત્યારે રૌદ્રરસ જોવામાં આવે છે.

૬ જ્યારે પુદ્‌ગલનું સ્વરૂપ વિચારીએ ત્યારે બિભત્સરસ સ્ફુટ થાય છે.

૭ જ્યારે આત્માનું સ્વરૂપ જાણ્યા વિના દુઃખ દશામાં પડેલા આત્માને અવલોકીએ ત્યારે ભયાનકરસ પ્રગટ થાય છે.

૮ જ્યારે આત્માના અનંત વીર્યનું ચિંતવન કરીએ ત્યારે આ અદ્‌ભુતરસની સ્પષ્ટતા માલૂમ પડે છે.

૯ જ્યારે આત્મા રાગદ્વેષ નિવારી સહજ વૈરાગ્યને નિશ્ચળ ધારે છે ત્યારે આત્મામાં શાંતરસ પ્રાપ્ત કરાય છે.

હે પ્રવાસી, જ્યારે ઘટમાં સુબુદ્ધિ પ્રગટ થાય છે, ત્યારે આત્મામાં

કાળ કહે છે અને સહજની મૂળ શક્તિને સ્વભાવ કહે છે. એ રીતે બુદ્ધિની કલ્પનાથી પરદ્રવ્ય ક્ષેત્રાદિકના જે વિકલ્પ છે, તે ગ્રહણ કરવા. જેમકે ઘટવસ્તુ ગ્રહણ કરવાથી તે પરદ્રવ્ય, પરક્ષેત્ર, પરકાળ અને પરભાવની કલ્પનાથી નાસ્તિ છે. એવી રીતે વ્યવહાર દૃષ્ટિથી વસ્તુના અંશ—ભેદ પ્રમાણ થાય છે.

'એ નથી' એમ કહેવામાં સ્વદ્રવ્યાદિકનું અસ્તિપણું લઇને પરદ્રવ્યાદિકથી નાસ્તિપણું લેવાય છે. 'નહીં તે છે' એમ કહેવામાં પ્રથમ પરદ્રવ્યાદિકનું અસ્તિપણું ગ્રહણ કરવું જોઈએ. અને 'નથીજ' એમ કહેવામાં ફરી પરદ્રવ્યાદિકનું કેવળ નાસ્તિપણુંજ ગ્રહણ કરાય છે. એથી તેના સાત ભાંગા ઉપજે છે. આ સ્થળે સર્વાંગ નયને માનનાર સ્યાદ્વાદી સર્વ વસ્તુમાં સર્વ ભાંગા માને છે.

પ્રવાસી—મહાનુભાવા, હવે મારા બોધમાં સારો પ્રકાશ પડ્યો છે. પણ એક અલ્પશંકા સ્ફુરે છે, તેનું સમાધાન આપી મારા આત્માને નિઃશંકાવસ્થાનો અનુભવ કરાવો.

વિશુદ્ધિ—તે કઈ શંકા છે, તે જણાવો.

પ્રવાસી—મેં પૂર્વે સાંભળ્યું હતું કે, ચૌદ નય કહેવાય છે તો તેમનાં નામ કયા? તે કૃપા કરી જણાવો. આ તત્ત્વભૂમિની છેલ્લી ભૂમિકામાં મને એ ચૌદ નયનો બોધ ઉપયોગી થઇ પડશે.

વિશુદ્ધિ—મહાશય, શાંત થઈ એ ચૌદ નયની નામ સ્થાપના શ્રવણ કરો.

૧ પહેલા નયનું નામ જ્ઞેય છે જેનાથી જ્ઞેય વસ્તુમાં જ્ઞાન ઉપજે છે. અને તે જ્ઞાનનું કારણ છે.

૨ બીજા નયનું નામ ત્રિલોકમય છે. આ આત્મા ત્રણલોક પ્રમાણે છે. એવું તેમાં મનાય છે.

" માયા અને છાયા સરખી છે, તે ક્ષણમાં ઘટે છે અને ક્ષણમાં વધે છે. તેવી માયાનો જે સંગ કરે તેને કોઈ ઠેકાણે સુખ થતું નથી. " ૨

તરતજ ત્રીજી કવિતા અદૃશ્યરૂપે પ્રગટ થઈ:—

सवैया.

" लोगनसों कछु नांतो न ते रों,
न तोसों कछू इह लोगको नातो;
एतो रहे रमि स्वारथके रस,
तूं परमारथके रस मातो;
एतनसों तनमें तनसे जरु,
चेतन तुं तनसों नित हांतो,
होही सुखी अपनो बल तोरिकें,
राग विराग विरोधको तांतो." ॥ ३ ॥

કવિતાની સાથેજ વ્યાખ્યા પ્રગટ થઈ:—" જે આ પુત્ર સ્ત્રી વગેરેને તું પોતાના જાણે છે, તે તો પારકા છે. એ લોકોની સાથે તારો કાંઇ નાતો નથી. અને તેઓને તારી સાથે કાંઈ નાતો નથી. તેઓ પોતાના સ્વાર્થના રસથી તારી સાથે રમી રહ્યા છે. અને હે ચેતન, તું તો પોતાની ચેતનારૂપ પરમાર્થના રસમાં રાચી રહ્યો છે. અને એ લોકો પણ તારા તનથી તન્મય થઈ રહ્યા છે એટલે તારાજ શરીરથી મોહિત છે. વળી એ શરીર તો જડ છે અને તું તો ચેતન છે, તેથી તે જડથી તારી સદા ભિન્નતા છે, માટે તું રાગદ્વેષરૂપ મોહકર્મની સાથેનો નાતો તોડી અને પોતાનું બળ ફોરવીને સદા સુખી થા." ૩

" માયા અને છાયા સરખી છે, તે ક્ષણમાં ઘટે છે અને ક્ષણમાં વધે છે. તેવી માયાનો જે સંગ કરે તેને કોઈ ઠેકાણે સુખ થતું નથી. " ૨

તરતજ ત્રીજી કવિતા અક્ષરરૂપે પ્રગટ થઈ:—

सवैया.

" लोगनसों कछु नांतो न ते रों,
न तोसों कछू इह लोगको नातो;
एतो रहे रमि स्वारथके रस,
तूं परमारथके रस मातो;
एतनसों तनमें तनसे जड,
चेतन तुं तनसों नित हांतो,
होही सुखी अपनो बल तोरिकें,
राग विराग विरोधको तांतो." ॥ ३ ॥

કવિતાની સાથેજ વ્યાખ્યા પ્રગટ થઈ:—" જે આ પુત્ર ગ્ર. વગેરેને તું પોતાના જાણે છે, તે તો પારકા છે. એ લોકોની સાથે તારો કાંઇ નાતો નથી. અને તેઓને તારી સાથે કાંઈ નાતો નથી. તેઓ પોતાના સ્વાર્થના રસથી તારી સાથે રમી રહ્યા છે. અને હે ચેતન, તું તો પોતાની ચેતનારૂપ પરમાર્થના રસમાં રાચી રહ્યો છે. અને એ લોકો પણ તારા તનથી તન્મય થઈ રહ્યા છે એટલે તારાજ શરીરથી મોહિત છે. વળી એ શરીર તો જડ છે અને તું તો ચેતન છે, તેથી તે જડથી તારી સદા ભિન્નતા છે, માટે તું રાગદ્વેષરૂપ મોહકર્મની સાથેનો નાતો તોડી અને પોતાનું બળ ફેરવીને સદા સુખી થા." ૩

પ્રમાણે પાછો અદ્દશ્ય ધ્વનિ થયો.

सोरठो.

"दुर्बुद्धि जीव, ते उतंग पदवी चहे;
समरसी सदैव, तिन्हको कछू न चाहिहै." ॥ ४ ॥

વ્યાખ્યા ધ્વનિ સાથે પ્રગટ થયો—

"રાગદ્વેષથી દુષ્ટ બુદ્ધિવાળો છે, તે જીવ ઉંચાદિકની
ચ્હે છે અને જે જીવ સદા સમભાવના રસમાં રહે છે,
ઉંચ પદ્વીની ચાહના કરતો નથી." ૪

તેથી પ્રમાણે અદ્દશ્ય ધ્વનિ થયો.

सवैया.

"हांसीमें विषाद बसे, विद्यामें विवाद बसे;
कायामें मरन गुरु वर्तनमें हीनता;
शुचिमें गिलान बसे, प्रापतिमें हानि बसे,
जैमें हारि सुंदर, दशामें छवि छीनता;
रोग बसे भोगमें, संजोगमें वियोग बसे,
गुनमें गरब बसे, सेवामांहि हीनता;
और जग रीति जेती गर्भित असाता सेती,
साताकी सहेलिहै, अकेली उदासीनता." ॥ ५ ॥

ઉપર નીચે પ્રમાણે વ્યાખ્યા પ્રગટ થઈ.

હાંસીમાં વિષાદ રહેલ છે. વિદ્યામાં વિવાદ રહે છે, કાયામાં
. આચરણમાં હીનતા રહેલી છે. પવિત્રતામાં દુર્ગંધ રહેલ છે,

પ્રાપ્તિની સાથે હાનિ રહેલી છે, જીતની સાથે હાર રહેલી છે, સુંદર દશામાં કાંતિની ક્ષીણતા રહેલી છે, ભોગમાં રોગ રહેલ છે, સંયોગની સાથે વિયોગ રહેલ છે, ગુણમાં ગર્વ રહેલ છે અને સેવામાં દીનતા રહેલી છે—આ વગેરે બીજી જેટલી જગત્વાસી જીવની સારી રીત ગણાય છે, તે બધી ગર્ભિત રીતે દોષ વાળી છે. તેથી તેમાં અશાતા રહેલ છે, માટે એક ઉદાસીનતા કે જે સમરસ ભાવથી શ્રેષ્ટ છે, તેજ શાતાથી ભરપૂર છે." ૫

પછી પાછી નીચે પ્રમાણે ઉપદેશક કવિતા અદૃશ્યરૂપે પ્રગટ થઈ:—

दोहरा.

जिहि उतंग चढि फिरि पतन,
नहिं उतंग वहि कूप;
जिहि सुख अंतर जय बसे,
सो सुख हि दुःखरूप." ॥ ६ ॥

વ્યાખ્યા પણ સાથેજ આવીર્ભાવને પામી.

"જે ઉંચે ટેકાણે ચડીને પછી નીચે પડે, તે ઉંચું ટેકાણું ન કહેવાય, પણ તે ટેકાણું કૂવાના જેવું ગણાય. તેવી રીતે સુખની અંદર જે દુઃખ વસે છે, તે સુખ નહીં પણ દુઃખરૂપજ કહેવાય છે." ૬

પુનઃ ધ્વનિ પ્રગટ થયો:—

दोहरा.

"जो विलसे सुख संपदा, गये ताहि दुःख होइ;
जो धरती बहु तृणवती, जरे अगनि सों सोइ."॥७॥

"જે સુખસંપત્તિ વિલાસ કરે છે, તે તે ચાલી જાય તો પછી દુઃખ થાય છે. જે પૃથ્વી ઘાસ વાળી છે, તે અગ્નિથી બળી જાય

" જેને વિષય—ભોગની વાંછા કરવી તે વિનાશી ભાવ છે અને આતમ—આત્માના ભાવ અવિચળ ભાવ છે. તે વિષયી તથા વિષય—ભોગ ઊંચા રૂપ કહેવાય છે. [illegible] [illegible] આત્મસ્વરૂપ છે. " ૫

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] આવે—

दोहा.

" जाके चरन श्रवन नहि, नहीं मन मुनि तिन्ह;
[illegible] [illegible] [illegible], ऐसा ताको नाम." ॥१॥

" જેને ચરણ નથી [illegible] [illegible] [illegible] રૂપ છે અને શ્રવણ નથી [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] અને [illegible] રૂપ છે, [illegible] જેને મનની [illegible] નથી [illegible] [illegible] [illegible] રૂપ છે [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] થઈ રહ્યા છે, તે એવા રૂપ કહેવાય છે. ૬

આ [illegible] [illegible] [illegible] એવા વિચાર કરવા લાગ્યા, ત્યારે તે [illegible] [illegible] [illegible] સ્વરૂપને સમજનારો નીચે પ્રમાણે [illegible] [illegible] થયા—

चोपाइ.

" ऐसा सिद्ध कहे सब कोउ, ऐसा अंगा पुरुष होउ;
ऐसा जोग विरला संसारी, ऐसा जीव मोक्ष अधिकारी. ॥ १ ॥

दोहा.

" ऐसा साधक मोक्षको, करे दोष दुःख नाश;
लहे पोष संतोष सों, वरनों लक्षन तास. " ॥ १ ॥

[illegible]

[illegible]

दोहा.

[illegible]
[illegible] ॥ [illegible] ॥

[illegible]

[illegible]

चोपाई.

[illegible]
[illegible] ॥ [illegible] ॥

[illegible]

[illegible]
[illegible] ॥ [illegible] ॥

चौंद रतन ए प्रगट होइ जहां तहां,
ज्ञानके उदोत घट सिंधुको मथन है." १

दोहा.

"किए अवस्थामें प्रगट, चौदह रतन रसाल,
कछु त्यागें कछु संग्रहैं, विधि निषेधकी चाल." २

પ્રવાસી— અહા! આતો ખરેખરા ચૌદ રત્નો છે, એ રત્નો મારી પાસેજ હતા. પણ આજ પર્યંત તેને હું મેળવી શકયો નહીં; હવે આ કોઇ અદ્રશ્ય પુરૂષે મારા આત્માનો ઉપકાર કરવાને માટેજ આ ચૌદ રત્નોમને ઓળખાવ્યા છે. હવે આ બોધક કવિતાનું વ્યાખ્યાન થાય અથવા બીજી રીતે તેનું સ્પષ્ટીકરણ થાય તો મારો આત્માનુભવ સર્વ રીતે કૃતાર્થ થાય." આ પ્રવાસી ચિંતવતો હતો, ત્યાં જાણે તેની વિનંતિ ધ્યાનમાં લીધી હોય, તેમ આકાશમાંથી નીચેની વ્યાખ્યાનવાણી પ્રગટ થઇ."

હે પ્રવાસી તારા ઘટમાં જ્ઞાનરૂપ સમુદ્ર મંથન કર્યું, એટલે તેમાંથી ચૌદ રત્નો પ્રગટ થશે. તેમાં જે રત્ન ગ્રહણ કરવા યોગ્ય હોય તેનું ગ્રહણ કરજે અને જે ત્યાગ કરવા યોગ્ય હોય, તેનો ત્યાગ કરજે ૧ પહેલું સુબુદ્ધિ રૂપ લક્ષ્મી રત્ન ઉત્પન્ન થશે. ૨ આત્માનો અનુભવ થયો એ બીજું કૌસ્તુભમણિ પ્રગટ થશે. ૩ વૈરાગ્ય ઉપજ્યો એ ત્રીજું કલ્પવૃક્ષ રત્ન આવિર્ભાવને પામશે. ૪ જે બાધા સુમતિ ઉપજે તે ચોથું શંખ રત્ન છે. ૫ ઉદ્યમ ઉત્પન્ન થયો એ પાંચમું ઐરાવત હાથી રત્ન છે. ૬ પ્રતીતિ ખાત્રી થવી એ છઠું રંભા રત્ન છે. ૭ કર્મનો ઉદય આવવો એ સાતમું વિષ રત્ન છે. ૮ કર્મની નિર્જરા થવી એ આઠમું કામધેનુ રત્ન છે. ૯ આનંદ પ્રગટ થયો એ નવમું અમૃત રત્ન

રાખીશ. જ્યારે તે જાણીશ એટલે શુભના પર્યાય તારી જ્ઞાનદૃષ્ટિ આગળ દૃશ્યમાન થશે અને સહજરૂપના જ્ઞાનથી ક્ષણે ક્ષણે તને સ્યાદ્વાદનું અધિક સાધન પ્રાપ્ત થશે. એટલે તું કેવળી ભગવંતે કહેલા માર્ગોની સન્મુખ થઈશ. જ્યારે એ પવિત્ર માર્ગમાં તારા ચરણને—પક્ષે—ચારિત્રને તું સ્થિર કરીને રાખીશ એટલે તું પ્રવીણ થઈ મોહરૂપ મળનો ક્ષય કરી પરમપદમાં અવિચળ થઈશ."

આવા અદૃશ્ય શબ્દો સાંભળી જેના હૃદયમાં જાતિજ્ઞાનનો પ્રકાશ પડેલો છે એવા પ્રવાસી વિચાર કરવા લાગ્યો—"અહા! મને મારા હૃદયમાં જુદોજ આભાસ થાય છે. જેમ ચકવાક પક્ષી રાત્રિને વિષે ફરતો ફરતો રહે છે અને જ્યારે સૂર્યોદય થાય, ત્યારે તેના ફરવાનો અંત આવે છે, તેવીરીતે આ સંસારમાં ફરતો ફરતો હું તત્ત્વભૂમિમાં આવ્યો અને ત્યાંથી પણ ફરતો ફરતો સન્માર્ગે થઈ શિવમાર્ગની નજીક આવ્યો છું. હવે મારા હૃદયમાં સમ્યક્ત્વની સ્ફુરણા થઈ છે. મિથ્યાત્વનો નાશ કરી રાગ દ્વેષાદિકથી રહિત એવી મનની શુદ્ધ ભૂમિ મેં સાધી લીધી છે. અને આ પ્રવાસમાં શુભ ધ્યાન ધરી મારી પોતાની અવસ્થા મોક્ષપદના કારણરૂપ કરી દીધી છે. હવે હું સમ્યગ્દૃષ્ટિના શુદ્ધ અનુભવનો અભ્યાસી થયો છું. અને કર્મરોગને ગુમાવી અવિનાશી થયો છું. એટલે જન્મમરણ મારાથી દૂર થઈ ગયેલ છે. મને આ વખતે ખાત્રી થાય છે કે, સમ્યગ્દૃષ્ટિ પ્રાપ્ત થયા વિના મિથ્યાત્વી પોતાના સ્વરૂપને ઓળખી શકતો નથી. તે આ જગત્‌ની જાળમાં અનંત કાળ સુધી ડોલે છે—એક આચાર્યની કવિતાનું અંતિમ વાક્ય જૈન કવિઓ નીચે પ્રમાણે ગાયા કરે છે:—

मिथ्या मति आत्मा सरूप न पिछानै तातें,
डोले जगजालमें अनंतकाल जरिके." ॥

પ્રયોગીને દ્રવ્યમાં નિમગ્નીને રહે, અને દ્રવ્ય, તને આત્મા સ્વરૂપ પ્રાપ્ત થયેલ હોય તો તું તે નિજાતમાં મગ્ન રહેજે. દ્રવ્યાર્થિક અને પર્યાયાર્થિક—એ બન્ને નય પ્રમાણ કરી તું વસ્તુની શુદ્ધતા ગ્રહણ કરજે. તેથી તું આત્માના અશુદ્ધ ભાવ જે રાગ, દ્વેષ તથા મોહ છે, તેનો અવશ્ય ત્યાગી થજે. પંચ ઇંદ્રિયોના વિષયથી વિમુખ થઇ વૈરાગ્ય રસમાં મગ્ન થઇ રહેજે. ઉપર કહેલા ચાર રત્નોમાં જે ત્રણ રત્નો ઉપાદેય છે અને એક રત્નો અસ્થિર હોવાથી હેય છે, તેમાં ઉપાદેયને ગ્રહણ કરજે અને હેયનો ત્યાગ કરજે. તેમજ તે બન્ને ભાવની એકતા કરજે. એટલે દ્રવ્યમાં દૃષ્ટિ રાખજે અને પર્યાયમાં દૃષ્ટિ રાખીશ નહીં. આવી રીતે કરવાથી તારો આત્મા મોક્ષનો સાધક થશે. અને ફરીથી તેને કર્મની સ્થિતિ નહીં—એટલે તે અબાધક, અવિનાશી પૂજનીય થશે. હે ચપળ હૃદય, તારામાં જે અનુભવ ઉપજાવવાનો છે, તેને દૂર કરવાને નીચેની કવિતાતારામાં સ્થાપિત કરજે:—

दोहरा.

"जहां शुद्ध समकित कला, यहां मोक्षगत जोइ;
वहे करम पूरन करें, क्रम क्रम पूरन होइ.
जाके घट ऐसी दसा, साधक ताको नाम;
जैसे दीपक जो धरे, सो उजियारो धाम." ॥ १ ॥

આ ભાવાર્થ અને રસિક કવિતાના આશય એવો છે કે,—"જે મોક્ષના સુખના સ્વાદની શુદ્ધ સમકિતની દશા જાણી છે, તે સર્વે કર્મને નષ્ટ કરી અનુક્રમે પૂર્ણ થાય, અને જેના ઘટમાં એવી દશા થઇ રહી હોય, તે પુરૂષનું નામ સાધક કહેવાય છે. તેથી જેમ

દીવાના પ્રકાશથી ઘરમાં પ્રકાશ થાય, તેમ મોક્ષના સાધક જ્ઞાન તથા ક્રિયાથી તેના ધારક જીવના હૃદયમાં પ્રકાશ થાય છે."

આ પ્રમાણે હૃદયને સંબોધન આપ્યા પછી પ્રવાસી આગળ ચાલ્યો ત્યાં તેણે નીચે પ્રમાણે કવિતાનો મધુર ધ્વનિ સાંભળ્યો :—

सवैया.

"जाके घट अंतर मिथ्यात अंधकार गयो ;
भयो परगास सुद्ध समकित भानको ;
जाकी मोह निद्रा घटी ममता पलक फटी,
जान्यो निजमरम अवाची भगवानको ;
जाको ज्ञानतेज बग्यो उद्दिम उदार जग्यो,
लग्यो सुखपोष समरससुधा पानको ;
ताही सुविचक्षनको संसार निकट आयो,
पायो तिनि मारग सुगम निरवानको." ॥ १ ॥

પ્રવાસી—આ કવિતાનો ચમત્કાર વળી જુદાજ છે. જો આ કવિતાનો અર્થ મારા આત્માને લાગુ પડતો હોય તો હવે મારા પ્રવાસની સાર્થકતા પૂર્ણ રીતે થઈ કહેવાય. પ્રવાસી આવો વિચાર કરતો હતો ત્યાં તો તેની વ્યાખ્યા અદૃશ્યવાણીથી પ્રગટ થઈ—હે પ્રિયાત્મા, આ કવિતાનો ઉદ્દેશ તારા આત્મા ઉપર ઘટે છે. તું હવે મોક્ષમાર્ગની નજીક આવેલો છે. તારા ઘરમાંથી અનાદિ કાળનું મિથ્યાત્વરૂપ અંધકાર નાશ પામી ગયું છે. અને શુદ્ધ સમ્યક્ત્વરૂપ સૂર્યનો પ્રકાશ થયેલ છે. તારી [illegible] તથા મોહરૂપ નિદ્રા ઘટી ગઈ છે. મમતારૂપ પલક ફાટી ગઈ છે. નિજ સ્વરૂપનો મર્મ

તને પ્રાપ્ત થયેલ છે. તારૂં જ્ઞાનરૂપ તેજ વૃદ્ધિ પામ્યું છે. ઉદ્યમ અમલ થયેલ છે. ઉપશમરૂપ અમૃતના પાનનું તને પોષણ મળ્યું છે. તારા જેવા વિચક્ષણ પુરૂષને હવે સંસાર અંત નજીક આવી ગયો છે અને હવે તું સુગમ રીતે મુક્તિના માર્ગને પ્રાપ્ત થયો છું"

પ્રવાસી—અહા! શું મારા ભાગ્યનો ઉદય થયો? હે આત્મા, હવે સાવધાન રહેજે. તું તારી મુસાફરીને છેડે આવ્યો છું. હવે પ્રમાદનો અંતરાય કરીશ નહીં. પ્રવાસી આવી વિચારણા કરતો હતો, ત્યાં પાછો અદૃશ્ય ધ્વનિ શ્રવણ ગોચર થયો:—

सवैया.

"जाके हिरदेमें स्याद्वाद साधना करत,
शुद्ध आतमाको अनुभौ प्रगट भयो है;
जाके संकल्प विकल्पके विकार मिटी,
सदा काल एकी भाव रस परिनयो है;
जिनि बंध विधि परिहार मोक्ष अंगीकार,
ऐसो सुविचार पक्ष सोउ छांडी दयो है;
जाको ज्ञान महिमा उद्योत दिनदिन प्रति,
सोइ भवसागर उलंघी पार गयो है." ॥ ૧ ॥

પ્રવાસી—અહા! આ કવિતાએ તો વળી અમૃતવૃષ્ટિ કરી. હવે તો મુવર્ણ ને સુગંધ—અન્ને પ્રાપ્ત થયા. ત્યાં તેજ કવિતાની વ્યાખ્યા અદૃશ્યરૂપે આવિર્ભાવને પ્રાપ્ત થઈ:—

પ્રિય પ્રવાસી, હવે તારા હૃદયમાં સ્યાદ્વાદ સ્વરૂપની ભાવનાથી શુદ્ધ આત્માનો અનુભવ પ્રગટ થયો છે. સંકલ્પવિકલ્પના જે વિવિધ

પ્રકારનો વિકાર હતો તે દૂર થઈ ગયો છે. અને સર્વકાળ જે એક ચેતનારસ—એવો ભાવ છે તે તારા હૃદયમાં પરિણમ્યો છે, તેથી તને કર્મઓનો પરિહાર જે સંવર તે સંપાદન થયેલ છે. વળી નિઃસ્પૃહ દશાથી મોક્ષનો અંગીકાર તને થતો આવે છે અને દિન પ્રતિદિન તારા જ્ઞાનનો મહિમા ઉદ્યોતવંત થતો જાય છે—હવે તું આ ભવસમુદ્ર ઉતરી તેના પારને પહોંચ્યો છું.

આ વાણી સાંભળી પ્રવાસીની પ્રસન્નતાનો પાર રહ્યો નહીં. તેનું અનિર્વચનીય આનંદ અનુભવવા માંડ્યો. પછી તે અદૃશ્યવાણીનો વિચાર કરતો આગળ ચાલ્યો ત્યાં પૂર્વે જોયેલ જ્ઞાનવિલાસની પવિત્ર મૂર્તિ તેના જોવામાં આવી. એ મનોહર મૂર્તિ શાંત સ્વરૂપે ઉભી રહી અને તેના મસ્તક ઉપર [illegible] થયેલું અને દિવ્ય જ્યોતિ પ્રકાશિત કરતું એક આમ્રવૃક્ષ જોવામાં આવ્યું. આમ્રવૃક્ષની શીતળ છાયામાં ઉભેલા જ્ઞાનવિલાસને પુનઃ જોઈ પ્રવાસી અતિશય આનંદ પામ્યો. તેનું અંતઃકરણ જોઈ જ્ઞાનવિલાસના [illegible] જ્ઞાનવિલાસે કહ્યું, ભદ્ર, તને [illegible] નહીં. [illegible]

પ્રવાસી [illegible]

જ્ઞાનવિલાસ—ભદ્રાત્મા. હવે તમારે કાંઈ પૂછવાનુંજ નથી. તમે અલ્પસમયમાં સર્વજ્ઞ થવાના છો. ને છતાં કાંઈથી પૂછવાનું હોય તો પૂછો. બાકી તો તમારે કાંઈ પૂછવાનું છેજ નહીં.

પ્રવાસી—મારે કાંઈ બીજું પૂછવાનું નથી. એટલુંજ પૂછવાનું છે કે, ઘોર વખત પહેલા જે અદ્રશ્યધ્વનિ થયા હતા, તે કયાંથી થયા હતા?

જ્ઞાનવિલાસ—એ ધ્વનિ તમારા કોઈ પૂર્વોપકારી મિત્રના મુખના હતા. એ દેવ રૂપે છે અને તમારા આત્માના ઉદ્ધારને માટે આ બધી પ્રવાસની રચના તેણેજ કરી છે.

પ્રવાસી—મહાનુભાવ. હવે હું સમજી ગયો. એ મારા ઉપકારી દેવ મિત્રે મારે માટે બહુ કર્યું છે. તે મહોપકારી મહાપુરૂષે કોઈ સન્મિત્રાણા જ્ઞાનીની સહાયથી મને મારા પ્રવાસમાં પ્રત્યક્ષપણે તત્ત્વ દર્શન કરાવ્યું અને છેવટે આ ભયંકર ભવાટવીમાંથી મારા આત્માનો ઉદ્ધાર કર્યો. ધન્ય છે એવા મહોપકારી મહાન્ નરને!

જ્ઞાનવિલાસ—સન્મિત્રનું એ લક્ષણ છે. ધાર્મિક શિરોમણી સન્મિત્ર એક ગુરૂનું કામ બજાવે છે. પોતે તરી બીજાને તારે છે અને પોતે જાગી બીજાને જગાવે છે.

પ્રવાસી—એ યથાર્થ વચન છે. હવે આપને બીજું એક પૂછવાનું છે કે, જેની છાયા નીચે આપ ઉભા છો. એ આમ્રવૃક્ષ આવું જ્યોતિઃસ્વરૂપ કેમ દેખાય છે?

જ્ઞાનવિલાસ—ભદ્રાત્મા. એનો ઉત્તર એ વૃક્ષજ આપશે. એ જડ છતાં ચૈતન્યમય છે અને તેની અંદર કોઈ દિવ્ય આત્મા રહેલો છે.

પ્રવાસી—મહાનુભાવ, આ કવિતાનો આશય એવો છે કે, આ એક આત્માનું સ્વરૂપ છે. તેના કર્મ, ક્રોધ, માનથી અને ઉપશમ—એવા ચાર અંશ છે. તે રૂપ, રસ, ગંધ અને સ્પર્શ—એ ચાર વિષયને સ્પર્શે છે. તેથી રીતે આત્માને વિષે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવ—એ ચાર અંશ થાય છે. જે આત્મતત્વ છે, તે દ્રવ્યથી અખંડિતપણું છે એટલે દ્રવ્યરૂપ આત્મા છે, ક્ષેત્રથી અખંડિતપણું એટલે આત્મા અસંખ્યાત પ્રદેશવ્યાપી છે. કાળથી અખંડિત—એટલે ત્રિકાળવર્તી છે અને ભાવથી અખંડિત એટલે તે અખંડ જ્ઞાન છે. એવી રીતે ઉપાદાનના ચાર અંશ આ આત્મસ્વરૂપ ઉપરથી જણાઈ આવે છે.

જ્ઞાનવિલાસ—ધન્ય છે પ્રવાસી મિત્ર ધન્ય છે. તારા હૃદયમાં સારો પ્રકાશ વિકાસપૂર્વક પ્રસર્યો છે. હવે તારા હૃદયનું તિમિર નષ્ટ થયું છે. તારો આત્મિક ભાવ વિશુદ્ધિ હાલથી પ્રસાર થઈ ગયો છે. તે હવે આત્માનંદ મગ્ન થવાને તૈયાર છે.

આ પ્રમાણે કહી જ્ઞાનવિલાસે પ્રવાસીના નેત્ર ઉપર હાથ ફેરવ્યો, ત્યાં ઉત્તરોત્તર ઉંચાણીની ચૌદ પગથીઆની સીડી જોવામાં આવી. તે જોઈ પ્રવાસી ચકિત થઈ ગયો. તેણે જ્ઞાન વિલાસને નમ્રતાથી પુછ્યું, મહાનુભાવ, આ શું થયું? શું આપે કાંઈ ઇંદ્રજાળ પ્રયોગ કર્યો? આ સીડી શેની છે? આ ચૌદ પગથીઆની શ્રેણીમાંથી શો બોધ લેવાનો છે?

જ્ઞાનવિલાસ—ભદ્ર, એ તારો સંદેહ એમાંથીજ દૂર થઈ જશે.

તેવામાં તો નીચેની કવિતાનો આવિર્ભાવ થયો.

सवैया.

"प्रथम मिथ्यात दूजो सासादन तीजो मिश्र,
चतुरथो अव्रत पंचमो व्रत रंच है;

छठो परमत्त सातमो अपरमत्त नाम,
आठमो अपूरव करन सुख संपद है;
नौमो अनिवृत्ति भाव दसमो सूछम लोभ,
एकादसमो सुउपसंत मोह वंत है;
द्वादसमो छिन मोह तेरहों सयोगी जिन,
चौदहों अयोगि जाकी थिति अंकपंच है." ॥ १ ॥

પ્રભારશી, આ ચૌદ પગથીઆની શ્રેણી એ ચૌદ ગુણસ્થાનની શ્રેણી. આ પ્રત્યક્ષ દર્શન પણ આત્માને ઉપકારી થયું. હવે મારા આત્મિક ભાવનો ઉદય થયો. આ વખતે જ્ઞાનવિલાસે જણાવ્યું, આ ચૌદ ગુણસ્થાનકનું આરોહણ કરી ઉપર ચઢી જાઓ. હવે હું તમારા આનન્દસ્વરૂપમાં લીન થઈ જાઉં છું. જ્ઞાનવિલાસનાં આ વચનો માન્ય કરી પ્રભારશીએ ગુણસ્થાનનું ક્રમારોહણ કર્યું. તે વખતે અનુક્રમે અગીયારમા ગુણસ્થાન ઉપર આવતાં તેને નીચેની કવિતા સ્ફુરી આવી.

चोपाई.

"अब उपसंत मोह गुनथाना, कहौं तासु प्रभुता परमाना;
जहां मोह उपशम न भासे, यथाख्यात चारित परकासे." ॥२॥

दोहा

जाहि फरसके जीव गिर, परै करै गुनरद,
सो एकादसमी दसा, उपसमकी सरहद्द ॥ ३ ॥

પ્રભારશી ... આ ગુણસ્થાનના અનુભવથી પ્રભાવિત છે. એ ગુણસ્થાનના સર્વે મોહનીય કર્મ ઉપશમી જાય છે, પણ ઉદયમાં

આ પ્રસંગે જૈન કવિ જ્ઞાનનો પ્રભાવ પ્રગટ કરવાને નીચેની છેલ્લી કવિતા ઉચ્ચારે છે અને તેનો પ્રતિધ્વનિ ભારતની જૈન પ્રજાને શ્રવણુ ગોચર કરાવે છે.

सवैया.

"जगनके मानी जीव व्हैं रह्यो गुमानी एसो,
आश्रव असुर दुःख दानी महाजीम हे;
ताको परताप खंडिवेको परगट भयो,
धर्मको धरैया कर्म रोगको हकीम हे;
जाके परभाव आगे भागे परभाव सब,
नागर नवल सुख सागरकी सीम हे;
संवरको रूप धरे साधे शिवराह एसो,
ज्ञानी पातसाह ताको मेरी तसलीम हे."॥ १ ॥

"જે આશ્રવરૂપી અસુર આ જગત્‌ના જીવોને જીતી ગુમાની થઇ રહ્યો છે અને સર્વને ઘણો દુઃખદાયક છે, તેના પ્રતાપ તોડવાને માટેજ જ્ઞાનરૂપી બાદશાહ પ્રગટ થયો છે. તે બાદશાહ ધર્મને ધારણુ કરનારો છે, કર્મરૂપી રોગને નાશ કરનારો એક હકીમ છે. તેના પ્રતાપ આગળ કામ, ક્રોધ રાગ, દ્વેષ વગેરે સર્વ પુદ્ગળોના ભાવ નાસી જાય છે. તે સાથે તે ઘણો ચતુર, સુખસાગરની સીમાવાળો સંવરરૂપને ધરનારો અને મુક્તિ માર્ગને સાધનારો છે. એ જ્ઞાનરૂપી બાદશાહને અમારી સલામ છે.

